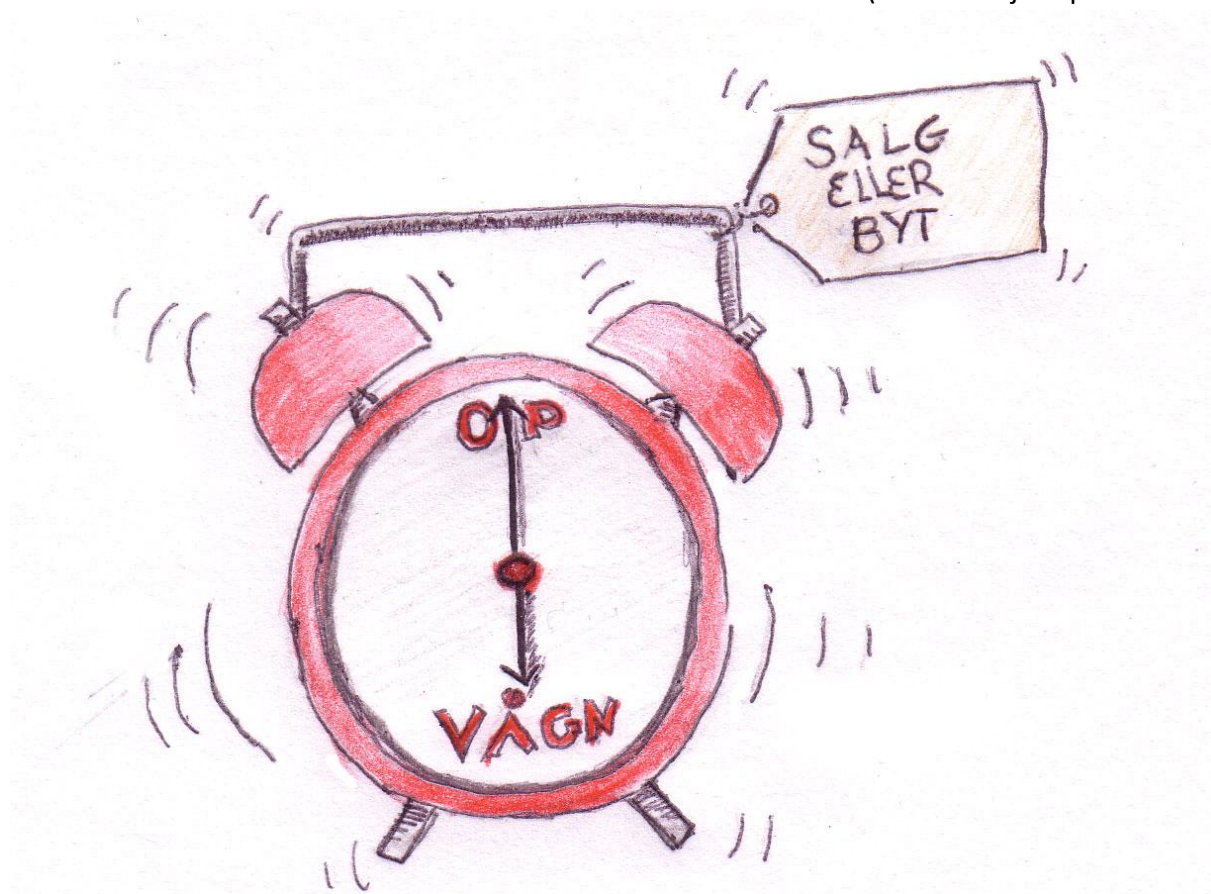

Tidens usynlige magt

- En undersøgelse af tidsforståelsers betydning for det sociale arbejdes praksis

"Jeg tror, der sker noget, når man bliver ledig – med ens eget selvværd og ens eget selvbillede, og hele ens måde at bruge sin tid på. Hvis man har været ledig i rigtig mange år. Fordi man er udenfor. Så jeg tror, at ledighed gør, at mange har deres egen måde at bruge deres tid på. Men jeg tror også på, at det kan ændres."

(Socialarbejder på aktiveringssted)

Udarbejdet af: Nadja Lysen

Studie nr.: 20061099

Vejleder: Henning Olsen

Antal anslag inkl. mellemrum: 239.939

Kandidatuddannelsen i Socialt Arbejde, Aalborg Universitet Maj 2010

English abstract

This thesis discusses the importance of perceptions of time in social work. Time holds great significance in general society. Indeed the order and structure of society is based on time and when certain events are meant to occur. Time is also essential to man's understanding and experience of the world. Hence, perception of time is a basic function that defines both the circumstances of social work, as well as the way in which individuals behave in the context of social work. Yet, perception of time remains a somewhat unexplored territory academically. For those reasons I have found it relevant to contribute to the studies of perceptions of time, specifically by examining its significance in the context of social work. Concretely this thesis discusses the various perceptions of time found among unemployed clients and social workers within the type of social work that aims at social activation. The thesis also discusses how these perceptions of time affect that social work.

My study employs a social constructionist approach. It is based on three focus group interviews with social workers and ten individual interviews with clients from three different social activation programs using a qualitative discursive method. The study's analysis is based on the 170 page long transcription of these interviews.

With regard to the perceptions of time found among clients and social workers within social work that aims at social activation, my study showed that all interviewees had a similar basic perception of time as a linear phenomenon. All interviewees also articulated a joint perception of time in general society. For the social workers it was particularly evident that they had many joint perceptions of time across the three social programs for activation. These perceptions of time all related to time in general society. However, for the clients it was particularly evident that they shifted between a number of different subject positions, such as client, employee and private individual. These varied subject positions entailed some very different perceptions of time. There was also a tendency for certain perceptions of time to relate to certain types of clients. All in all, I identified 19 different discourses on time used by my interviewees.

Concerning how the clients' and social workers' perceptions of time affects the actual social work aimed at social activation, my study showed that there was indeed an impact. The social workers' perceptions of time were shown to affect the framework of the social programs for activation, the content of the social activation process, the planning of clients' social activation process and future,

as well as the general approach towards clients. The social workers' perceptions of time were also found to lead to time managing and sanctioning in relation to social work. The perceptions of time that related to the clients' subject positions as clients were shown to impact the social work by influencing the way in which the clients engage in the social activation process. The perceptions of time that related to the clients' subject positions as private individuals were shown to impact the structure and content of the clients' daily life while unemployed.

My subsequent analysis showed a general tendency towards some perceptions of time not being accepted within the context of social work. Social activation process therefore required clients to suppress the alternative perceptions of time and adhere to the dominant perceptions in social work and society. Thus, there was a tendency for the hegemonical discourses on time in social work to suppress the perceptions of time that did not fit into the context of social work. In spite of this suppression of alternative perceptions of time some clients actively resisted the time hegemony by maintaining their individual practices and perceptions of time when not in contact with the social workers or the social system. These individual practices were partly maintained as a consequence of perceptions of time that were deeply embedded in the clients' habitus after long periods of unemployment. They were also maintained as a part of the client's autopoietic processes of self preservation. Adherence to general society's temporal norms contradicted their self preservation during these periods of unemployment, where most of the clients' time was spent at home.

Regarding the relationship between these varied perceptions of time and their significance, my study showed that all the 19 different perceptions of time that were identified among clients or social workers influence the social work in one way or another – whether it be the actual social work in activation programs or the results of the social work. The social workers' perceptions of time and the general perception of time in society have the greater influence on the shape and results on the social work in connection with the social activation programs efforts towards social activation. The clients' alternative perceptions of time have the greater influence on the long term results of the social work and whether it is even possible to perform social work aimed at social activation.

Indholdsfortegnelse

English abstract	3
Indholdsfortegnelse	5
Kapitel 1	7
Introduktion til tidsforståelse som undersøgelsesgenstand	7
Indledning	7
Litteraturstudie	8
Problemfelt	16
Problemformulering.....	17
Kapitel 2	18
Undersøgelsens videnskabsteoretiske blik	18
Valg af videnskabsteoretisk optik	18
Diskussion af socialkonstruktivismen som optik	21
Socialkonstruktivisme og diskursteori	22
Sammenfatning	23
Kapitel 3	24
Metodiske overvejelser	24
Afgrænsning	24
Overordnet valg af metodologisk spor	25
Undersøgelsens gyldighed	33
Sammenfatning	34
Kapitel 4	35
Undersøgelsens teoretiske hovedperspektiver	35
Ernesto Laclau og Chantal Mouffes diskursteori	35
Pierre Bourdieus praksisteori.....	37
Niklas Luhmanns teori om sociale systemer.....	38
Sammenfatning	40
Kapitel 5	42
Analysestrategi.....	42
Analysens opbygning	42
Min analytiske tilgang	43
Diskursteori som analyseredskab i analysedel 1.....	43
Diskursteori, praksisteori og systemteori som analyseredskaber i analysedel 2	44
Sammenfatning	45
Kapitel 6	46
Analyse.....	46

Analysedel 1:	47
Tidsforståelser hos klienterne.....	50
Tidsforståelser hos socialarbejderne	59
Temaer, der er fælles for socialarbejdere og klienter	64
Sammenfatning.....	69
Analysedel 2:.....	70
Tidsforståelsers betydning set fra et diskursteoretisk perspektiv	70
Tidsforståelsers betydning set fra et praksisteoretisk perspektiv	85
Tidsforståelsers betydning set fra et systemteoretisk perspektiv	90
Sammenfatning.....	97
Kapitel 7	98
Diskussion	98
Kapitel 8	102
Konklusion	102
Litteraturliste	104
Bilagsoversigt	108

Kapitel 1

Introduktion til tidsforståelse som undersøgelsesgenstand

Indledning

Dette speciales fokusområde er tidsforståelsers betydning i det sociale arbejde. Tid har stor betydning i vores samfund, da samfundets orden og struktur er baseret på tid, og hvornår noget skal finde sted. Samtidig er tiden essentiel for menneskets måde at forstå og opleve verden på (Sunde 2001). Den er en grundlæggende sammenhængskraft i vores måde at forstå begivenheder og handlinger i relation til hinanden. Og den er et uundværligt orienteringsmiddel i hverdagen i det moderne samfund.

Tiden er gået fra at være noget, filosofferne grubler over, til at være noget, videnskaben prøver at forstå og forklare. Tidsbegrebet er relativt abstrakt og kan tillægges mange forskellige betydninger og funktioner alt efter hvilket videnskabeligt perspektiv, det anskues i, og i dag er tid et element, der tages fat i indenfor de fleste videnskaber (Eriksen 1999). Psykologien beskæftiger sig bl.a. med, hvilke kognitive mekanismer, der relaterer sig til menneskets perception af tid (Kirk 2008). Og også samfundsvidenskaben og socialforskningen beskæftiger sig med tid og inddrager tiden som et element i forståelsesrammen (Hassard 1990). Men indenfor samfundsvidenskaben, sociologien og ikke mindst indenfor det sociale arbejde, er den viden, der findes om tiden og dens betydning, stadig meget begrænset. Murray Leonard Nossel mener i forlængelse heraf, at tid er en ofte usynlig dimension i det sociale arbejde, der sjældent berøres af teoretikere indenfor feltet (Nossel 2001).

Da tidsforståelsen er et grundvilkår for vores oplevelse af verden samt vores handlinger, mener jeg,

at den også må være et grundvilkår, der udstikker rammerne for, hvordan det sociale arbejde ser ud, samt hvordan aktører i det sociale arbejde agerer i forbindelse med det sociale arbejde. Derfor finder jeg det relevant at bidrage til dette studium af tidsforståelsen ved at foretage en nærmere undersøgelse af, hvordan tid og tidsforståelser har betydning i det sociale arbejde. Mere konkret vil jeg i dette speciale beskæftige mig med hvilke tidsforståelser, der findes hos forskellige aktører i det sociale arbejde, samt hvordan disse tidsforståelser påvirker det sociale arbejde.

Litteraturstudie

For at skabe mig et overblik over den eksisterende viden og forskning om tidsforståelse har jeg foretaget et litteraturstudie¹ af tidsforståelsesbegrebets indhold og anvendelse. Litteraturstudiet indkredser mit problemfelt og understøtter min problemformulerings relevans ved at anskueliggøre, hvorfor det er relevant at beskæftige sig med et tidsforståelsesbegreb inden for det sociale arbejdes felt. Herudover skaber litteraturstudiet grundlag for min egen forståelsesramme i forbindelse med min undersøgelse. Mit konkrete litteraturstudie viser, at der generelt er skrevet en del om tid og tidsforståelse, men at der ikke er skrevet meget om tidsforståelse i relation til socialt arbejde, og at de fleste kilder til emnet er udenlandske. Jeg vil ikke medtage alle de perspektiver på tid og tidsforståelse, jeg har fundet gennem mit litteraturstudie, men giver her en kort introduktion til, hvad der ligger i tidsforståelsesbegrebet, gennem en gennemgang af de centrale tematikker, der dukkede op under mit litteraturstudie.

Tid – et rummeligt begreb

Tidsforståelsesbegrebet er overordnet set et meget rummeligt begreb, der kan tillægges mange forskellige betydninger. Som et eksempel på dette beskæftiger Trond Berg Eriksen (1999) sig med tidsbegrebet og dets udvikling. Han peger i denne forbindelse på, at *”tiden er blevet identificeret med alt det, den kan rumme”* (Eriksen 1999:6), og at der derfor er mange forskellige måder at forstå og anvende tidsbegrebet på. Peter Øhrstrøm problematiserer i forlængelse heraf en definition af tid således: *”Man kan ikke forklare, hvad tid er med mere grundlæggende begreber. For sådanne mere grundlæggende begreber end netop ’tid’ findes ikke. Tiden er simpelthen et af vor tilværelses grundvilkår, og som sådan en af forudsætningerne for vort sprog.”* (Øhrstrøm, www.etik.dk). Der findes mange måder at tale om tid på (Eriksen 1999). Denne dynamik i udlægningen af tidsbegrebet i dagligsproget beskæftiger Morten Nøjgaard sig også med i sin diskussion af tiden som problem: *”For dagligsproget er tid altså dynamisk virkelighed, men man ser også deri, at det er et*

¹ Se bilag 6

modsigelsesfyldt fænomen, på en gang noget, jeg har, og noget, som bestemmer over mig; noget, som forgår i tomhed, og noget som kan skabes i fylde. Så tidens virkelighed er virkelig et problem også for dagligsproget.” (Nøjgaard 1999:10).

Tidsbegrebets vidde og tidens betydning rækker dog videre end vores sprog. I tråd med Øhrstrøm, beskriver Elliott Jaques tiden som et af tilværelsens grundvilkår, da ethvert menneske lever sit liv i sin egen tid, hvorfor intet liv kan leves udenom tid: *“No two men living at the same time live in the same time. Each one, living at the same moment, has his own personal time perspective, his own living linkage with past and future, the content of which, and the scale of which, are different between one person and another as are their appearance, their fingerprints, their characters, their desires, their very being”* (Jaques i Hassard 1990:21). Ifølge Jaques skyldes dette, at menneskers måder at tænke og forstå på er individuelt unikke.

Når Erik Klawonn beskæftiger sig med tidens væsen, forstår han ligeledes tiden som noget, der viser sig i erfaringen. Han mener samtidig, at det tætteste man kan nærme sig en forståelse af, hvad tid er, er en forforståelse. Dette skyldes, *“... at tid er et grundbegreb som i sidste instans er indefinabelt og sui generis – hvilket bl.a. udelukker, at tid kan defineres ud fra noget ikke-tidsligt – uden at man hermed har afskåret sig fra at nå til en klarere forståelse af, hvad tid er.”* (Klawonn 1999:33). Det bliver således interessant at gå nærmere ind i, hvad der ligger i tidsforståelsesbegrebet, da dette begreb danner rammen for menneskets forståelse af tiden i de forskellige former, den erfares i.

Tidsforståelse

Niels Thomassen beskæftiger sig med tidsforståelsen forstået som *“... den bevidsthed der sammenfatter erfaringer af forandring, bevægelse og forløb til en tidsopfattelse.”* (Thomassen 1999:129). Alle mennesker har en forståelse af tid, og tidsbevidstheden er en bestemt bevidsthedsfunktion mellem andre.

Søren Harnow Klausen peger i forlængelse heraf på, at tiden manifesterer sig på forskellige måder i bevidsthedslivet. *“Bevidsthedens egen tidslighed – den ”subjektive” tid – omfatter således flere niveauer. Foruden den normale, jævnt fremadskridende oplevelsesproces omfatter den også 2. ordens ”refleksive” eller ”foregribende” oplevelser, f.eks. erindring og forventning.”* (Klausen 1999:89).

Peter Johannes Schjødt beskæftiger sig i forlængelse heraf med forskellige opfattelser og fortolkninger af tiden og peger på, at der til en bestemt oplevelse af tiden må knytte sig en bestemt fortolkning af tiden, samt at der er et bredt spænd i disse fortolkninger: *“Mennesker har til enhver tid haft erfaringer med tiden. Men disse erfaringer og oplevelser er blevet fortolket på vidt forskellig*

måde.” (Schjødt 2002:5). I forlængelse heraf, vil jeg gå dybere ned i, hvad det betyder, at tidsforståelse er en mental grundstruktur hos mennesket.

Kognition og tidsforståelse som mental grundstruktur

Den kognitive teori beskæftiger sig bl.a. med tid i form af biologiske ure, der via kognition danner grundlag for bevidste færdigheder og handlinger, da de biologiske ure har timer-funktioner knyttet til bevægelse, handling, sansning og perception (Kirk 2008). Denne forståelse af tid i form af biologiske ure, mener jeg, illustrerer tidens betydning for menneskets perception og handlinger på et meget fundamentalt niveau.

Jørn Øyrehagen Sunde peger ligeledes på, at tidsforståelsen må medregnes som en mental grundstruktur, der ligger som præmis for både måden man modtager og strukturerer information, samt måden man forstår verden på (Sunde 2001). I forlængelse heraf peger Anders Johansen på, at tid er udgangspunktet for hele den måde, vi erfarer virkeligheden på: *”Den låter tillvaron framträda i en bestämd gestalt, den får oss att acceptera en synsvinkel som fremhäver några perspektiv eller möjligheter – och utesluter andra... Därmed etablerer den premisser för praktiska handlingar...”* (Anders Johansen 1984:8).

Et eksempel på denne fundamentale betydning af tidsforståelsen er, når Torben Hangaard Rasmussen beskriver tidsoplevelsen hos børn, der endnu ikke har lært klokken. Børnene har et oplevelsesmæssigt forhold til tiden, hvor tiden fx synes lang, når de keder sig eller synes at udvide sig og være omslynget af evigheden, når de er opslugt af leg. Børnene har også oplevelsen af fortid, nutid og fremtid, da de både kan tænke tilbage på noget, de har oplevet, og forestille sig noget der skal ske. Hvis barnet ikke var i stand til at foretage denne kobling, ville det kun være i stand til at leve i nutiden, der er et flygtigt øjeblik, der hele tiden forsvinder og bliver til fortid, barnet ville således *”... være udleveret til et stadigt skiftende øjeblik og leve i et kaos af simultane indtryk.”* (Rasmussen 1999:21).

Jeg ser dette som et godt eksempel på, hvorfor mennesket har brug for at have en forståelse og oplevelse af tid, samt hvor essentiel tidsforståelsen er for mennesket. Forståelsen af tid er nødvendig, hvis de simultane indtryk skal give mening i sammenhæng med hinanden. Dette illustrerer samtidig, hvordan forståelsen af tid strækker sig videre end den kvantitative klokke tid og knyttes til menneskets subjektive oplevelser af forløb og hændelser. I forlængelse af dette, bliver det interessant at se på, hvilke forskellige former den menneskelige tidsforståelse kan tage.

Tidsforståelsernes mangfoldighed

Jørn Øyrehagen Sunde skitserer en inddeling af tidsforståelser i tre kategorier: *”Punktuell tidsforståing som dominerede i Oldtida frem om lag 500 f. Kr., cyklisk tidsforståing som gjorde seg gjeldende som den dominerende i både antikken og mellomalderen, og den lineære tidsforståinga som har røtter i renessansen og strekkjer seg like inn i det moderne samfunnet av i dag.”* (Sunde 2001:22). Denne måde at opstille tidsforståelser på er dog en forsimpning, ifølge Trond Berg Eriksen, da enhver tidsforståelse vil have elementer fra alle tre måder at forstå tid i sig.

Det er særligt den lineære tidsforståelse, der gør sig gældende i det moderne vestlige samfund (Johansen 1999). Her opleves fremtiden som en vigtig del af tidsaksen, mens fortiden ses som noget, vi må frigøre os fra (Sunde 2001). Forståelsen af tiden som lineær betyder, at tiden bevæger sig fremadrettet og kronologisk, og at vi derfor kan planlægge og strukturere fremtiden. Dette betyder bl.a., at samfundet kan opretholdes med planlægning som et fælles omdrejningspunkt (Eriksen 1999:5).

Birthe Bech-Jørgensen beskæftiger sig i forbindelse med sin forskning i hjemløshed med den indre tid, der er en kvalitativ form for tid og som minder meget om den oplevelsesmæssige tid hos børn. *”Den indre tid er opdelt i oplevelser der har forskellig hastighed. Alle har oplevet at tiden kan stå stille, når man keder sig og ikke har noget at lave. Og tiden kan flyve afsted når man er i gang med noget dejligt. Den indre tids flydende tilstande kan ikke reguleres på samme måde som klokketiden regulerer de daglige aktiviteter. Oplevelserne har deres egen uregelmæssige tid, deres egen vilde tid.”* (Bech-Jørgensen 2003:164). Her er der tale om en tidsforståelse, der knytter sig til individet, men tiden kan også forstås som en faktor, der spiller ind på social interaktion og sociale fænomener.

John Hassard beskæftiger sig med tiden som en social faktor der spiller ind på social interaktion ved det, at tiden får betydning som social mening. *”Time is a medium through which complex meaning structures are generated – a medium through which we coordinate and reproduce everyday affairs”* (Hassard 1990:14). Tiden som social mening er en magtfuld kulturel kode, der skaber rammerne for individernes sociale handlinger.

Pitirim Sorokin og Robert Merton beskæftiger sig i forlængelse heraf med begrebet 'social tid'. Her tager de udgangspunkt i, at lokal tid i forskellige kontekster er kvalitativ og bedst beskrives gennem begrebet om social tid: *”For facilitating and enriching research in the field of social dynamics the concept of social-time must be reintroduced as an auxiliary, if not as a successor, of astronomical-time”* (Sorokin og Merton i Hassard 1990:66). De peger på, at det er nødvendigt at inddrage denne

forståelse af social tid i undersøgelsen af sociale fænomener, da sociale fænomener består af symbolske frem for empiriske forskelle og ligheder. For at forstå sociale fænomener bedre, er det derfor nødvendigt at udvide sin tidsforståelse til også at rumme den sociale tid, der gør sig gældende i den konkrete kontekst.

Denne forståelse af koblingen mellem sociale fænomener og social tid, mener jeg, kan overføres til en kobling mellem det sociale arbejde og de tidsforståelser, der gør sig gældende i det sociale arbejde. For at forstå det sociale arbejde bedre bliver det derfor relevant at kende de tidsforståelser, der knytter sig til det sociale arbejde, herunder samfundstiden i det samfund, der danner rammerne for det sociale arbejde.

Samfundstid og normaltids

Samfundstiden udgør normaltiden og fremtræder som en naturlig og fastlåst social struktur, der for det meste regulerer vores handlinger, uden at vi registrerer det. Den vestlige verden i dag er kendetegnet ved, at *"... en solid tidsorientering er integreret som et urokkeligt moralsk krav i os."* (Eriksen 1999:8). Dette betyder, at vi føler os tvunget til at orientere os i forhold til tid og derfor systematiserer vores samfund efter en tidsstruktur.

Birthe Bech-Jørgensen peger på, at samfundstiden ikke kun stiller sig til rådighed for os som en mulighed. Samfundstiden eller normaltiden stiller samtidig krav til individet om at følge samfundets rytme og normer for tidsanvendelse, idet det bliver afgørende for det enkelte individs arbejds- og socialliv at forholde sig til tiden (Bech-Jørgensen 1994).

Der vil aldrig være en bestemt tidsforståelse, der dominerer et samfund helt. Sunde peger på, at der altid vil være forskellige oplevelser af tid knyttet til forskellige situationer og objekter, da tidsforståelse er et kulturfænomen, som indgår i refleksionen i menneskets generelle forståelsessfære og som forandres sammen med de samfunds- og organisationsstrukturer, der præger ethvert menneskes liv (Sunde 2001). Sunde beskæftiger sig i forlængelse af dette med, hvordan lovene er præget af tidsforståelsen i deres struktur og opbygning, alt efter hvilken tidsforståelse, der har gjort sig mest gældende i samfundet i den periode, hvor lovgivningen blev udformet og vedtaget (Sunde 2001).

Da forskellige tidsforståelser i samfundet også præger det sociale område, forestiller jeg mig, at der kan spores lignende sammenhænge mellem samfundstiden og tidsforståelserne i det sociale arbejde.

Tid som usamtidighed hos socialt marginaliserede

Individets samtidighed med samfundstiden er dog ikke en selvfølge. Johs. Bertelsen beskæftiger sig i forbindelse med det sociale og hverdagspædagogiske miljøarbejde med fænomenet at leve usamtidigt. Han skitserer, hvordan mennesker i et samfund alle udsættes for en samfundsmæssiggørelse, der får indflydelse på den enkeltes hverdagsliv. Menneskene i samfundssystemet må indrette deres liv på dette systems logik, hvilket kan medføre, at egne behov, følelser og erfaringer må undertrykkes. Dette kan medføre særlige vanskeligheder for marginaliserede befolkningsgrupper udenfor arbejdsmarkedet, da det for *”... en marginaliseret befolkningsgruppe, som ikke har noget at gøre i produktionslivets erfaringsfelt, kan være uhyre vanskeligt overhovedet at blive accepteret og medregnet som et samfundsmæssigt betydningsfuldt menneske.”* (Bertelsen 1991:21). Hvis de ydre omgivelser ikke er til at overskue, bliver individets liv og samfundsmæssige situation svær at overskue. En reaktion på dette kan være, at man unddrager sig den ydre verdens krav og realiteter, og i stedet vælger at leve usamtidigt (Bertelsen 1991). Bertelsen er i forlængelse heraf inde på, at man for at kunne opnå de mål og den personlige udvikling, som det ofte er formålet med det sociale arbejde, er nødt til at gå ind i sin tid og se livet i en sammenhæng. Derfor må socialarbejderen være opmærksom på klientens subjektive situation. Og i forbindelse med mit fokus på tidsforståelser må socialarbejderen således være opmærksom på hvilken tidsforståelse, der findes hos klienten, og om tidsforståelsen er usamtidig.

Sammenhæng mellem kultur og tidsopfattelse indenfor socialt arbejdes praksis

David I. Siegel beskriver, hvordan man kan se en sammenhæng mellem kultur og tidsopfattelse, samt hvad der særligt kendetegner dette forhold indenfor socialt arbejdes praksis. *”Review of anthropological and ethnographic study shows time perception relates to what is meaningful for a culture and its conception of space, its place in the economic and social system, how it sees time’s passage, and its experience with oppression. In the current era of managed care, the structures, dimensions, and theories of social work and other workers practice reflect the time perceptions of the majority culture and may not respond to those of various other cultures.”* (Siegel 2001). I denne optik er tidsforståelsen indlejret i vores kultur. Tidsforståelsen i det sociale system og det sociale arbejde afspejler den tidsforståelse, der er fremherskende hos flertallet i samfundet, men tager ikke nødvendigvis hensyn til de tidsforståelser, der kan findes i forskellige subkulturer i samfundet som fx i grupper af socialt udsatte. Samtidig overvejes det ikke i det sociale arbejdes praksis, om den fremherskende tidsforståelse i samfundet er en faktor, der påvirker det sociale arbejde og hvordan.

Set i lyset af tidens betydning for mennesket, som den bl.a. er skitseret i dette litteraturstudie, mener jeg, at det i forlængelse heraf bliver relevant at rejse spørgsmålet om, hvorvidt tidsforståelse er en faktor, man bør være opmærksom på i det sociale arbejde.

Tidsorientering og socialt arbejde

Elisabeth D. Hutchinson beskæftiger sig bl.a. med tidsorientering i forbindelse med sin multidimensionelle tilgang til socialt arbejde, hvilket handler om, hvordan mennesket orienterer sig i forhold til fortid, nutid og fremtid. Der er fx variationer i forskellige kulturers måder at orientere sig i forhold til tid. Hutchinson foretager desuden, et skel mellem forskellige tilgange til tid i klokketid og begivenhedstid, hvor aktiviteter og handlinger foretages alt efter hvilke begivenheder, der forekommer. Hutchinson betoner, med blik for de forskellige måder at orientere sig i forhold til tid i forskellige samfund og hos forskellige individer, vigtigheden af, at socialarbejderne er opmærksomme på betydningen af tid for de individer og det samfund, de tjener gennem det sociale arbejde (Hutchinson 2007).

I relation til dette bliver det derfor relevant at beskæftige sig med hvilke forståelser af tid, der eksisterer i det pågældende samfund eller hos de klienter, der berøres af det sociale arbejde, hvis socialarbejderne skal have mulighed for tage højde for dem i det sociale arbejdes praksis.

Tidsforståelse og social forandring i relation til det sociale arbejde

Sorokin og Merton er inde på, at intet koncept af bevægelse eller udvikling er muligt uden tiden som faktor. Tiden er derfor en nødvendig variabel i forbindelse med social forandring (Sorokin og Merton i Hassard 1990).

Også Siv Fahlgren ser på disse sammenhænge og betydninger i forhold til tid og socialt arbejde i "Det sociala livets drama och dess manus". Det sociale livs drama dækker her over tidens betydning for det sociale, mens det sociale livs manus dækker over diskursen (Fahlgren 1999). Fahlgren peger på, at meget socialt arbejde er kendetegnet ved en stræben efter social forandring af det, der i et givent samfund forstås som sociale problemer. Den sociale forandring, der stræbes efter, er defineret af det, der er ønskværdigt i fremtiden. Livet kan planlægges, styres og ordnes og i denne forbindelse skal mennesker kontrolleres og formes på sigt, gennem selvregulering og selvformning. Tidsperspektivet bliver her vigtigt, fordi forandring kun er mulig i en tidsdimension (Fahlgren 1999).

I forlængelse heraf, sammenligner Fahlgren forskellige tidsopfattelser eller tidsstrukturer med forskellige sociale virkeligheder. De sociale virkeligheder bidrager til og opretholder forskellige

måder at forholde sig til verden på samt forskellige sociale praktikker og handlinger. Derfor bliver diskussionen om tid og tidsopfattelser vigtig i socialt arbejde. For at en udvikling og en forandring af klienter skal kunne efterleves forudsættes det fx, at der eksisterer en lineær tidsopfattelse, da et socialt problem i denne forståelse kan afhjælpes med tiden (Fahlgren 1999).

Denne kobling af tidsdimensionen og social forandring, mener jeg, kan ses som en særlig forståelse af tid i relation til socialt arbejde, hvor tid er en faktor, der muliggør den sociale forandring, der er målet med det sociale arbejde. I forlængelse heraf, mener jeg, at det er interessant, hvad en sådan forståelse af tid betyder for, hvordan det sociale arbejde organiseres og udmønter sig i praksis.

Tidshegemoni og tid som magtinstrument i det sociale arbejde

Murray Leonard Nossel beskæftiger sig med tid i det sociale arbejdes praksis, og i relation til dette med tidens forbindelse til magt, modmagt og ritual (Nossel 2001). Han demonstrerer i forlængelse heraf tidens rolle i handlinger af tvang og frigørelse. Herudover undersøger han betydningen af race, klasse og køn for folks oplevelse, opfattelse og udnyttelse af tid. Og han viser, hvordan folk bliver marginaliseret i forhold til den dominerende temporale orden, samt hvordan de aktivt modstår tidshegemonier ved at opretholde traditionelle opfattelser og praksisser. Nossel ser tid som et muligt magtinstrument og et redskab til dominans. Han vil derfor, ud fra et kritisk perspektiv, demonstrere hvordan manglende anerkendelse af det kvalitative aspekt af tid kan betyde, at socialarbejdere utilsigtet bliver agenter for et tidshegemoni. Nossel går ud fra en antagelse om, at *“There may thus exist a ‘multiplicity of times’ within single social formations. This involves the recognition that there is a ‘plurality of cultural constructions in every society’ and that time is central to the relations among individuals, classes and nations. Social workers, the institutions by which they are employed and the clients they serve may all have different perceptions, experiences and utilizations of time.”* (www.proquest.umi.com).

Denne antagelse om at der findes mange forskellige tidsforståelser i det sociale arbejdes praksis, hvoraf nogle undertrykkes, mener jeg, gør det interessant at undersøge, hvilke tidsforståelser, der konkret findes i relation til det sociale arbejde i det danske samfund, samt hvad disse forståelser af tid betyder i det sociale arbejde.

Arbejdsløshedsforskning og tidsforståelse

Generelt set viser arbejdsløshedsforskningen, at arbejdsløsheden er en proces, hvor psykiske konsekvenser af arbejdsløsheden udvikles, og ikke en tilstand, samt at tidsoplevelserne er centrale i denne proces. Maria Jahoda peger på, at der sker en tiltagende destrukturering af tidsopfattelsen i

forbindelse med en arbejdsløshedsperiode. Det, at tidsstrukturen fjernes, medfører en psykologisk byrde for den arbejdsløse (Jahoda 1982). Jahoda trækker paralleller fra arbejdsløshedsforskningen til den antropologiske litteratur, *"... der beskriver, hvordan ritualer kan møde menneskers behov for at erfare tid som struktureret."* (Jahoda 1982:60) På denne baggrund konkluderer Jahoda, at et hvilket som helst samfund har behov for at besidde institutioner, *"... der kan regulere et grundlæggende menneskeligt behov for at have noget at beskæftige sig med"* (Jahoda 1982:60).

Benedicte Madsen har sammenfattet sin egen og anden dansk forskning indenfor ungdomsarbejdsløsheden, og er i denne forbindelse kommet frem til at, *"... en af de mest karakteristiske og udbredte reaktioner på arbejdsløsheden, (er) at de unge går i stå og bliver mere og mere sløve. Man keder sig og ved ikke, hvad man skal bruge tiden til. Dagene flyder i eet."* (Madsen 1981:92-93). I tråd med dette beskriver Lise Togeby arbejdsløshedens psykiske konsekvenser som sløvhed, passivitet og bekymring for fremtiden (Togeby 1982). I Bech-Jørgensens undersøgelse fra 1994 var det særligt tiden og dens kvaliteter, der blev beskrevet i forbindelse med oplevelsen af at være arbejdsløs, der bl.a. bestod i oplevelsen af uvirksomhed, hændelsesløshed, ensomhed og fremtidstvivel (Bech-Jørgensen 1994).

Problemfelt

Overfører jeg Sorokin og Mertons forståelse af koblingen mellem sociale fænomener og social tid (Sorokin og Merton i Hassard 1990) til en kobling mellem det sociale arbejde og de tidsforståelser, der gør sig gældende i det sociale arbejde, peger denne kobling i retning af, at jeg for at kunne forstå det sociale arbejde bedre som socialt fænomen må kende de tidsforståelser, der knytter sig til det sociale arbejde. Denne antagelse underbygges desuden af litteraturen om tidsforståelsers betydning i det sociale arbejde, der peger på, at tidsforståelser spiller ind på det sociale arbejde. Litteraturen fokuserer dog meget på de tidsforståelser, der eksisterer i systemet og de dominerende tidsforståelsers betydning. Derfor synes det, bl.a. i lyset af pointerne i Nossels Phd. (Nossel 2001), relevant også at se på, hvorvidt de mere marginaliserede tidsforståelser spiller ind på det sociale arbejde, og i denne forbindelse om tidsforståelsen hos den enkelte gør en forskel, eller om det i sidste ende er den fremherskende forståelse af tid, der findes i systemet, der bliver afgørende for det sociale arbejdes form, processer og resultater.

Ud over Bech-Jørgensens undersøgelser (Bech-Jørgensen 1994 og 2003), findes der ikke danske undersøgelser, der beskæftiger sig med koblingen mellem tidsforståelse og socialt arbejde. Og Bech

Jørgensens fokus er i højere grad på koblingen mellem tilstanden som hjemløs eller arbejdsløs og tidsforståelse, end på koblingen mellem socialt arbejde og tidsforståelse. Derfor mener jeg, at det er interessant også at undersøge tidsforståelse fra det sociale arbejdes perspektiv og nærmere bestemt at se på, hvordan tidsforståelser hos forskellige aktører kan have en betydning for det sociale arbejde. Mens Birte Bech-Jørgensen hovedsageligt beskæftiger sig med koblingen mellem tidsforståelse og hverdagsliv, vil jeg således beskæftige mig med koblingen mellem tidsforståelse og socialt arbejde.

I forlængelse heraf, vil jeg undersøge hvilke tidsforståelser, der eksisterer hos henholdsvis socialarbejdere og klienter, da dette er to oplagte aktørgrupper indenfor det sociale arbejde, samt hvilken rolle tidsforståelserne spiller i det sociale arbejde. Jeg vil i denne forbindelse se på, hvordan tidsforståelser påvirker det sociale arbejdes udformning, klienternes og socialarbejdernes handle- og tænkemåder i relation til det sociale arbejde samt det sociale arbejdes resultater. Jeg vil nærmere bestemt arbejde med tidsforståelsesperspektivet med fokus på arbejdsløse klienter og socialt arbejde målrettet denne klientgruppe, da jeg har en formodning om, at der er en større spredning af tidsforståelser indenfor denne gruppe, som følge af gruppens store diversitet. Samtidig peger arbejdsløshedsundersøgelserne i mit litteraturstudie på, at der sker nogle ændringer i arbejdsløse klienters tidsforståelse, som jeg også kunne have en formodning om, spiller ind på deres tilgang til at følge et forløb i forbindelse med det sociale arbejde med aktiverende indsats.

Problemformulering

På baggrund af ovenstående kommer jeg frem til følgende problemformulering:

Jeg vil undersøge hvilken betydning forståelse af tid har i det sociale arbejde med udgangspunkt i undersøgelsesspørgsmålene:

- 1) Hvilke forskellige tidsforståelser findes der hos henholdsvis arbejdsløse klienter og socialarbejdere i det sociale arbejde, der omfatter aktiverende social indsats?*
- 2) Hvordan påvirkes det sociale arbejde af tidsforståelserne hos henholdsvis arbejdsløse klienter og socialarbejdere i det sociale arbejde, der omfatter aktiverende social indsats?*

Kapitel 2

Undersøgelsens videnskabsteoretiske blik

Valg af videnskabsteoretisk optik

Jeg forstår en videnskabsteoretisk optik som et redskab til bedst muligt at undersøge en problemstilling, da det videnskabsteoretiske perspektiv er afgørende for, hvorvidt det overhovedet er muligt at få øje på det givne fænomen (Søndergaard 1996).

Da der, som mit litteraturstudie viser, er meget begrænset viden om tidsforståelsers betydning i socialt arbejde, har min undersøgelse karakter af at være et eksplorativt studie. Dette betyder, at jeg må undersøge min problemstilling fra et perspektiv, der muliggør en vis åbenhed overfor undersøgelsesobjektet. Gennem mit litteraturstudie har jeg desuden dannet mig den opfattelse, at tidsforståelse som begreb ikke har en fast definition, men er konstrueret og givet betydning af mennesker. Tidsforståelsen er således en størrelse, der erfares af og eksisterer subjektivt hos socialarbejderne og klienterne. Tidsforståelsen er dermed ontologisk subjektiv og skal erkendes af et subjekt, før den får eksistens (Wenneberg 2000). Jeg opererer derfor med en tom ontologi² i min undersøgelse.

Disse begrænsninger, forbundet med min undersøgelses problemstilling og genstand, har betydning for hvilket metateoretisk perspektiv, det overhovedet er muligt at anvende i min undersøgelse. Umiddelbart virker det mest oplagt at undersøge min problemstilling ud fra henholdsvis en fænomenologisk, en hermeneutisk eller en socialkonstruktivistisk tilgang, da disse retninger alle har

² Ontologien er viden om væren, forstået som hvad det værende er og hvilken viden, man kan have om det værende.

fokus på subjektets erfaring eller oplevelse af fænomener, ligesom jeg i min undersøgelse fokuserer på socialarbejdernes og klienternes subjektive forståelser af tid.

Fænomenologien giver fx mening i forhold til en undersøgelse af den menneskelige tidsforståelse, med sin antagelse om, at den sociale verden ikke er *"... givet som en objektiv videnskabelig genstand, men konstrueres gennem menneskelig meningsdannelse og erfaring."* (Rendtorff 2004:306), hvilket også er tilfældet med tidsforståelsen. Det fænomenologiske ideal består i opnåelse af erkendelse gennem en neutral og objektiv beskrivelse af fænomener. Epistemologisk³ set søger fænomenologien at *"... indfange livet som sådan, den vitale umiddelbare skabelse af mening, der hele tiden sker i menneskets individuelle og sociale erfaringsverden"* (Rendtorff 2004:279). Formålet med fænomenologien er således at give en fordomsfri beskrivelse af individernes direkte oplevelse af fænomener, som de fremtræder for dem (Kvale 2004). Fænomenologien er derfor præget af en åben og fordomsfri tilgang til analysegenstanden, der passer godt til sigtet med min undersøgelse, da jeg undersøger et relativt uudforsket felt og gerne vil være åben. Det er dog problematisk, i forhold til min problemstilling, at fænomenologien kun indfanger de dele af virkeligheden, som socialarbejderne og klienterne er umiddelbart bevidste om, da socialarbejderne og klienterne ikke nødvendigvis er umiddelbart bevidste om deres tidsforståelser. For at finde frem til tidsforståelserne samt sammenhænge mellem tidsforståelserne og deres betydning i socialt arbejde, kan det derfor blive nødvendigt for mig at analysere og fortolke på klienterne og socialarbejdernes erfaringer, og dette tillader en fænomenologisk tilgang ikke.

I modsætningen til fænomenologien giver en hermeneutisk tilgang mulighed for at fortolke på socialarbejdernes og klienternes erfaringer frem for kun at gengive dem. Hans Georg Gadamer tager eksempelvis afstand fra fænomenologiens erkendelse ved at pege på, at erkendelse sker ved, at et subjekt aktivt sætter sin egen forståelse i spil overfor et objekt. I hermeneutikken består verden ikke i de objekter omkring os, vi kan betragte og erkende, men i vores forståelse af disse objekter (Gadamer 2004). Hermeneutikken antager således at sociale fænomener altid må forstås og fortolkes ud fra anskuerens forforståelse.

Det er dog problematisk at anvende hermeneutikken som optik i forbindelse med min undersøgelse af tidsforståelser i socialt arbejde, da hermeneutikken beskæftiger sig med subjektets forståelse af objekter i verden. Problematikken består i hermeneutikkens antagelse om, at der altid vil være noget, der transcenderer den menneskelige erkendelse. I fx Paul Ricæers kritisk hermeneutiske forståelse har sprogets immanente meningssammenhæng en relation til en transcendent verden udenfor sproget. Denne antagelse kommer bl.a. til udtryk gennem Ricæurs kritik af konstruktivismen,

³ Epistemologien er viden om erkendelse og måden, man erkender på, og hvad der som følge heraf erkendes.

som han formulerer således: *"Hvis du ikke taler om verden, hvad ville du så tale om?"* (Ricœur 1986:140 i Ricœur 2002:15). Denne antagelse om sprogets relation til en transcendent verden stemmer ikke overens med min undersøgelsesgenstand, da tidsforståelse ikke eksisterer udenfor sproget.

Socialkonstruktivismen⁴ anvendes indenfor mange forskellige fag og tillægges som term mange forskellige betydninger (Burr 1995). Vivienne Burr opstiller fire grundlæggende præmisser, der binder feltet af socialkonstruktivistiske tilgange sammen på trods af deres mangfoldighed og forskellighed: *"A critical stance towards taken-for-granted knowledge", "Historical and cultural specificity", "Knowledge is sustained by social processes" og "Knowledge and social action go together"* (Burr 1995:3-5). Ontologisk set er det konstruktionen, der er undersøgelsesobjektet i socialkonstruktivismen (Rasborg 2004). I forlængelse heraf kan tidsforståelse i en socialkonstruktivistisk optik forstås som en social konstruktion, der er præget af den specifikke kulturelle og sociale kontekst, den eksisterer i. I socialkonstruktivismen er *"virkeligheden"* således i vidt omfang præget af vores erkendelse af den. Denne erkendelse kan ske fra mange forskellige perspektiver, hvilket giver socialkonstruktivismen et relativistisk islæt: *"... there exists no 'truth' but only numerous constructions of the world, and which ones receive the stamp of truth depends upon culturally and historically specific factors."* (Burr 1995:81). Inden for socialkonstruktivismen findes der dog forskellige grader af radikalitet og relativisme.

Epistemologisk set er viden i en socialkonstruktivistisk optik begrænset af, hvad det er muligt at italesætte (Rasborg 2004). I socialkonstruktivismen ligger der også den forståelse, at den menneskelige erkendelse indebærer, at virkeligheden gives en sproglig form gennem anvendelse af begreber: *"... our experience of the world, and perhaps especially of our own internal states, is undifferentiated and intangible without the framework of language to give it structure and meaning. The way that language is structured therefore determines the way that experience and consciousness are structured."* (Burr 1995:34-35). Dvs., at vi som meningsbundne væsener ikke har adgang til *"virkeligheden"* i form af vores bevidsthed og erfaringer udenfor en diskursiv mediering af den. Disse antagelser stemmer godt overens med præmisserne for min undersøgelse, da jeg kun kan opnå viden om tidsforståelsen igennem socialarbejdernes og klienternes italesættelse af den. Dette betyder, at min adgang til tidsforståelsen bindes op på sproget. I den socialkonstruktivistiske epistemologiske anti-realisme, der kan beskrives som en radikal epistemologisk konstruktivisme, er videnskabens begreber udelukkende et resultat af sociale og subjektive faktorer (Wenneberg 2000),

⁴ Socialkonstruktivismen går i andre sammenhænge under betegnelsen socialkonstruktionisme, selvom det grundlæggende er de samme erkendelsesteoretiske principper, der er tale om.

hvilket lægger sig op af præmisserne for at undersøge tidsforståelserne hos socialarbejdere og klienter. I min konkrete undersøgelse af hvilke tidsforståelser, der findes hos klienter og socialarbejdere, giver det derfor mening, at jeg lader mig inspirere af den epistemologiske anti-realisme.

Den socialkonstruktivistiske antagelse om, at der er sammenhæng mellem viden og social handling betyder, at *"Descriptions or constructions of the world therefore sustain some patterns of social action and exclude others"* (Burr 1995:5). Forskellige sociale verdensbilleder fører således til forskellige sociale handlinger, og den sociale konstruktion af viden og sandhed får dermed konkrete sociale konsekvenser. Denne antagelse giver mening i forhold til min undersøgelse af tidsforståelsers betydning i socialt arbejde, da den svarer til, at bestemte tidsforståelser eller diskurser om tid muliggør bestemte handlinger i det sociale arbejde og dermed får konkrete sociale konsekvenser.

Socialkonstruktivismen er dermed den optik, ud af de tre forskellige videnskabsteoretiske perspektiver, der egner sig bedst som blik i min undersøgelse. Dette skyldes, at socialkonstruktivismen rummer en mulighed for fortolkning, der ikke ligger i fænomenologien, samtidig med at den i modsætning til hermeneutikken rummer et undersøgelsesobjekt som tidsforståelse, der ikke har en relation til en transcendent verden udenfor sproget. Socialkonstruktivismen harmonerer således med min undersøgelsesgenstand i sine ontologiske antagelser, såvel som i sine epistemologiske antagelser.

Diskussion af socialkonstruktivismen som optik

En socialkonstruktivistisk optik muliggør på den ene side en indtrængen bag tingenes overflade og "naturlighed" som et alternativ til blot *"... at samle data og fakta sammen om virkelighedens beskaffenhed, som den umiddelbart fremtræder for os."* (Wenneberg 2000:84). Men samtidig kan dette aspekt af socialkonstruktivismen kritiseres for, at man ved at bevæge sig væk fra de naturlige kategorier samtidig bevæger sig væk fra de naturlige holdepunkter og foretager en dekonstruktion. Dette rejser spørgsmålet om, hvornår man stopper med at dekonstruere samt om de nye fænomener, man finder frem til, ikke blot er et udtryk for sociale konstruktioner. Resultatet af dette bliver en noget flydende social verden: *"Når de naturlige grænser, fix- og holdepunkter forsvinder, er der umiddelbart ikke noget i virkeligheden selv, der kan sættes ind som erstatning."* (Wenneberg 2000:87). Problematikken ved en sådan flydende social verden bliver, at det bliver svært for mig at fremhæve nogle konkrete resultater af min undersøgelse pga. af den kontingens, der er forbundet

med en sådan grad af dekonstruktion og relativisme, hvilket betyder, at de tidsforståelser, jeg identificerer, og disses betydninger på sin vis ligeså godt kunne se anderledes ud. Her vil jeg dog pege på, at der findes mange tilgange indenfor socialkonstruktivismen, som opfatter det sociale felt langt mere regelbundet og regulerende, herunder de diskursanalytiske tilgange som Ernesto Laclau og Chantal Mouffes diskursteori (Laclau og Mouffe 2002).

Et eksempel på denne regelbundethed ses fx, når Filosoferne Finn Collin og John Searle beskæftiger sig med, hvordan sociale fakta skabes, og dermed hvordan den sociale virkelighed er konstrueret: *"Sociale fakta skabes gennem konvention. Når vi bliver enige om (laver en konvention om), at ting tillægges bestemte egenskaber, skaber vi sociale fakta."* (Wenneberg 2000:104). Konstruktionen af sociale fakta skaber en mindre flydende social verden indeholdende en vis konsensus, der betyder, at det ikke er hvad som helst, jeg kan identificere som tidsforståelse i forbindelse med min undersøgelse. I forlængelse heraf er det således ikke ligegyldigt, hvordan diskurserne om tid ser ud, da diskurserne er afgørende for, hvilke sociale fakta, der kan opnås en konvention om, eller hvordan det er muligt at forstå tid. I det følgende vil jeg derfor komme nærmere ind på, hvordan diskursteorien spiller sammen med tidsforståelse som undersøgelsesgenstand.

Socialkonstruktivisme og diskursteori

Som beskrevet i ovenstående er det kun gennem individets italesættelse af tidsforståelsen, jeg har mulighed for at få begreb om, at den er til stede og har en særlig form. Jeg kan således ikke undersøge tidsforståelsen udenom en sproglig italesættelse og konstruktion af den. Der er i forbindelse med min undersøgelse ikke *"... nogen adgang til virkeligheden udenom sproget og dermed diskurser"* (Dyrberg m.fl. 2001:333), hvilket gør det relevant at anvende et diskursteoretisk perspektiv.

Diskursteorien sigter mod en forståelse, hvor det sociale ses som en diskursiv konstruktion. Diskursteorien antager, at vi kun har adgang til virkeligheden gennem vores sprog. Gennem vores italesættelser af virkeligheden skaber vi spejlinger af den, og gennem disse repræsentationer af virkeligheden er vi med til at skabe den. I vores beskrivelse af verden som fx begivenheder og handlinger, anvender vi forskellige diskurser som følge af de forskellige perspektiver og måder, vi danner mening på. Den diskursive forståelse får sociale konsekvenser, fordi de forskellige diskurser udpeger forskellige handlinger som mulige og relevante. På denne måde konstituerer sproget den sociale verden. Fordi man ikke kan nå virkeligheden udenom diskurserne, er det diskurserne, der

bliver genstand for den analyse, man foretager. Og derfor skal man arbejde med det sagte eller skrevne for at se, hvilke mønstre der er i udsagnene, og i forlængelse heraf hvilke sociale konsekvenser forskellige udsagn får (Dyrberg m.fl. 2001).

Indenfor de forskellige retninger af diskursteorien, findes der flere forskellige tilgange, der alle bidrager med teorier og metoder til forskning i samfundet. Blandt disse er Ernesto Laclau og Chantal Mouffes diskursteori den mest passende tilgang til min undersøgelse, da de beskæftiger sig med hvordan forskellige diskurser repræsenterer forskellige måder at forstå den sociale verden på (Laclau og Mouffe 1985 og 2002), hvilket i min optik overføres til en forståelse af, at forskellige diskurser repræsenterer forskellige måder at forstå tid på, da tidsforståelse er et samfundsmæssigt og kulturelt fænomen. Jeg vil senere komme nærmere ind på min anvendelse af Laclau og Mouffes diskursteori samt mit øvrige teoriapparat.

Sammenfatning

Socialkonstruktivismen rummer en mulighed for fortolkning, der ikke ligger i fænomenologien, samtidig med at den rummer et undersøgelsesobjekt som tidsforståelse, der ikke har en relation til en transcendent verden udenfor sproget, som det antages i hermeneutikken, at der altid må være i forbindelse med menneskelig erkendelse. Socialkonstruktivismen harmonerer således med mit undersøgelsesobjekt i sine ontologiske antagelser, såvel som i sine epistemologiske antagelser. Mit undersøgelsesobjekt er den menneskelige tidsforståelse, der kun kommer til udtryk gennem menneskets diskursive konstruktioner af den, og dermed er en diskursanalytisk tilgang anvendelig, når tidsforståelserne hos klienterne og socialarbejderne skal identificeres.

Kapitel 3

Metodiske overvejelser

Min videnskabsteoretiske optik situerer mig i den empiriske verden og fordrer samtidig et bestemt undersøgelsesdesign (Denzin og Lincoln 2000) og samtidig er det, at anvende en diskursteoretisk tilgang, ensbetydende med anvendelsen af et teoretisk og metodisk hele (Dyrberg m.fl. 2001). I dette kapitel vil jeg i forlængelse heraf gennemgå og diskutere den metodiske fremgangsmåde i specialet med det formål at synliggøre valg og fravalg i forskningsprocessen⁵.

Afgrænsning

I min socialkonstruktivistiske optik vil det ikke være muligt for mig at finde frem til nogle til alle tider sande tidsforståelser hos henholdsvis klienter og socialarbejdere. Tidsforståelserne er foranderlige, og det vil derfor kun være muligt for mig at undersøge, hvordan de ser ud i denne konkrete kontekst på dette konkrete tidspunkt (Burr 1995). I forlængelse heraf vil jeg, med min inddragelse af diskursteorien, se på, hvordan tidsforståelserne kommer til udtryk som diskursive konstruktioner (Dyrberg m.fl. 2001).

I en socialkonstruktivistisk optik findes der ingen endegyldige definitioner på, hvad socialt arbejde er. Udgangspunktet for min forståelse af socialt arbejde er derfor, at det sociale arbejde og den viden, der eksisterer om det sociale arbejde, er foranderlig og relateret til en given kontekst. Jeg tilslutter mig således Malcolm Payne, der beskriver socialt arbejde som et felt, der hele tiden konstruerer og rekonstruerer sig selv (Payne 2005). Forståelsen af socialt arbejde som fænomen er knyttet til forståelsen af de sociale problemer, som det sociale arbejde er til for at løse. Der eksisterer dog

⁵ Se bilag 6 for uddybende metodeovervejelser

heller ikke entydige definitioner på, hvad sociale problemer er, da forståelsen af dette ligeledes konstrueres og rekonstrueres løbende. En fælles forståelse af, hvad der konstituerer socialt arbejde i et givent samfund opstår ved, at *”vi når frem til fælles opfattelser af virkeligheden ved at udveksle vores viden gennem forskellige sociale processer, som organiserer denne virkelighed og gør den objektiv. Social aktivitet bliver vaner, som giver os fælles antagelser om, hvordan tingene hænger sammen.”* (Payne 2005:21). Det sociale arbejde er således en dynamisk og foranderlig størrelse eller struktur, der udvikles igennem vekslende påvirkninger og sociale processer.

I en undersøgelse af denne størrelsesorden, vil det ikke være muligt for mig at besvare min problemformulering, således at jeg undersøger alle de tidsforståelser, der gør sig gældende for henholdsvis alle socialarbejdere og alle de enkelte klientgrupper. Og det vil heller ikke være muligt for mig at undersøge, hvilken betydning tidsforståelser har i alle de mange forskellige former for socialt arbejde, der findes. Jeg har derfor valgt at afgrænse mig til at se på nogle få forskellige steder, hvor der foregår socialt arbejde med aktiverende social indsats, hvor der er både socialarbejdere og klienter til stede.

Overordnet valg af metodologisk spor

Inden for den samfundsvidenskabelige forskning skelnes der i mellem et meningstydende og et meningsskabende metodologisk spor (Olsen 2005). I forbindelse med min undersøgelse af socialarbejdere og klienters tidsforståelser, bevæger jeg mig indenfor det meningstydende spor, da jeg i min undersøgelse vil forsøge at ”tyde” hvilke meninger tidsforståelse kan tilskrives. Samtidig lægger min socialkonstruktivistiske optik og min anvendelse af diskursteori op til, at jeg går kvalitativt til værks, da det er sproget og italesættelsen som diskursive konstruktioner, der er meningsgivende, idet disse størrelser er svære at indfange kvantitativt (Antoft m.fl. 2007).

Valget af det kvalitative og meningstydende spor peger ikke i sig selv på én metodisk tilgang. Fx kan diskurser analyseres ud fra både kvalitative interviews og deltagerobservation (Dyrberg m.fl. 2001). Her får det betydning for mit valg af metode, at forståelsen af tid er ontologisk subjektiv og kun viser sig gennem sproget. Det er derfor kun gennem individets italesættelse af tidsforståelsen, jeg har mulighed for at få begreb om den. Jeg har derfor valgt at benytte mig af kvalitative interviews, da denne metode giver mulighed for at skabe et rum for klienternes og socialarbejdernes italesættelse af tidsforståelse (Denzin og Lincoln 2000). Under det kvalitative interview kan informanten desuden benytte sine egne begreber, når tidsforståelsen skal italesættes, informanternes konstruktionsrum

indsnævres derved ikke til min begrebsverden og de begreber, jeg ville anvende til at beskrive tidsforståelse (Kvale 2004).

Det kvalitative forskningsinterviews anvendelsesmuligheder

Anvendelsen af kvalitative interviews som metode hænger sammen med, hvordan social viden, mening og sandhed opfattes. Interviewet stræber både i form og indhold efter at forholde sig sensitivt til udfoldelse af kompleksitet i de betydninger, mennesker skaber og orienterer sig igennem (Denzin og Lincoln 2000). Interviewet er samtidig et socialt møde, hvor sociale og diskursive praksisser og positioneringer bliver til under selve samtalen. Indholdet er de fortællinger og meningskonstruktioner, der tales frem i løbet af samtalen (Staunæs og Søndergaard 2005).

En af de største kritikker af det kvalitative interview beror på, at det blot afspejler commonsense og er for personafhængigt til at være en videnskabelig metode (Kvale 2004). I forbindelse med min konkrete undersøgelse, synes denne personafhængighed dog netop at gøre det kvalitative interview relevant som metode, da undersøgelsen handler om at finde frem til klienternes og socialarbejdernes subjektive og dermed personafhængige forståelser af tid. Det kvalitative interview kritiseres samtidig for, at man ikke kan generalisere ud fra det (Kvale 2004). Min undersøgelse har dog nærmere karakter af at være et eksplorativt studie, hvor jeg undersøger forskellige tidsforståelser og deres påvirkning af det sociale arbejde. Frem for muligheden for at kunne generalisere, ønsker jeg i stedet et mere nuanceret indblik i tidsforståelserne hos socialarbejdere og klienter, og det kvalitative interview er her velegnet til at udfolde de mangefacetterede og ofte modsætningsfyldte italesættelser af erfaringer, oplevelser, orienterings- og tolkningsrammer i form af eksempelvis tidsforståelser, som er med til at strukturere klienternes og socialarbejdernes handlinger i praksis (Staunæs og Søndergaard 2005).

Valget af kvalitative forskningsinterviews som metode, angiver ikke i sig selv en specifik metodisk fremgangsmåde, da tilgangen rummer mange forskellige koncepter og varianter (Denzin og Lincoln 2000). Der findes dog ikke en særligt udviklet diskursanalytisk interviewtilgang (Dyrberg m.fl. 2001). Alligevel mener jeg, at man indenfor det kvalitative interviews betydningsvidde kunne kalde den form for interviews, jeg ønsker at lave, for diskursive interviews, da fokuset for min dataindsamling er at få klienter og socialarbejdere til italesætte forskellige diskurser om tid. I det følgende vil jeg uddybe mine metodiske valg i forbindelse med mine diskursive interviews med udgangspunkt i hvilken type informanter, jeg har fundet det relevant at anvende til min undersøgelse.

Informanter

Som følge af min undersøgelses størrelsesorden og eksplorative islæt, har jeg valgt at arbejde med et lille antal informanter, hvis udsagn jeg vil undersøge intenst for at generere en stor mængde detaljeret information (Neergaard 2007). Jeg har samtidig ønsket at generere en forholdsvis bred viden om hvilke tidsforståelser, der findes. Jeg har derfor valgt at interviewe flere forskellige klienttyper samt socialarbejdere tilknyttet flere forskellige typer af aktiveringssteder. Jeg har konkret udvalgt tre forskellige steder: et aktiveringshus, et arbejdsprøvningssted og et afklaringssted⁶. Derudover har jeg valgt at interviewe socialarbejdere og klienter, der er tilknyttet de samme steder, for at kunne undersøge, hvordan deres tidsforståelser gensidigt påvirker hinanden og det sociale arbejde⁷.

Jeg har valgt at sammensætte gruppen af klienter af flere forskellige klienttyper, således at jeg interviewer både langtidsledige kontanthjælpsmodtagere, klienter i afklaringsforløb (hovedsageligt med psykiske problemer), sygedagpengemodtagere samt unge, korttidsledige kontanthjælpsmodtagere. Formålet med at vælge de tre grupper af sygedagpengemodtagere, klienter i afklaringsforløb og langtidsledige kontanthjælpsmodtagere var, at det var hos de grupper, jeg mente, der var størst sandsynlighed for at finde nogle anderledes og interessante tidsforståelser. Den sidste gruppe af korttidsledige kontanthjælpsmodtagere er omvendt interessant, fordi der er mulighed for, at der endnu ikke er sket store skred i tidsforståelsen hos denne gruppe. Dette skaber en potentiel mulighed for at undersøge flere forskellige tidsforståelsers påvirkning af og betydning i det sociale arbejde.

Diskursive interviews

Jeg har, som nævnt i ovenstående, valgt at lave en interviewtype, der kan betegnes som diskursive interviews, da interviewene er bygget op omkring en metode, der skal fremme italesættelserne af de forskellige diskurser om tid. Den praktiske gennemførelse af interviewene forløber ikke som sådan anderledes og ved brug af anderledes interviewteknikker end øvrige kvalitative interviews, fordi interviewene senere skal læses diskursanalytisk (Dyrberg m.fl. 2001), men når jeg skal træffe mine konkrete metodiske valg, bliver det med udgangspunkt i, hvordan jeg bedst muligt fremmer italesættelserne af diskurserne om tid i interviewsituationen, og derfor er det ikke alle metoder indenfor den kvalitative interviewgenre, der er lige velegnede i min undersøgelse. Som et led i at fremme italesættelserne af tid har jeg valgt at benytte en kombination af interviewmetoder, der omfatter både fokusgrupper og individuelle interviews.

⁶ Se Bilag 1 for en beskrivelse af stederne

⁷ Se Bilag 2 for præsentation af informanter

Fokusgrupper

Fokusgruppeinterviewet som kvalitativ interviewmetode rummer muligheden for, at deltagerne eksplicit udtrykker tavse eller taget for givne repertoarer for betydningsdannelse (Halkier 2002). Jeg har derfor valgt at benytte mig af fokusgruppeinterviews, når jeg skal interviewe socialarbejderne⁸ om deres tidsforståelse, da jeg mener, at fokusgruppen er et relevant metodisk redskab, da den skaber mulighed for, at interviewpersonerne kan diskutere og reflektere over tidsbegrebet sammen, hvilket kan gøre det lettere for interviewpersonerne at italesætte det ellers abstrakte begreb om tid. Samtidig giver fokusgruppeinterviewet mulighed for at få mange forskellige tidsforståelser italesat på én gang, da jeg kan interviewe flere socialarbejdere i samme interview. Ifølge Halkier *”vil de forskellige deltageres sammenligninger af hinandens erfaringer og forståelser i gruppeprocesserne kunne producere viden om kompleksiteterne i betydningsdannelser og sociale praksisser, som er svære for forskeren at få frem i individuelle interviews eller semistrukturerede gruppeinterviews”* (Halkier 2002:16-17).

Da deltagerne i mine fokusgrupper udgør en netværksgruppe, fordi alle kender hinanden fra det daglige arbejde, kan der dog være en risiko for, at deltagerne opfører sig efter det, som Halkier kalder ’etablerede dominansroller’, og af frygt for kollegernes reaktion modificerer deres udsagn. *”Det vil sige, at den sociale kontrol i fokusgruppen kan hindre, at alle forskelle i perspektiver og erfaringer kommer frem.”* (Halkier 2002:16). På den anden side er der i netværksgrupper en øget grad af social kontrol, der modvirker at deltagernes udtalelser om egne praksisser afviger markant fra, hvad de plejer at sige og gøre i det daglige (Halkier 2002). Dette bliver således ikke et problem for min undersøgelse, da det netop er tidsforståelserne i relation til det sociale arbejdes praksis og ikke socialarbejdernes tidsforståelser i relation til deres individuelle praksis i forbindelse med deres privatliv, jeg er interesseret i.

Individuelle interviews

Jeg mener også, at fokusgruppen ville have været et relevant metodisk redskab i forbindelse med mine interviews med klienterne⁹. De ansatte på arbejdsprøvningsstedet og afklaringsstedet, mente dog ikke, at deres klienter var i stand til at indgå i fokusgrupper pga. af deres grad af sårbarhed og psykiske tilstand. Derfor var jeg nødt til at interviewe dem enkeltvis, hvis jeg skulle gennemføre en undersøgelse med dem som informanter.

⁸ Se Bilag 2 for beskrivelse af fokusgruppernes sammensætning

⁹ Se Bilag 2 for beskrivelse af, hvem informanterne er

Enkeltinterviews er dog også en god metode, da et enkeltinterview giver mig mulighed for at være mere sensitiv overfor informantens udmeldinger, hvilket er særligt vigtigt i forbindelse med interviews med sårbare klienter. Og ligesom fokusgrupper har individuelle interviews evnen til at producere koncentrerede data om et fænomen på en tilgængelig måde (Denzin og Lincoln 2000).

Det kan diskuteres, om det er problematisk for min undersøgelse, at jeg har valgt at generere empirien på to forskellige måder for henholdsvis socialarbejderne og klienterne. Her vil jeg dog, ud fra min diskursive interviewvinkel, argumentere for, at empirien får en højere grad af kvalitet, når informanterne får de bedste betingelser for at italesætte deres tidsforståelser.

I de individuelle interviews må jeg tage højde for samspillet mellem informanten og mig som interviewer, da dette forhold samt min måde at spørge på kan have betydning for, hvilke italesættelser der sker (Denzin og Lincoln 2000). En god kommunikationssituation kan dog opnås på baggrund af tillid. Det var derfor mit håb, at mine interviewpersoner, ved at være rekrutterede af kontakter fra aktiveringsstederne, ville gå ind til interviewene med en vis følelse af tryghed og tillid til mig. I praksis var det dog også min oplevelse, at klienterne var trygge og tillidsfulde i interviewsituationen og turde åbne op i besvarelsen af mine spørgsmål.

Hvor mange interviews skal gennemføres?

Ifølge Kvale, skal man foretage så mange interviews, at man får besvaret de spørgsmål, man har, fyldestgørende (Kvale 2004), og ifølge Halkier handler det om at få lavet så mange interviews, at de varierer indenfor de kriterier, man ønsker at få opfyldt (Halkier 2002). I kvalitativ forskning lader man ofte omfanget af det empiriske materiale afhænge af materialets mættethed (Kvale 2004).

I mit projekts optik er det dog ikke muligt at tænke i at tilstræbe en mættethed, idet ethvert interview og enhver ny fokusgruppe må antages at bidrage med nye perspektiver. Antallet af interviews og fokusgrupper blev derfor fastlagt ud fra et kriterium om, at materialet ikke måtte overskride det, jeg analytisk kunne håndtere, samtidig med at det var bredt nok til, at det var muligt for mig at besvare min problemstilling. Dette betød, at jeg valgte at lave én fokusgruppe med 3-5 socialarbejdere på hvert aktiveringssted samt tre interviews indenfor hver af de fire klientgrupper, dvs. i alt tre fokusgrupper og 12 individuelle interviews¹⁰.

¹⁰ Fokusgrupperne samt interviewene med sygedagpengemodtagerne, klienterne i afklaring og de langtidsledige kontanthjælpsmodtagere er gennemført i forbindelse med mit tidligere projekt på Kandidatuddannelsen i socialt arbejdes Modul 4. Interviewene med de unge, korttidsledige kontanthjælpsmodtagere er gennemført i forbindelse med denne afhandling.

Hvor er interviewene afholdt?

I forbindelse med mine overvejelser omkring valg af lokalitet besluttede jeg, at både fokusgrupper og individuelle interviews skulle foregå på det enkelte aktiveringssted, klienter og socialarbejdere var tilknyttet. Dels fordi det gjorde det lettere for klienter og socialarbejdere at møde op og deltage. Og dels fordi det skabte trygge og velkendte rammer, der kunne få interviewpersonerne til at føle sig mere på "hjemmebane" og dermed i højere grad at åbne op, da "*... gaining trust is essential to the success of the interviews*" (Denzin og Lincoln 2000:655). Omgivelserne for interviewene har derfor været kontekstrelevante, fordi deltagerne har befundet sig i vante lokaler, som det sociale arbejdes praksis til daglig udfolder sig i.

Overvejelser omkring interviewguide

Da jeg har valgt at benytte mig af to forskellige interviewmetoder, har jeg måtte udforme to forskellige spørgeguides. Fælles for begge interviewguides er dog, at jeg forsøger at få informanterne til at italesætte deres tidsforståelser ved at fortælle om konkrete sager eller historier, da dette er den bedste metode til at generere viden om tidsforståelserne i det sociale arbejde, da det i min diskursive optik ikke er givtigt for min undersøgelse at stille for generelle spørgsmål, idet jeg således risikerer at påtvinge informanterne mine egne begreber og forestillinger (Dyrberg m.fl. 2001).

Der er mange muligheder for, hvordan en spørgeguide kan se ud, da kvalitative interviews både kan afholdes "*... in a very structured fashion or in a very unstructured manner, depending on the interview's purpose.*" (Denzin og Lincoln 2000:651). Jeg har valgt at benytte mig af tragtmodellen, der kombinerer den løse og den stramme model i forbindelse med både mine fokusgrupper og individuelle interviews (Halkier 2002), da den giver mig mulighed for at være meget åben overfor informanternes italesættelser af diskurserne om tid, samtidig med at den tillader mig at stille mere snævre spørgsmål, hvis dette bliver nødvendigt for at fremme italesættelserne. Herudover giver det, ud fra et diskursivt perspektiv, god mening at bevæge mig indenfor den mere ustrukturerede interviewform, hvis jeg skal fremme informanternes italesættelser af diskurser uden at påtvinge dem mine egne forestillinger (Kvale 2004).

Spørgsmålene er forsøgt udformet ud fra Kvalets kvalitetskriterium om, at jo kortere interviewerens spørgsmål er, og jo længere interviewpersonens svar er, desto bedre (Kvale 2004)¹¹.

¹¹ Se spørgeguiden til fokusgruppeinterview under Bilag 3 og Spørgeguiden til individuelle interviews under Bilag 4

Interviewteknik og gennemførelse af interviews

I såvel gruppeinterviews som individuelle interviews havde jeg fokus på at få så mange forskellige perspektiver på interviewtemaerne frem som muligt, ved at stille spørgsmål til informanternes udsagn og forsøge at sikre, de enkelte kom på banen med netop deres forståelser. Jeg bad dem løbende uddybe og komme med eksempler og stillede spørgsmål om det, som blev taget for givet, for at få interviewdeltagernes egne refleksioner og tanker italesat, således at jeg fik et konkret datamateriale (Kvale 2004). Jeg forsøgte samtidig at skabe plads til italesættelserne ved at lytte i stedet for at stille spørgsmål, så vidt det var muligt, og give interviewpersonerne tænkepauser. Jeg undlod samtidig at sige, hvordan jeg selv forstod tid, da jeg ikke ønskede, at informanterne skulle spejle sig i min tidsforståelse, men blot gengive deres egen (Dyrberg m.fl. 2001).

Særligt med klienterne var det vigtigt, at jeg var sensitiv og mærkede efter, hvilke spørgsmål jeg kunne stille, og hvilke der var upassende. Samtidig var det, at klienterne havde tillid til mig, essentielt for min mulighed for at gennemføre interviewene vellykket (Denzin og Lincoln 2000). For nogle af de særligt udsatte klienter var det en stor udfordring at deltage i et interview. Disse klienter virkede usikre ved situationen, og i et tilfælde måtte jeg slukke for båndoptageren og holde en pause. Her fandt jeg det vigtigt, at bruge noget tid på at give plads til deres egne fortællinger, selvom de ikke var relevante for undersøgelsen, for at klienterne skulle oparbejde en tryghed. Jeg var dog opmærksom på at dreje interviewet tilbage til mine egne relevante temaer og komme rundt om hele spørgeguiden.

I interviewene med socialarbejderne var jeg opmærksom på, at interviewpersonerne kunne være præget af deres faglighed i deres tilgang til deltagelsen i interviewet. Jeg oplevede fx, at der var interviewpersoner, der forsøgte at have en "videnskabelig" tilgang til deres svarfremstilling og derfor redigerede i deres egne svar på forhånd for ikke at sige noget, der ikke kunne dokumenteres. Et eksempel på dette er en mandlig socialarbejder fra arbejdsprøvningsstedets udtalelse i forbindelse med hans beskrivelse af forskelle mellem sygedagpengemodtagere og kontanthjælpsmodtagere: *"Det er ikke noget jeg kan bevise, men det er en fornemmelse jeg har."* (Bilag C). Her måtte jeg forsøge at åbne op for mere spontanitet og subjektivitet ved at betone, at det var deres subjektive oplevelser, jeg var interesseret i og ikke på forhånd dokumenteret fakta.

Det har imidlertid været et vilkår for min undersøgelse, at det var svært at få adgang til de langtidsledige kontanthjælpsmodtagere, da de ikke mødte op på aktiveringsstederne og socialarbejderne derfor aldrig fik mulighed for at få dem i tale. Dette betød, at jeg i praksis kun fik mulighed for at gennemføre et enkelt interview med en langtidsledig kontanthjælpsmodtager i

stedet for de tre, som jeg oprindeligt havde planlagt.

Transskribering

Mit empiriske materiale består i alt af 10 individuelle interviews af ca. 30-60 minutters varighed og tre fokusgruppeinterviews af ca. 1 ½ -2 timers varighed. Både fokusgrupper og individuelle interviews er blevet optaget på bånd. Da mine interviews skaber fundamentet for min analyse, har jeg valgt at transskribere dem alle in extenso¹² (Kvale 2004). En transskription fra tale til tekst betyder, at *”... opmærksomheden retter sig mod det formelle, registrerede sprog, og de empatisk oplevede, levede betydninger i den oprindelige samtale svinder bort”* (Kvale 2004:169). Jeg ser derfor min transskription som en fortolkende gengivelse af de meninger, der er kommet til udtryk i interviewsituationen.

Det samlede analysegrundlag udgør i alt 170 siders transskriberede individuelle interviews og fokusgruppeinterviews.

Kodning

For at skabe overblik over min empiri har jeg valgt at reducere mit datamateriale på systematisk vis ved at kategorisere og begrebsliggøre det gennem kodning.

Som følge af mit eksplorative udgangspunkt og mit ønske om at være loyal overfor mine informaners italesættelser af deres tidsforståelser, har jeg i første omgang søgt at anvende nogle kodningsprocedurer, hvor det er empirien, der er styrende for analysetemaerne. I denne forbindelse har jeg ladet mig inspirere af kodningsprocedurerne i Grounded Theory i den første bearbejdning af mit datamateriale, da Grounded Theory *”... want to understand people’s experiences in as rigorous and detailed a manner as possible.”* (Denzin og Lincoln 2000). Dette betyder, at jeg har lagt ud med at foretage en åben kodning af mit datamateriale, hvor jeg har gennemgået de transskriberede interviews linje for linje og trukket potentielle temaer ud, ved at identificere og benævne alle dele i interviewteksterne (Strauss og Corbin 1990). Jeg har dermed som udgangspunkt ladet informanternes udsagn være styrende for mine analysetemaer. Da jeg har arbejdet med så åben en tilgang som muligt til mine data, kan min kodning i den første bearbejdningsfase betegnes som overvejende induktiv (Olsen 2002).

Som følge af mit diskursteoretiske udgangspunkt har jeg efter den første åbne kodning af datamaterialet valgt at foretage en lukket kodning med udgangspunkt i Laclau og Mouffes begreber fra diskursteorien i forbindelse med en mere konkret identifikation af de forskellige diskurser om tid

¹² Se tegnangivelser brugt ved transskribering i Bilag 5

eller tidsforståelser. Denne del af min kodning kan betegnes som overvejende deduktiv (Olsen 2002), da jeg foretager en konceptualisering af informanternes udsagn ved at kategorisere dem som forskellige diskurser om tid eller tidsforståelser.

Undersøgelsens gyldighed

Der er stor uenighed om og mange forskellige tilgange til og diskussioner af, hvilke kriterier en undersøgelse skal leve op til for at være gyldig. Ifølge Wenneberg giver det mest mening at anvende et troværdighedskriterium på viden, der, ligesom min, er genereret i en socialkonstruktivistisk optik, hvor man kan se relativisme som et problem. Det er i denne forbindelse *"... videnskabens formål at producere viden, som resten af samfundet kan basere sig på, fordi den (den producerede viden) er troværdig og derfor fornuftig at anvende"* (Wenneberg 2000:161). Frem for at kvaliteten af min undersøgelse bliver målt på dens repræsentativitet, bliver det derfor nærmere et spørgsmål om, hvorvidt undersøgelsen er troværdig. *"Troværdigheden bygger på, at forskningen udføres på en tillidsvækkende måde. En konsekvens af princippet om subjektivitet i kvalitative studier bliver, at troværdigheden ikke kan bindes op på fastlagte kriterier... Forskeren må argumentere for troværdigheden ved at redegøre for, hvordan dataene er opstået i løbet af forskningsprocessen"* (Thagaard 2004:185).

Jeg mener i forlængelse heraf, at troværdigheden af min undersøgelse bliver styrket ved det, at jeg gennem min metoderedegørelse og analysestrategi mv. har givet en omfattende og eksplicit redegørelse for, hvordan dataene er fremkommet, hvilket gør mine metodiske valg og procedurer transparente. I forbindelse med min analyse laver jeg bl.a. en skelnen mellem den form for information, jeg har genereret gennem mine interviews, og mine egne vurderinger eller fortolkninger af denne information, hvilket kan styrke en undersøgelses troværdighed (Thagaard 2004). I forlængelse heraf har jeg vedlagt alle mine interviews transskriberet i fuld længde, hvilket eksempelvis gør det muligt for læseren at gå tilbage og se den sammenhæng, jeg tager citater fra. På denne baggrund, mener jeg, at det burde være muligt for andre at se, hvordan mine resultater er fremkommet og dermed vurdere min undersøgelses troværdighed.

Der er dog en potentiel mulighed for, at andre forskere med samme problemstilling og samme metodiske design vil fremkomme med resultater, der afviger fra mine, fordi mine interviews og dermed de data, jeg har genereret, er særegne, da de er opstået i deres egen særlige kontekst, der ikke vil kunne efterlignes til fulde i forbindelse med andres undersøgelser. Det vil også altid være

muligt at fortolke mit datamateriale på en anden måde, end jeg har gjort, hvilket betyder, at andre sandsynligvis ville kunne tolke en anden mening ud af min empiri (Kvale 2004).

Sammenfatning

På baggrund af min socialkonstruktivistiske optik og mit fokus på tidsforståelser som diskursive konstruktioner har jeg valgt at lave kvalitative diskursive interviews, da fokuset for min dataindsamling er at få klienter og socialarbejdere til italesætte deres forskellige tidsforståelser eller diskurser om tid. Jeg har dermed valgt den metode, der bedst muligt giver mig adgang til at fremme klienternes og socialarbejdernes italesættelser og i forlængelse heraf undersøge deres diskursive konstruktioner af tid. Jeg har samtidig styrket min undersøgelses troværdighed, og dermed gyldighed, ved at gøre mine metodiske valg og procedurer transparente.

Kapitel 4

Undersøgelsens teoretiske hovedperspektiver

Som et led i det eksplorative aspekt af min undersøgelse, har jeg valgt at anvende flere forskellige teoretiske perspektiver, for at se hvordan de forskellige teorier hver især kan bidrage til en større forståelse af, tidsforståelsers påvirkning af det sociale arbejde. Jeg har valgt at benytte mig af Ernesto Laclau og Chantal Mouffes diskursteori, Pierre Bourdieus praksisteori samt Niklas Luhmanns systemteori.

Jeg har valgt at kun at fokusere på de begreber, jeg anvender i min analyse, og begreberne præsenteres først i forbindelse med deres anvendelse i analysen. Da jeg har valgt at præsentere teorierne meget kort, har jeg valgt at vedlægge en uddybende beskrivelse af teorierne¹³.

Ernesto Laclau og Chantal Mouffes diskursteori

Ernesto Laclau og Chantal Mouffe anerkender, i tråd med socialkonstruktivismen, en form for virkelighed uafhængig af vores erkendelse af den, men de er kun interesserede i selve den betydningstilskrivning, som objekterne får via den måde, de erkendes på: *"... there is not one discourse and one system of categories through which the 'real' might speak without mediations."* (Laclau og Mouffe 1985:3). Det, at italesætte noget, organiserer det og giver det en særlig diskursiv tilstedeværelse. Hvis noget ikke er en del af en diskurs, er det ikke muligt at erkende det: *"our analysis rejects the distinction between discursive and non-discursive practices. It affirms: a) that every object is constituted as an object of discourse, insofar as no object is given outside every*

¹³ Se uddybende præsentationer af teorierne i Bilag 7

discursive condition of emergence; and b) that any distinction between what are usually called the linguistic and behavioural aspects of social practice, is either an incorrect distinction or ought to find its place as a differentiation within the social production of meaning, which is structured under the form of discursive totalities" (Laclau og Mouffe 1985:107). Laclau og Mouffes diskursteori konceptualiserer betydningsdannelse, og hvorledes denne reproducere eller modificeres. Betydningsdannelsen ligger dog ikke fast, idet den kan modificeres via artikulationer (Laclau og Mouffe 2002). Således defineres og omdefineres den sociale virkelighed via sociale aktørers brug af sproget. Dette vil omskrevet til min undersøgelses kontekst sige, at tidsforståelse som et socialt og kulturelt fænomen gives betydning gennem sproget, og at tidsforståelsen derfor ikke tager en fast form.

Laclau og Mouffe laver ikke selv detaljerede analyser af empirisk materiale, men på trods af dette, findes der begreber i deres diskursteori, som egner sig godt som diskursanalytiske redskaber i min konkrete undersøgelse af tidsforståelser og deres betydning i det sociale arbejde, da de beskæftiger sig med, hvordan forskellige diskurser repræsenterer forskellige måder at forstå den sociale verden på. Dette kan i min optik overføres til en forståelse af, at forskellige diskurser repræsenterer forskellige måder at forstå tid på. Ved at identificere forskellige diskurser om tid hos klienter og socialarbejdere, kan jeg således undersøge hvilke forskellige tidsforståelser, der findes hos dem. På denne måde kan diskursteorien bidrage til besvarelsen af det første spørgsmål i min problemformulering.

Laclau og Mouffe definerer en diskurs således: *"The structured totality resulting from the articulatory practice, we will call discourse."* (Laclau og Mouffe 1985:105). Flere forskellige diskurser vil ofte kæmpe om at få lov at gøre sin betydning om et bestemt fænomen gældende i en given kontekst. Dette fænomen kaldes diskursiv kamp. En diskurs etablerer sig her ved at undertrykke de andre mulige betydninger, der eksisterer på det diskursive felt (Laclau og Mouffe 2002). Laclau og Mouffe antager desuden, at der er en sammenhæng mellem viden og sociale processer samt en sammenhæng mellem viden og social handling. Diskurserne spiller ifølge Laclau og Mouffe ind på et felt som fx det sociale arbejde: *"... by bequeathing some of their concepts, transforming or abandoning others, and diluting themselves in that infinite intertextuality of emancipatory discourses in which the plurality of the social takes shape."* (Laclau og Mouffe 1985:5). Denne tankegang kan også overføres på tidsforståelsen eller diskurserne om tid, der således får sociale konsekvenser, eller, i sammenhæng med min undersøgelse, påvirker det sociale arbejde. På denne måde kan diskursteorien også bidrage til besvarelsen af det andet spørgsmål i min problemformulering.

Det største problem ved anvendelsen af Laclau og Mouffes diskursteori er, hvilken betydning diskursernes kontingens har for min undersøgelse. Lilie Chouliaraki og Norman Fairclough kritiserer Laclau og Mouffe for at overvurdere muligheden for forandring, da ikke alle individer og grupper har lige adgang til at artikulere elementer på nye måder og dermed skabe forandring. Problemet med Laclau og Mouffes radikale kontingens kan derfor være, at forskeren kommer til at overse eksistensen af strukturelle begrænsninger for artikulationen af diskurser (Jørgensen og Phillips 1999). Kritikken kan dog tilbagevises, da denne form for ulighed imidlertid ikke afvises af Laclau og Mouffe (Laclau og Mouffe 2002). Og i relation til min konkrete undersøgelse er kritikken ikke relevant, da jeg i forbindelse med det andet spørgsmål i problemformuleringen undersøger, hvordan de forskellige diskurser om tid påvirker det sociale arbejde ved at se på de diskursive kampe på det sociale arbejdes felt, og derfor nødvendigvis må tage højde for, om der er nogle tidsforståelser eller diskurser om tid, der har større betydning for det sociale arbejde end andre.

Pierre Bourdieus praksisteori

Pierre Bourdieu beskæftiger sig i forbindelse med sin teori om praksis, bl.a. med hvordan strukturer i det sociale univers som fx mentale og kropslige matricer fungerer som ramme for den enkeltes handlinger, adfærd, tanker, følelser og vurderinger. Den enkeltes forestillinger om virkeligheden har betydning for, hvordan den enkelte handler (Bourdieu 1996). Bourdieus forståelse af sammenhængen mellem den enkeltes forestillinger og handlinger kan i forbindelse med min undersøgelse oversættes til sammenhængen mellem klienternes og socialarbejdernes tidsforståelser og deres handlinger. På denne måde muliggør Bourdieus praksisteori, at jeg kan lave en analytisk kobling mellem forskellige tidsforståelser og deres påvirkning af det sociale arbejde. Jeg vil derfor anvende Bourdieu praksisteori som et bidrag til min undersøgelse af, hvordan tidsforståelser kan spille ind på klienters og socialarbejders handlinger og dermed påvirke det sociale arbejde. Bourdieu fungerer som et ekstra lag, der bygger ovenpå min diskursanalyse, da han går ind for det, han selv kalder en praktisk diskursanalyse, hvori diskurserne ikke er interessante i sig selv, men kun i kraft af deres sociale betydning og den sammenhæng, de eksisterer i. Hans pointe er, at man ved alene at fokusere på den dominerende diskurs er i fare for at usynliggøre de dominerede. Denne pointe er i tråd med min interesse i at undersøge både de hegemoniske og de marginaliserede tidsforståelser hos klienter og socialarbejdere, som bl.a. Nossel er inde på eksisterer i relation til det sociale arbejde (Nossel 2001). Ved at anvende Bourdieus begrebsapparat i en praktisk diskursanalyse, kan jeg således koble diskurserne om tid med deres sociale betydning i form af den måde, de påvirker de rationaler, muligheder og begrænsninger, der findes i socialarbejdernes og klienternes daglige

praksis, hvilket kan bidrage til besvarelsen af min problemformulerings andet spørgsmål, om hvordan de forskellige tidsforståelser hos klienterne og socialarbejderne påvirker det sociale arbejde.

Bourdieu er ofte blevet kritiseret for at være overvejende strukturalistisk og for ikke at tydeliggøre forandringspotentialitet på de sociale felter og for aktørerne, hvilket hænger dårligt sammen med mit socialkonstruktivistiske udgangspunkt og min anvendelse af diskursteori. På trods af kritikken af ham, mener jeg dog ikke, at Bourdieu kan anskues for at være strukturalist, da han redegør for, at man ikke kan opfatte aktørerne som partikler, der er underlagt mekaniske kræfter (Bourdieu 1997). Bourdieu understreger, at aktørernes handlen hverken er rationel eller mekanisk, men er betinget af aktørernes virkelighedsopfattelse, som igen er betinget af positioneringen i det sociale rum (Bourdieu 2004:26), hvilket, jeg mener, hænger godt sammen med diskursteoriens forståelse af individernes indtagelse af forskellige subjektpositioner samt socialkonstruktivismens kobling af individernes virkelighedskonstruktioner og handlerum. En anvendelse af Bourdieu strider således ikke imod min socialkonstruktivistiske optik eller min anvendelse af diskursteori.

Niklas Luhmanns teori om sociale systemer

Niklas Luhmanns teori om sociale systemer bygger på en grundlæggende forudsætning om, at der findes systemer (Luhmann 2000). Mere konkret antager Luhmann, at der findes selvreferentielle eller autopoietiske systemer, hvilket vil sige, *"... at der findes systemer med evne til at kunne frembringe relationer til sig selv og til at kunne skelne disse relationer fra relationer til deres omverden."* (Luhmann 2000:49). Systemer kan ikke bestå uden deres omverden, da differencen til omverdenen er en betingelse for selvreferencen og systemets selvrefererende operationer. Derfor bliver differentieringen mellem system og omverden essentiel i dannelsen af systembegrebet. Det er et grundlæggende vilkår, at alt enten er system eller omverden samt, at ingen systemer vil have identiske omverdener. Luhmann forstår enhver social kontakt som system, og samfundet forstås både som system og den samlede hensynstagen til alle mulige kontakter (Luhmann 2000).

Denne tanke om autopoiesis samt sociale og psykiske systemer og forholdet mellem dem er relevant i forhold til min undersøgelse, da den kan bidrage som et perspektiv på, hvordan forskellige tidsforståelser påvirker det sociale arbejde i forbindelse med det andet spørgsmål i min problemformulering. I denne forbindelse mener jeg, at Luhmanns teori kan bruges til at forstå, hvordan tidsforståelsen ikke bare påvirker det sociale arbejde i form af mening eller diskurs, men også fungerer som en sammenhængskraft – både for aktiveringsstederne som sociale systemer og

for klienter og socialarbejdere som psykiske systemer – da det at være i besiddelse af en bestemt tidsforståelse er afgørende i forbindelse med systemets selvreference og selvopretholdelse.

Tidsforståelsen kan i Luhmanns forståelse sættes lig tanker i bevidsthedssystemet, som jeg ikke har direkte adgang til, da psykiske systemer er operativt lukket og selvbestemmende, hvilket betyder, at man fx ikke læse tankerne i andre bevidstheder. I forlængelse heraf, må jeg derfor spørge sig selv, om det overhovedet er muligt at undersøge tidsforståelsernes påvirkning af det sociale arbejde ud fra et systemteoretisk perspektiv. Jeg mener dog ikke, at Luhmanns antagelser problematiserer en undersøgelse af tidsforståelser mere end mine øvrige erkendelsesteoretiske og teoretiske perspektiver gør i forvejen. Luhmann antager nemlig, at vi har adgang til kommunikation om tanker, hvilket er i tråd med både min socialkonstruktivistiske optik og mit diskursteoretiske perspektiv, der peger på, at vi har adgang til den sproglige begrebsliggørelse af tidsforståelsen. Jeg har således adgang til italesættelsen af tidsforståelsen, hvilket giver god mening i en undersøgelse som min, hvor undersøgelsesgenstanden er tidsforståelser, der kun eksisterer gennem den menneskelige begrebsliggørelse af dem.

Diskussion af anvendelsen af de tre perspektiver sammen

De tre teoretiske perspektiver skal, som det fremgår af det ovenstående, spille sammen i forbindelse med besvarelsen af min problemformulerings andet spørgsmål. Jeg mener som udgangspunkt ikke, at min anvendelse af praksisteorien og systemteorien strider imod min anvendelse af diskursteorien, da Bourdieu også forholder sig til diskurser i forbindelse med sine undersøgelser af praksis, og da Luhmann har mange antagelser, der nærmest overlapper med diskursteorien. Spørgsmålet bliver i forlængelse heraf, om systemteorien og praksisteorien overlapper så meget med diskursteorien, at det bliver irrelevant at tilføje dem som teoretiske perspektiver i forbindelse med min undersøgelse. Her mener jeg dog, at praksisteorien og systemteorien supplerer diskursteorien med nogle andre perspektiver på, hvordan forskellige tidsforståelser påvirker det sociale arbejde, selvom der også visse er overlap mellem teorierne.

Min anvendelse af diskursteori kan bidrage til en forståelse af, hvilken betydning tidsforståelsen kan tilskrives fra de forskellige aktørers subjektpositioner, hvilke konflikter, der kan opstå imellem de forskellige diskurser om tid eller hvorvidt, der opstår hegemoni og antagonisme i mellem de forskellige subjektpositioners artikulation af tidsforståelse. Jeg vil nærmere bestemt undersøge, om der er nogle tidsforståelser, der opnår en form for hegemoni frem for andre, fordi de er mere fremtrædende eller tillægges en større betydning i det sociale rum, det sociale arbejde foregår i, og som dermed får held til at påvirke det sociale arbejde i højere grad end andre diskurser.

Min anvendelse af Bourdieus praksisteori skal bidrage til at forklare, hvorfor klienter og socialarbejdere som følge af deres tidsforståelser ”gør, som de gør” i forbindelse med det sociale arbejdes praksis. Bourdieu foreslår, at man indfører de agerendes praktiske viden i socialvidenskaben, ved fx at sammenholde nogle af de centrale aktørers udtalelser med deres praksis indenfor de givne strukturer, og hans praksisforståelse kan dermed supplere diskursteorien, når jeg skal undersøge, hvordan tidsforståelserne hos klienter og socialarbejdere påvirker det sociale arbejde. I denne forbindelse vil jeg anvende Bourdieus praksisteori som analytisk ramme for at koble forståelse af tid med handling, og dermed anskueliggøre hvordan tidsforståelse påvirker det sociale arbejde ved at påvirke aktørernes handlerum.

I forbindelse med min anvendelse af systemteori, mener jeg, at fx Luhmanns semantiske analyse og skelneoperationer i høj grad overlapper med diskursteorien, hvilket Niels Åkerstrøm Andersen beskriver således: *”Hvis man skulle indsætte begrebet diskurs i Luhmanns teoriarkitektur, var det nok her”* (Åkerstrøm Andersen 1999:142). Jeg har derfor valgt kun at anvende de begreber hos Luhmann, der reelt supplerer diskursteorien med alternative måder at forstå tidsforståelsers påvirkning af det sociale arbejde på. Luhmann supplerer særligt diskursteorien med sit begreb om autopoiesis, hvormed Luhmann kan forklare, hvordan tidsforståelsen fungerer som en sammenhængskraft og et middel til selvopretholdelse for aktiveringsstederne og for klienter og socialarbejdere som individer.

Hvor diskursteorien muliggør en identifikation af forskellige tidsforståelser i form af forskellige diskurser om tid samt en forståelse af, hvordan disse tidsforståelser eller diskurser påvirker hinanden og står i et magtforhold til hinanden, og dermed påvirker det sociale arbejde på forskellig vis, kan Bourdieu anskueliggøre sammenhænge mellem de forskellige tidsforståelser og klienternes og socialarbejdernes muligheder for at handle i forbindelse med det sociale arbejde, og Luhmann kan anskueliggøre sammenhænge mellem de forskellige tidsforståelser og aktiveringsstedernes og klienternes måde at organisere sig og opretholde sig selv på. På den måde bidrager anvendelsen af de tre teorier på hver sin måde til min undersøgelse af tidsforståelsernes påvirkning af det sociale arbejde.

Sammenfatning

Jeg har som følge af mit socialkonstruktivistiske udgangspunkt og mit fokus på tidsforståelser som sproglige konstruktioner valgt at anvende Laclau og Mouffes diskursteori som mit primære

analyseredskab i den første del af min analyse. Herudover har jeg valgt at supplere diskursteorien med Bourdieus praksisteori og Luhmanns systemteori i forbindelse med undersøgelsen af tidsforståelsernes påvirkning af det sociale arbejde i anden del af min analyse. Diskursteorien muliggør en identifikation af forskellige diskurser om tid samt forholdet mellem disse, mens praksisteorien kan anskueliggøre sammenhængen mellem tidsforståelse og handlen, og systemteorien kan anskueliggøre sammenhænge mellem tidsforståelse og aktiveringsstedernes og klienternes måde at organisere sig og opretholde sig selv på.

Kapitel 5

Analysestrategi

Indenfor den kvalitative forskning, er det et almindeligt krav, at man ekspliciterer sin analysestrategi i forbindelse med gennemførslen af en analyse, da der her ikke findes alment anerkendte forskrifter for analysestrategier (Olsen 2002). Derfor vil jeg i det følgende forsøge at eksplicitere mit konkrete valg af analytisk tilgang, analysens opbygning samt analyseredskaber gennem en eksplicitering af min analysestrategi.

Analysens opbygning

Analysen er overordnet set inddelt i to hoveddele efter de to spørgsmål, jeg beskæftiger mig med i min problemformulering. I besvarelsen af problemformuleringens første spørgsmål anvender jeg udelukkende mit diskursteoretiske analyseperspektiv som analyseredskab, mens jeg i besvarelsen af problemformuleringens andet spørgsmål anvender alle mine tre teoretiske hovedperspektiver. Jeg har desuden ladet mig inspirere af en temacentreret analysetilgang i opbygningen af min analyse (Thagaard 2004), hvilket betyder, at jeg i den første del af min analyse har ladet de forskellige tidsforståelser, jeg har identificeret, være temaer for analysen. I anden del af analysen har jeg dels lavet en inddeling efter de temaer, der er fremkommet diskursanalytisk i analysens første del, og herudover har jeg lavet en inddeling i teoretiske temaer.

Laila Launsø og Oluf Rieper laver i forbindelse med bearbejdningen af kvalitative data en inddeling i tre fortolkningsniveauer, forskeren kan arbejde på (Launsø og Rieper 1995). Med udgangspunkt i deres model vil jeg i det følgende redegøre for hvilke fortolkningsniveauer, jeg arbejder på i de forskellige dele af min analyse, samt hvordan dette hænger sammen med mine teoretiske

perspektiver som analyseredskaber. Den overordnede opbygning af analysen kan ses i Bilag 8.

Min analytiske tilgang

Jeg har i forbindelse med den første del af min analyse valgt at benytte mig af en overvejende deduktiv analysestrategi, da min analyse er styret og konceptualiseret gennem Laclau og Mouffes begreber (Olsen 2002). Første del af min analyse har dog samtidig et induktivt islæt ved det, at jeg, som følge af min undersøgelses eksplorative islæt, leder efter nye mønstre i forhold til de forskellige tidsforståelser knyttet til gruppen af socialarbejdere og gruppen af klienter samt de forskellige undergrupper af klienter (Thagaard 2004). I denne forbindelse tillægger jeg mig et nedefra-perspektiv og lader tidsforståelserne anskues fra informanternes synsvinkler. Min analysestrategi indeholder således dels en teoretisk tilgang til hvordan, tidsforståelser kan anskues diskursivt i deres italesættelse og samspil med hinanden, og dels et eksplorativt aspekt, der indebærer en åbenhed overfor hvilke forståelser af tid, der i talesættes, og hvor mit datamateriale er det primært bærende i analysen (Olsen 2002). Det eksplorative aspekt bliver dog stadig holdt indenfor nogle teoretiske rammer af diskursteorien.

Den anden del af min analyse er også overvejende deduktiv, da jeg her *”... opstiller analytiske rammer på grundlag af etableret teori”* (Thagaard 2004:181). Min analyse er her styret og konceptualiseret gennem diskursteoriens, praksisteoriens og systemteoriens begreber (Olsen 2002). Og her er det især min analytiske ramme, der bidrager til min forståelse af mønstre i datamaterialet (Thagaard 2004:181). Igen er der dog et induktivt islæt, da en del af de temaer, jeg berører i analysens anden del, er fremkommet under min åbne kodning.

Diskursteori som analyseredskab i analysedel 1

I forbindelse med min anvendelse af Laclau og Mouffes diskursteori som analyseredskab i første del af min analyse, hvor jeg identificerer de forskellige diskurser om tid, der artikuleres af klienter og socialarbejdere, har jeg ladet mig inspirere af deres egen udlægning af, hvordan artikulationer gennem konstruktion kategoriseres som diskurser. I denne forbindelse må man, ifølge Laclau og Mouffe, tage to skridt: 1. *”to establish the possibility of specifying the elements which enter into the articulatory relation”* og 2. *”to determine the specificity of the relational moment comprising this articulation”* (Laclau og Mouffe 1985:96). Dette betyder, at det er artikulationerne eller italesættelserne, der bliver indgangen til min diskursanalyse. Når jeg skal identificere de forskellige

tidsforståelser, gør jeg det således ved at fokusere på diskurserne om tid i deres egenskab af artikulationer, for at få øje på særligt markante italesættelser af tidsforståelser hos klienterne og socialarbejderne.

I første del af min analyse laver jeg desuden en skelnen mellem analyse og fortolkning i Kvaless forståelse (Kvale 2004), hvilket betyder, at jeg indledningsvis i hvert afsnit om en tidsforståelse starter med analytisk at identificere den enkelte diskurs om tid ved brug af Laclau og Mouffes begreber: artikulation, flydende betegner, nodalpunkt, moment, subjekt og subjektposition. I denne forbindelse tager jeg udgangspunkt i mine informanternes italesættelser af tid, og det er derfor informanterne, der fører mig til de udvalgte temaer, jeg har struktureret min analyse efter. Dette niveau svarer i høj grad til det fortolkningsniveau Launsø og Rieper kalder den interviewedes selvforståelse (Launsø og Rieper 1995), da jeg hovedsageligt beskriver og sammenfatter de sammenhænge mine informanter selv formulerer i form af deres artikulationer om tid – denne sammenfatning sker dog indenfor rammerne af Laclau og Mouffes diskursteori.

Efter at have identificeret og beskrevet diskursen om tid, foretager jeg en fortolkning, hvor jeg trækker paralleller til mit litteraturstudie og anden relevant forskning og teori, og på den måde bygger jeg således ovenpå empirien, som den umiddelbart fremtræder, ved brug af de diskursanalytiske begreber. Dette fortolkningsniveau svarer til det, Launsø og Rieper kalder forskerens common sense fortolkning (Launsø og Rieper 1995), da jeg her træder i forgrunden som forsker ved at inddrage en bredere forståelsesramme, end den mine informanter italesætter.

Diskursteori, praksisteori og systemteori som analyseredskaber i analysedel 2

I anden del af analysen benytter jeg mine tre teoretiske hovedperspektiver diskursteori, praksisteori og systemteori som redskaber til at forklare og forstå, hvordan de tidsforståelser, jeg har identificeret hos klienter og socialarbejdere i analysens første del, påvirker det sociale arbejde. I denne forbindelse arbejder jeg på det fortolkningsniveau, som Launsø og Rieper kalder forskerens teoretiske fortolkning, da jeg ved hjælp af mine tre teoretiske perspektiver forenkler og komprimerer mine analyseresultater, således at jeg kan *”... formidle et fortolket ekstrakt eller en essens af det undersøgte”* (Launsø og Rieper 1995:65), der giver mening i forhold til besvarelsen af min problemformulerings andet spørgsmål.

I forbindelse med min anvendelse af diskursteori i anden del af analysen, undersøger jeg, hvordan de tidsforståelser, jeg har identificeret i analysens første del, påvirker det sociale arbejde, ved at anvende Laclau og Mouffes begreber om hegemoni, antagonisme, subjekt og subjektposition. Jeg vil konkret se på, om der er diskurser om tid, der står stærkere end andre, samt hvordan dette forhold mellem diskurserne påvirker det sociale arbejde. I denne del af min analyse er jeg således diskursforklarende.

I forbindelse med min anvendelse af praksisteori i anden del af analysen, undersøger jeg, hvordan de tidsforståelser, jeg har identificeret i analysens første del, påvirker det sociale arbejde, ved at anvende Bourdieus begreber om habitus, symbolsk magt og vold, felt, doxa og illusio. Min anvendelse af Bourdieus praksisteori er inspireret af Bourdieus praksisologiske tilgang til at opnå viden om den sociale virkelighed (Højbjerg og Mathiesen 2003). I denne forbindelse vil jeg anvende Bourdieus praksisteori som analytisk ramme i et forsøg på at forklare, hvorfor klienter og socialarbejdere som følge af deres tidsforståelser "gør, som de gør" i forbindelse med det sociale arbejdes praksis.

I forbindelse med min anvendelse af systemteori i anden del af analysen, undersøger jeg hvordan de tidsforståelser, jeg har identificeret i analysens første del påvirker det sociale arbejde ved at anvende Luhmanns begreber om mening, sociale systemer, organisationssystemer, funktionssystemer, psykiske systemer, autopoiesis og omverdensirritation. Anvendelsen af Luhmann skal bruges til at fremanalysere sammenhænge mellem de forskellige tidsforståelser og aktiveringsstedernes og klienternes måde at organisere sig og opretholde sig selv på.

Sammenfatning

Jeg har valgt at opbygge min analyse efter de to undersøgelsesspørgsmål i min problemformulering. Som følge af min undersøgelses eksplorative islæt har jeg ønsket at anvende en analysetilgang, der er så loyal overfor min empiri som muligt, dog med en forståelse af, at der i min socialkonstruktivistiske optik altid vil være en fortolkning forbundet med analysen af et empirisk materiale. I forlængelse heraf befinder jeg mig på tre forskellige fortolkningsniveauer, hvor jeg bevæger mig fra et udgangspunkt i informanternes egne italesættelser af tid i min tematisering af diskurserne, over til at trække paralleller til mit litteraturstudie og relevant forskning og herfra videre over i en teoretisk fortolkning af datamaterialet. Analysen skal munde ud i en diskussion af mine analyseresultater.

Kapitel 6

Analyse

I det følgende vil jeg med udgangspunkt i ovenstående analysestrategi gennemgå de vigtigste temaer, der kunne identificeres under bearbejdningen af mit datamateriale.

I min fremstilling af de forskellige diskurser refererer jeg til, hvilke klienttyper og socialarbejdertyper, der artikulerer den pågældende diskurs. Da min undersøgelse er kvalitativ og baserer sig på relativt få interviews, skal dette ikke ses som et forsøg på en kvantificering af mine analyseresultater, der peger på at disse diskurser nødvendigvis må gøre sig gældende for hele den øvrige gruppe af de pågældende klienttyper og socialarbejdertyper. Mine referencer til de forskellige klienttyper og socialarbejdertyper skal i stedet ses som et forsøg på at tydeliggøre de tendenser, der er i min konkrete undersøgelse, hvor ikke alle klienttyper og socialarbejdertyper artikulerer de samme diskurser om tid.

Jeg vil løbende trække tråde til mit litteraturstudie og øvrig relevant forskning og litteratur, men det har ikke været muligt for mig at gøre det konsekvent under alle temaer, da det ikke er alle steder, jeg har identificeret relevante sammenhænge.

Analysedel 1:

Hvilke forskellige tidsforståelser findes der hos henholdsvis klienter og socialarbejdere i det sociale arbejde?

Denne første del af analysen er inddelt tematisk efter de italesatte tidsforståelser hos klienter og socialarbejdere, der trådte tydeligst frem under bearbejdningen af mit datamateriale. Under hvert tema beskæftiger jeg mig med den pågældende italesættelse af tid fra et diskursteoretisk perspektiv, hvilket betyder, at jeg ser på, hvordan tiden som flydende betegner meningsudfyldes på forskellig vis. Betydningen i diskurser kommer til udtryk via ækvivalenskæder, hvor elementer, tegn der ikke endeligt har fået fastlagt deres betydning, som fx forskellige fænomener eller handlinger, kædes sammen i kraft af en konstrueret lighed for at opnå betydning, hvormed de bliver til momenter i diskursen. Fastlåsningen af ækvivalenskædens betydning sker ved elementernes artikulation i diskursen (Laclau og Mouffe 2002). Enhver diskurs er konstrueret som et forsøg på at dominere det diskursive felt, at standse forskellenes flyden og at konstruere et centrum, også kaldet et nodalpunktet. Vilkårligheden, artikulationens modificering og påvirkningen fra det diskursive felt gør dog, at ingen diskurs er en fastlåst totalitet, og at transformationen af elementer til momenter aldrig er komplet (Laclau og Mouffe 2002). Tid er et godt eksempel på et element, da tid som begreb ikke siger så meget i sig selv, da det på én gang rummer mange forestillinger og betydninger. Begrebet for elementer der, ligesom tid, er åbne for forskellige betydningstilskrivelser i en særlig høj grad, er flydende tegnere. De flydende tegnere er tegn, som forskellige diskurser kæmper om at meningstilskrive på deres særlige måde. Tidsforståelse er fx en flydende tegner, da tiden kan forstås og dermed betydningstilskrives på forskellige måder i forskellige diskurser.

I diskurser findes der nogle subjektpositioner, som individer kan indtage. Dette betyder, at individerne sættes i bestemte positioner og relationer til hinanden. I det sociale arbejde, er socialarbejder og klient fx nogle af de subjektpositioner individer kan indtage. Diskursen udpeger nogle bestemte positioner, og til disse knytter der sig et særligt sæt af forventninger om, hvordan individerne kan agere og udtale sig (Laclau og Mouffe 2002). En socialarbejder er fx ikke bare en 'socialarbejder', men kan også indtage rollen som 'mor', 'barn', 'forbruger' osv. alt efter hvor i det sociale rum subjektet bevæger sig. De mange forskellige subjektpositioner efterlader en risiko for, at subjektet bliver overdetermineret, fordi det bliver positioneret af flere forskellige diskurser, der er i modstrid med hinanden, hvorved der opstår en konflikt.

I forbindelse med den første del af min analyse ser jeg på, hvilke diskurser der artikuleres af klienter

og socialarbejdere i mit empiriske materiale, hvilke subjektpositioner de artikuleres fra samt hvordan tidsforståelsen som flydende betegner betydningstilskrives, ved at identificere diskursernes nodalpunkter og momenter. Afsnittet er inddelt efter de temaer, der fremkom analytisk.

Jeg indleder afsnittet med en analytisk gennemgang af den fælles tidsmæssige forståelsesramme, som alle informanter i min undersøgelse er underlagt, i form af henholdsvis den lineære tidsforståelse og samfundstiden.

Diskursen om lineær tid

Gennem bearbejdningen af datamaterialet, identificerede jeg en overordnet diskurs om tid, hvor tiden, som flydende betegner, af samtlige informanter i min undersøgelse blev italesat som en lineær størrelse. I denne diskurs bliver tid italesat som en lang række af begivenheder inddelt i fortid, nutid og fremtid. Et eksempel på dette er følgende citat af en socialarbejder: *"... tiden går både bagud og i nuet og i fremtiden. Og det jeg tænker er, at når vi arbejder med de borgere, vi gør her, så kigger vi meget på hvad deres historie er... Og nuet det er noget med at få den her kontakt, så det her arbejde kan lade sig gøre. Og fremtid det går ud på, at de jo er herinde, fordi vi skal forholde os til fremtiden arbejdsmæssigt."* (Bilag B). Nodalpunktet i denne diskurs er således *'tiden strækker sig som en lige linje inddelt i fortid, nutid og fremtid'*.

Til forståelsen af, at tiden var en lineær størrelse, knyttede informanterne et moment om, at tiden kunne planlægges og struktureres med henblik på, hvad der skulle ske i fremtiden. Herudover ækvivalerede de et moment til diskursen om, at tiden bevægede sig kronologisk, hvilket bl.a. kom til udtryk gennem kronologien i deres fortællinger.

Der tegnede sig således et billede af en fælles diskurs om lineær tid, fordi alle informanter artikulerede den samme forståelse af fortid, nutid og fremtid i en lineær sammenhæng, og således fastlåste elementerne i tidsdiskursen i nogle ganske bestemte meningsudfyldninger.

Flere kilder i mit litteraturstudie er inde på, at forståelsen af tiden som en lineær størrelse, svarende til den tidsforståelse jeg har fundet hos samtlige af mine informanter, er den tidsforståelse, der kendetegner de moderne vestlige samfund som en overordnet tidsmæssig referenceramme. I relation til dette kan denne lineære tidsforståelse ses som noget, der er indlejret i vores kultur (Siegel 2001). I forlængelse heraf kan den lineære tidsforståelse, der er fælles for alle informanter, i socialkonstruktivistiske termer, betegnes som et socialt faktum skabt gennem en konvention i samfundet (Wenneberg 2000). Man kan forstå det således, at tiden her tillægges nogle bestemte

egenskaber, som alle er enige om, og som betyder, at alle overordnet set artikulerer tiden på den samme måde. I Laclau og Mouffes terminologi vinder diskursen om den lineære tid eller den lineære tidsforståelse således hegemoni i samfundet, når det kommer til at forstå tidens udstrækning. Artikulationen, af tiden som en lineær størrelse, gør sig hermed gældende som mening i samfundet og blandt alle socialarbejdere og klienter. Dermed fungerer diskursen om tiden som værende lineær som en kraft, der undertrykker aktuelle tilstedeværende muligheder for betydning af tid til fordel for én mulighed, og således undertrykkes andre tidsforståelser vedrørende tidens udstrækning som fx den cirkulære og den punktuelle (Sunde 2001). Dette betyder, at diskursen om den lineære tid som tidsforståelse får overherredømme og betragtes som en grundlæggende totalitet i samfundet. Denne diskurs om tid opfører sig således, som om den er en fast struktur, selvom dette dog ikke er tilfældet, da sproget hele tiden ændrer sig på grund af den måde, sproget ændres og bruges på i praksis (Laclau og Mouffe 2002).

I diskursen om den lineære tid, er nodalpunktet: 'tiden strækker sig som en lige linje inddelt i fortid, nutid og fremtid', og momenterne er: 'tiden bevæger sig kronologisk' og 'det er muligt at planlægge og strukturere fremtiden'.

Diskursen om samfundstiden

Fælles for alle klienter og socialarbejdere var, at de italesatte en diskurs om tid i relation til det omkringliggende samfund, hvor det omkringliggende samfund forstås som havende sin egen særlige tidsstruktur. I diskursen om samfundstiden forstås tiden som en størrelse, der er fælles for hele samfundet og som knytter sig til samfundets tidsmæssige normer og rytmer. Den lineære tidsforståelse er en præmis for den forståelse af samfundstid, der italesættes blandt informanterne, men kan ikke sættes lig samfundstiden. I denne diskurs er nodalpunktet 'samfundet er underlagt en fælles tidsmæssig forståelsesramme'.

Et moment, der blev artikuleret i denne diskurs, var, at 'for at være en del af samfundet, må man orientere sig mod samfundstiden og deltage i samfundets aktiviteter': *"Jeg har gået hjemme i et par år for lang tid siden, og der kunne jeg bare slet ikke håndtere ikke at være en del af systemet og samfundet. Når jeg kiggede ud af vinduet, jamen det var derude det virkelige liv foregik, det var derude, at folk de skulle noget."* (Bilag I).

Et andet moment var, at 'samfundstiden er særligt fokuseret mod arbejdsmarkedets tidsmæssige rytme og normer'. Dette sammenfald mellem samfundstiden og de tidsmæssige normer og rytmer, der knytter sig til arbejdsmarkedet, ses fx når socialarbejderne forholder sig til klienterne og

aktiveringsforløbets struktur i forhold til arbejdsmarkedet.

Den forståelse af samfundstid, jeg så i mine interviews, fortolker jeg som svarende til samfundstiden eller normaltiden i Birthe Bech-Jørgensens terminologi (Bech-Jørgensen 1994), hvor samfundstiden stiller krav til individet om at følge samfundets rytme og normer for tidsanvendelse. I min undersøgelse kommer dette bl.a. til udtryk ved italesættelserne af de krav aktiveringsstederne stiller til klienterne. Samfundstiden kan desuden sættes lig majoritetens tidsforståelse i Siegels forstand (Siegel 2001), da det er en forståelse af tid, der er fælles for alle informanter og som knytter sig til samfundets struktur og orden på et generelt plan.

I diskursen om samfundstiden, er nodalpunktet: 'samfundet er underlagt en fælles tidsmæssig forståelsesramme', og momenterne er: 'for at være en del af samfundet, må man orientere sig mod samfundstiden og deltage i samfundets aktiviteter' og 'samfundstiden er særligt fokuseret mod arbejdsmarkedets tidsmæssige rytme og normer'.

Tidsforståelser hos klienterne

I det følgende vil jeg gennemgå de artikulationer af tid, jeg særligt fandt hos klienterne i mit empiriske materiale.

Diskursen om den flydende tid

Hos nogle klienter fandt jeg en betydningstilskrivning af tid som flydende betegnelse, hvor tiden blev italesat som 'flydende', når de skulle beskrive deres oplevelse af at gå derhjemme som ledige. I denne diskurs om tid, var nodalpunktet: 'tiden flyder, når man går derhjemme og er ledig', da det var i forhold til dette tegn, de andre tegn fik deres betydning i klienternes italesættelse af tid.

Det er særligt de klienter i afklaring, der har kognitive vanskeligheder, der artikulerer oplevelsen af tiden som værende flydende. Diskursen om den flydende tid knytter sig særligt til klienternes subjektposition som privatperson, da det er i forbindelse med tiden udenfor forløbet, hvor klienterne er på egen hånd, tiden opleves som flydende.

Når klienterne ikke er i arbejde eller aktiveret gennem en eller anden form for socialt tilbud, har de svært ved at skabe struktur i deres hverdag. Nogle klienter har en form for struktur i starten af deres ledighedsperiode, men den forsvinder efterhånden, og så begynder tiden at flyde for dem. Et

moment i diskursen er således, at der er en kobling mellem manglende struktur i hverdagen og oplevelsen af, at tiden flyder.

Et andet moment i diskursen er, at oplevelsen af at tiden flyder kobles til følelsen af mangel på tid, hvilket en klient i afklaringsforløb beskriver således: *"Ja, jeg syntes aldrig jeg har tid nok. Det syntes jeg faktisk ikke. Jeg syntes aldrig jeg har tid nok. Jeg tror også, det har noget at gøre med den tidsfornemmelse, at man ikke er hængt op på tid. Men man skal ikke tro, det er nemmere, livet er ikke nemmere, fordi man ikke er hængt op på tid. At man har en arbejdsdag fra 8-16, eller hvad ved jeg. Det er faktisk sværere som menneske at have så meget tid..."* (Bilag D).

Og når tiden flyder, kan det samtidig medføre oplevelsen af, at klienterne ikke selv er i stand til at styre tiden, og at det er svært at få lavet nogle konkrete ting i hjemmet.

Denne tendens til at dagene flyder i ét fortolker jeg som svarende til den tendens, Benedicte Madsen peger på i sine sammenfatninger af arbejdsløshedsundersøgelser, hvor de unge arbejdsløse også oplever at dagene flyder i ét (Madsen 1981). Man kan dog forestille sig, at oplevelsen af tiden som flydende er endnu mere markant hos klienterne i afklaring, som følge af deres kognitive vanskeligheder. Samtidig kan der drages paralleller mellem klienternes italesættelse af oplevelsen af ikke at kunne tage sig sammen til noget, i min undersøgelse, og de psykiske konsekvenser af arbejdsløshed i form af sløvhed og passivitet, som Lise Togeby beskriver (Togeby 1982).

I diskursen om den flydende tid, er nodalpunktet: 'tiden flyder, når man går derhjemme og er ledig', og momenterne er: 'tiden flyder, fordi der mangler struktur i hverdagen', 'når tiden flyder, har man aldrig tid nok' og 'tiden kan ikke struktureres og planlægges'.

Kampen mellem den fysiske og den psykiske tid

En diskurs om tid, jeg særligt fandt hos sygedagpengemodtagerne, var en diskurs om kampen mellem den fysiske og psykiske tid. I denne diskurs var nodalpunktet en forståelse af, at tiden kunne struktureres, men at det var fysisk umuligt for dem.

I denne forståelse af tid artikulerer sygedagpengemodtagerne, i tråd med majoritetsdiskursen, et moment, der består i, at tiden sagtens kan struktureres og planlægges, men de artikulerer samtidig et andet moment i diskursen, der består i, at kroppen ikke kan følge med hovedet som følge af deres sygdom: *"Det tog ret lang tid for dem, for at få banket ind i hovedet på mig, at jeg muligvis ikke kommer tilbage til mit gamle fag... Jeg kan godt se nu, hvad kroppen kan, og hvad den ikke kan. Og*

det skal jeg lige have med i hovedet, når jeg kommer ud.” (Bilag I).

Et andet moment i diskursen er, at der knyttes en frustration til det, at sygedagpengemodtagerne oplever, at de kan planlægge og strukturere deres tid i hovedet, men ikke kan føre planerne ud i livet på samme måde i praksis.

Herudover knyttes der også et moment til diskursen, der består i, at det kræver en vis omstilling at vænne sig til de fysiske begrænsninger: *”... man tror man kan noget, og så bliver man sgu nødt til at indse, at det kan du ikke. Altså, det kan man bare ikke alligevel. Så selvfølgelig går det ind og spiller et lille pus, at man skal omstille sig så kraftigt... Og at man skal acceptere, hvad man kan, og hvad man ikke kan.” (Bilag I).*

I denne diskurs sker der en overdeterminering af klienterne som subjekter, da det ligger i diskursen, at de forstår tiden i et spændingsfelt mellem subjektpositionen som arbejdende, hvor de har kontrol over struktur og planlægning, og subjektpositionen som klient i arbejdsprøvning, hvor deres fysiske begrænsninger spiller ind på det omfang, de kan planlægge og strukturere deres tid.

I forlængelse heraf fortolker jeg det således, at afklaringsforløbet, i Victor Turners terminologi, er en slags overgangsfase eller tærskel-periode for sygedagpengemodtagerne, hvor de reflekterer meget og er ved at affinde sig med de nye livsbetingelser, der følger af deres sygdom (Turner i Bech-Jørgensen 2003) – her at forståelsen af tid, som noget de kan strukturere og planlægge, ikke hænger sammen med deres fysiske formåen i deres nye situation. I modsætning til klienterne i afklaring, der oplever at tiden flyder og som skal lære at strukturere tiden bedre, må disse sygedagpengemodtagere lære at give slip og lade det hele flyde lidt mere, end de har været vant til.

I diskursen om kampen mellem den fysiske og den psykiske tid, er nodalpunktet: ‘tiden kan struktureres og planlægges, men det er fysisk umuligt’, og momenterne er: ‘tiden kan struktureres og planlægges’, ‘kroppen kan ikke følge med hovedet’, ‘frustration over fysiske begrænsninger af planlægning’ og ‘de fysiske begrænsninger kræver omstilling’.

Tiden er ikke en faktor

En tidsforståelse, der viste sig helt særligt hos den langtidsledige kontanthjælpsmodtager, var, at tiden ikke oplevedes som værende en faktor, men at han i stedet orienterede sig efter, hvilke nødvendige begivenheder, der fandt sted i hans hverdag og ellers ikke fokuserede på, hvorvidt han anvendte sin tid til noget særligt. Nodalpunktet i denne diskurs er ‘tiden er ikke en faktor’.

Et moment i diskursen var 'manglende fokus på indhold og resultater af tidens anvendelse'. Kontanthjælpsmodtageren havde fx ikke brug for at have aftaler i løbet af en dag, for at der skete noget særligt eller for at have noget at se frem til.

Et andet moment i diskursen var orientering mod begivenheder frem for tidsorientering. Fordi han alligevel ikke kan gå på arbejde og følge de forløb, som samfundet forventer af ham, har han i stedet fundet en rytme, hvor han ikke orienterer sig mod tiden i særlig høj grad. Den langtidsledige kontanthjælpsmodtager forbereder sig ikke på noget, men står bare op og tager tingene, som de kommer. Når noget skal gøres, gør han det, og nødvendigheden af handlingen er afgørende for, hvornår den finder sted.

Samtidig er et moment i diskursen, at den langtidsledige kontanthjælpsmodtager oplever, at han ikke kan kontrollere, hvad der skal ske med ham i forbindelse med hans arbejdsprøvningsforløb, hvilket kommer til udtryk, når han italesætter, hvorvidt det er ok, at arbejdsprøvningsstedet forvalter hans tid: *"Ja, men det er jo så også kun fordi, at jeg søger pension, og så er jeg blevet enig med mig selv om, at det hjælper jo nok ikke at stille sig på bagbenene, vel, altså... Jeg har også lidt på fornemmelsen, at i sidste ende, jamen så føler jeg da, at de tager røven på mig, ikke, fordi... jamen, det har jeg prøvet så mange gange før. At man gør en kæmpe indsats og sådan noget, og så i den sidste ende, så... pisser de på en eller sådan noget, ikke. Det har jeg sådan på fornemmelsen med kommunen..."* (Bilag H).

Dette fortolker jeg således, at han er begyndt at orientere sig efter de begivenheder, som det sociale system sætter i værk, samt de begivenheder, der er nødvendige i hverdagen, da han i mange år har oplevet, at han ikke har kontrol, og at det er systemet, der dikterer, hvad der skal ske med ham. Man kan nærmest beskrive det således, at det ikke er tiden, der flyder, som hos klienterne i afklaring, men at det i stedet er kontanthjælpsmodtageren, der flyder fra begivenhed til begivenhed i en subjektposition som klient, som han sjældent afviger fra. Eller at subjektpositionen som privatperson er begyndt at ligne subjektpositionen som klient.

Den rytme, som kontanthjælpsmodtageren er faldet ind i, kan i min fortolkning, beskrives som en form for begivenhedstid, i Hutchinsons forstand, hvor det er de begivenheder eller ting, der skal gøres, der er styrende for, hvad der skal ske (Hutchinson 2007).

I denne diskurs er nodalpunktet: 'tiden er ikke en faktor', og momenterne er: 'orientering mod

begivenheder frem for tidsorientering', 'tidens anvendelse behøver ikke have synlige resultater', 'jeg planlægger ikke selv, men flyder med begivenhederne' og 'det nytter ikke at planlægge selv, så længe man er i systemets vold'.

Diskursen om at leve usamtidigt

Alle klienterne i min undersøgelse italesatte en oplevelse af at leve ved siden af det omgivende samfund tidsmæssigt. Nodalpunktet i denne diskurs er 'som arbejdsløs lever man usamtidigt i forhold til det omgivende samfund'.

Et moment i denne diskurs består i oplevelsen af, at alle andre er ude at virke, men at klienterne ikke selv er ude og virke. Dette beskrives således af en kvindelig sygedagpengemodtager: *"Jeg har gået hjemme i et par år for lang tid siden, og der kunne jeg bare slet ikke håndtere ikke at være en del af systemet og samfundet. Når jeg kiggede ud af vinduet, jamen det var derude det virkelige liv foregik, det var derude, at folk de skulle noget."* (Bilag I).

I forlængelse af dette italesatte klienterne et moment om, at det var positivt at være ude og virke eller arbejde og negativt ikke at være ude og virke eller arbejde. Et eksempel på denne tendens er en af de korttidsledige kontanthjælpsmodtagere, der italesætter, hvordan hun føler sig til grin over at gå derhjemme og være arbejdsløs: *"... så sad man derhjemme på sofaen og var alt, hvad man egentlig ikke ville være. Og man følte lidt, at det her med at skulle fortælle folk (...) 'Hvad laver du?', 'Hvad får du hverdagen til at gå med?', hvis en veninde eller nogen spurgte, ikke. 'Altså øh, jeg sidder på sofaen'... Så sidder man der og føler sig lidt ussel, ikke, til grin, lidt dum, lidt træls."* (Bilag M).

Et moment i diskursen er også, at klienterne oplever, at mangel på aktiviteter og socialt samvær gør dem inaktive, således at de ikke får brugt tiden så effektivt, som de gerne ville.

Klienterne beskrev også, at oplevelsen af at leve usamtidigt betød, at det holdt op med at give mening for dem at orientere sig imod tiden i samme grad, som da de var i arbejde. Dermed knytter der sig også et moment til diskursen om at leve usamtidigt, der handler om, hvordan det at leve usamtidigt får betydning for klienternes grad af tidsorientering.

Herudover er et moment i diskursen, at det at leve usamtidigt medfører manglende social kontakt i hverdagen.

De tendenser, jeg har fundet i min undersøgelse omkring klienternes oplevelse af at leve usamtidigt, ligner usamtidigheden som Johs. Bertelsen beskriver den (Bertelsen 1991). Bech-Jørgensen peger

samtidig på, at der i forbindelse med "usamtidigheden" sker en symbolsk udelukkelse af klienterne som følge af normen om, at det er positivt at arbejde og negativt ikke at arbejde (Bech-Jørgensen 1994). Denne oplevelse af symbolsk udelukkelse italesættes også af klienterne i min undersøgelse, hvilket bl.a. ses, når den korttidsledige kontanthjælpsmodtager i ovenstående citat italesætter, hvordan hun føler sig til grin over at gå derhjemme og være arbejdsløs (Bilag M).

Også i forbindelse med klienterne i min undersøgelses oplevelser af passivitet og manglende tidsorientering kan der trækkes paralleller til den eksisterende arbejdsløshedsforskning, der også viser tendensen til en mindre grad af tidsorientering hos arbejdsløse, samt en tendens til, at almindelige reaktioner på arbejdsløshed er, at de arbejdsløse bliver mere sløve og passive, samt at dagene flyder i ét (Madsen 1981 og Tøgeby 1982).

I denne diskurs er nodalpunktet: 'som arbejdsløs lever man usamtidigt i forhold til det omgivende samfund', og momenterne er: 'man virker ikke, ligesom de andre virker', 'det er positivt at arbejde og negativt at være ledig', 'at leve usamtidigt får negative konsekvenser for ens sociale relationer', 'man bliver ineffektiv af mangel på aktivitet og social kontakt', og 'usamtidighed medfører en nedsat grad af tidsorientering'. Diskursen om at leve usamtidigt knytter sig til subjektpositionen som arbejdsløs (udenfor aktiveringssted).

Tiden er ikke min egen

Særligt den langtidsledige kontanthjælpsmodtager og sygedagpengemodtagerne havde en oplevelse af, at tiden ikke var deres egen. I denne diskurs kædes oplevelsen af, at tiden ikke er deres egen, sammen med det, at klienterne er afhængige af systemet. Klienterne oplever, at systemet råder over deres tid og dikterer, at de skal ét, selvom de ønsker noget andet. Nodalpunktet i denne diskurs er således: 'tiden er ikke min egen'.

Et moment i denne diskurs er, at klienterne ikke selv har indflydelse på de planer, der lægges for deres liv. Klienterne oplever, at de ikke har mulighed for at råde over deres egen tid, fordi planerne for deres forløb og fremtid bliver lagt hen over hovedet på dem, uden at de har mulighed for at bidrage til dem.

Et andet moment i diskursen er, at klienterne bliver passive, fordi oplevelsen af, at tiden ikke er deres egen, får klienterne til at opgive at have indflydelse på deres aktiveringsforløb. Klienterne identificerer sig ikke med de planer, der lægges for dem, og holder derfor op med at tage ansvar for forløbet.

Klienterne italesætter også et moment om, at de indordner sig aktiveringsstedet i stedet for at brokke sig, selvom de ikke kan identificere sig, med den planlægning og det forløb, der finder sted. Klienterne affinder sig således med, at det er socialarbejderne, der forvalter deres tid og med at indgå i et aktiveringsforløb, selvom de ikke selv føler, at de har været med til at planlægge det. De anerkender ikke forløbet som noget, der peger i retning af deres egne planer, men ser det som en nødvendighed, at de lader systemet forvalte deres tid, hvis de på et tidspunkt skal have mulighed for selv at forvalte deres egen tid igen.

Samtidig er et moment i diskursen, at der til oplevelsen af, at tiden ikke er ens egen, knytter sig et ønske om, at tiden skal blive ens egen igen. I denne forbindelse knyttes klienternes ønske om, at tiden skal blive deres egen igen, til det at være uafhængig af systemet.

I min fortolkning kan klienternes oplevelse af, at tiden ikke er deres egen, samt at socialarbejderne har magt til at bestemme og overtage planlægningen for klienterne, kobles til den usynlige magt, tiden har i det sociale arbejde, som Nossel (2001) er inde på. Dette viser sig konkret ved det, at klienterne arbejder hen imod nogle mål, der ikke er deres egne og undertrykker deres egne ønsker for fremtiden.

I denne diskurs er nodalpunktet: 'tiden er ikke min egen', og momenterne er: 'socialarbejderne planlægger for mig', 'jeg indordner mig selvom jeg ikke er enig', 'jeg bliver passiv, når jeg ikke selv får lov til at planlægge' og 'ønsket om at tiden skal blive min egen'. Diskursen knytter sig til subjektpositionen som klient.

Tiden er min egen – selvom jeg indgår i et aktiveringsforløb

Et alternativ til diskursen om, at tiden ikke er ens egen, er diskursen om oplevelsen af, at tiden er ens egen, selvom man indgår i et aktiveringsforløb. Modsat den langtidsledige kontanthjælpsmodtager og sygedagpengemodtagerne havde de korttidsledige kontanthjælpsmodtagere en oplevelse af at have en stor indflydelse på deres forløb. I denne diskurs er nodalpunktet: 'Tiden er min egen – selvom jeg indgår i et aktiveringsforløb'.

De korttidsledige kontanthjælpsmodtagere har klare planer for deres fremtid, og de ækvivalerer dette med oplevelsen af, at de selv får lov til at bestemme det meste i deres forløb, og at socialarbejderne ikke blander sig så meget i deres planlægning. Et moment i diskursen er i forlængelse heraf, at klienterne oplever, at det er dem selv der planlægger.

Et andet moment i diskursen er klienternes oplevelse af, at det, at de har en plan, har betydning for, hvilken tilgang socialarbejderne har til dem samt hvilke krav, der stilles til dem.

Samtidig knytter der sig et moment til diskursen, der handler om, at klienterne har en oplevelse af, at de har mulighed for at sige fra over for nogle ting i forbindelse med aktiveringsforløbet: *"Jeg har kunnet tillade mig at sige nej til nogle ting, fx erhvervspraktik. Jeg var meget sådan i starten: 'Jamen jeg gider ikke ud i erhvervspraktik, fordi det er der ikke nogen grund til. Jeg gider ikke gå i ulønnet praktik, fordi at jeg har allerede en praktikplads'. Og du kan ikke tillade dig at sige nej til lige så meget, når du ikke har nogen fremtidsplaner."* (Bilag K).

I min undersøgelse oplever de klienter, der har flest personlige ressourcer og klare planer for deres fremtid således en højere grad af frihed og selvbestemmelse, end de klienter der eksempelvis indgår i et afklaringsforløb som følge af sygdom.

I denne diskurs er nodalpunktet: 'tiden er min egen selvom jeg indgår i et aktiveringsforløb', og momenterne er: 'det er mig selv, der planlægger', 'jeg har mulighed for at sige fra' og 'friheden hænger sammen med det at have klare planer for fremtiden'. Diskursen knytter sig til subjektpositionen som klient.

Behovet for en meningsfuld tidsanvendelse

Særligt klienterne på arbejdsprøvningsstedet og i aktiveringshuset artikulerede en oplevelse af, at de opgaver, de blev sat til i forbindelse med deres forløb, ikke var meningsfuld tidsanvendelse. Det, at deltagelsen i aktiveringsforløbene indebærer en meningsfuld tidsanvendelse, blev desuden italesat som havende stor betydning for klienterne. Nodalpunktet i denne diskurs er således, at 'det har betydning for klienterne, at tiden i forløbet anvendes meningsfuldt'.

Et moment i denne diskurs var, at nogle opgaver gav mening i forbindelse med forløbet, mens andre opgaver ikke gav mening.

I forlængelse heraf var et andet moment i diskursen, at opgaverne gav mere mening, når der var en tidsfaktor, hvor tidsfaktoren gjorde det langt mere relevant for klienterne at beskæftige sig med opgaverne. I forbindelse med opgaver uden tidsfaktor manglede klienterne et mål og en afgrænsning af opgaven – og dermed manglede de en mening med opgaven.

Et moment i diskursen var desuden, at opgaver klienterne ikke kender formålet med oplevedes som

meningsløse. Et eksempel på dette er den langtidsledige kontanthjælpsmodtager i arbejdsprøvningsforløbet, der uden noget formuleret fremadrettet mål har svært ved at sætte aktiviteterne i direkte relation til afklaringsprocessen og derfor oplever værkstederne som meningsløse: *"Altså, for mig har det ikke noget formål. Altså EDB, det siger mig ikke noget. Og kantinen, altså... sidder og skræller gulerødder og skræller kartofler, og... altså, jeg mener bare... Det er jo bare for at få tiden til at gå, ikke."* (Bilag H).

Et andet moment i diskursen var, at opgaver oplevedes som meningsløse, hvis de ikke var på niveau med klienternes kompetencer. Fx oplevede klienterne i afklaring arbejdet i nogle af værkstederne som *"'nødde' arbejde"* (Bilag G), og i aktiveringshuset oplevede de korttidsledige, at arbejdsopgaverne var irrelevante, fordi de ikke var på niveau med deres kompetencer.

Det er også et moment i diskursen, at graden af meningsfuld tidsanvendelse ækvivaleres med graden af klienternes motivation for at følge forløbet.

Klienterne italesatte desuden et moment om, at oplevelsen af manglende meningsfuld tidsanvendelse gjorde, at de udeblev fra aktiveringsstedet: *"Jeg var syg og gik tidligt hjem og sådan noget, ikke. Fordi det var den der med 'altså helt ærligt hvad skal jeg her?'. Og så lige pludselig holder man op med at komme eller melder sig syg eller et eller andet. Og det er jo ikke fordi, man ikke vil komme... Men det skal også bare være sådan, at man har lidt en fornemmelse af, at det giver noget, ikke, altså at man ikke lige så godt kunne sidde og sortere M&M's for at sige det rent ud."* (Bilag M).

I forlængelse heraf knyttede der sig et element til diskursen om, at tid der ikke anvendes meningsfuldt opleves som spildt tid.

I diskursen om meningsfuld tidsanvendelse, er nodalpunktet derfor: 'klienterne har behov for at opleve, at de anvender deres tid meningsfuldt', og momenterne er: 'opgaverne i forløbet skal give mening', 'det giver mening, når der er en tidsfaktor', 'det giver mening, når der er et synligt resultat', 'aktiviteterne i forløbet skal matche klienternes kompetencer', 'man skal vide meningen opgaverne, hvis de skal opleves som meningsfulde', 'det der ikke anvendes meningsfuldt er spildt' og 'når opgaverne ikke opleves som meningsfulde udebliver man fra forløbet'. Diskursen knytter sig både til subjektpositionen som klient og privatperson.

Tidsforståelser hos socialarbejderne

I det følgende vil jeg gennemgå de mest markante betydningstilskrivelser af tid, jeg fandt i socialarbejdernes artikulationer i mit empiriske materiale.

I Sundes forståelse kan man sige, at tidsforståelsen i det sociale system og det sociale arbejde afspejler den tidsforståelse, der er dominerende hos majoriteten i samfundet (Sunde 2001). Dette var også tilfældet i min undersøgelse, hvor socialarbejdernes italesættelser af tid generelt set lå meget i forlængelse af den hegemoniske tidsforståelse i samfundet. Der var dog også nuanceforskelle i italesættelserne, der bl.a. kan bindes op på deres forskellige arbejdsområder med forskellige klienttyper og praksisfaglige forskelligheder, hvilket jeg vil uddybe løbende i nedenstående analyse. Og samtidig kunne socialarbejderne indtage både en praksisfaglig og en systemfaglig subjektposition, hvor den systemfaglige subjektposition dækker over deres rolle som medarbejdere i det sociale system, mens den praksisfaglige subjektposition dækker over deres rolle som socialarbejdere med nogle praktiske erfaringer fra det daglige arbejde.

Tiden kan struktureres og planlægges

En af de tidsforståelser, der generelt blev italesat hos socialarbejderne på alle tre aktiveringssteder var, at tiden kan struktureres og planlægges i forbindelse med det sociale arbejde med aktivering. I denne diskurs er nodalpunktet: 'tiden kan struktureres og planlægges'. Denne forståelse af, at tiden kan og bør struktureres og planlægges, er fælles for alle socialarbejderne på alle tre aktiveringssteder.

Et moment i diskursen er, at strukturen kobles til rammerne for det sociale arbejde. Et eksempel på dette er, at de på aktiveringsstedet er underlagt nogle meget klare tidsstrukturer i deres daglige arbejde med registreringer på arbejdsmarkedsportalen.

Et andet moment i diskursen er, at strukturen kobles til socialarbejdernes arbejde med forskellige former for planlægning. Strukturen italesættes her i forbindelse med socialarbejdernes arbejde med jobplaner, handleplaner osv. for klienterne.

Herudover er et moment i diskursen, at strukturen kobles til metoderne i det sociale arbejde med klienter. Forståelsen af struktur hos socialarbejderne kommer i denne forbindelse til udtryk, når de beskriver deres metoder til at skabe struktur hos klienterne: *"... de får et tidspunkt de skal møde hver dag, de skal møde her klokken ni hver dag. Og der er nogle folk, der lægger mærke til, hvis de ikke er her. Og så ringer instruktørerne til dem, hvis de ikke har meldt sig syge. Og der skal produceres*

nogen ting på de her værksteder. Folk står i køkkenet og laver mad til os hver dag. Der mærker man jo virkelig, hvis de ikke dukker op. Det tror jeg kan give dem en dagligdag og det kan optræne nogen i, altså især i forhold til tid, at møde og gå til tiden, at have en hverdag og få struktur på deres hverdag.” (Bilag A).

I diskursen om at tiden kan struktureres og planlægges, er nodalpunktet derfor: ‘tiden kan struktureres og planlægges’, og momenterne er: ‘strukturen hænger sammen med arbejdet med planlægning’, ‘struktur er rammen for det sociale arbejde’ og ‘struktur og planlægning er en del af det sociale arbejdes metode’. Denne diskurs knytter sig både til socialarbejdernes systemfaglige og praksisfaglige subjektpositioner.

Tidsstyringen

Socialarbejderne italesatte også tiden som et styringsredskab. Der var, i forbindelse med denne diskurs om tid, fokus på tidsregulering og mødepligt samt hvor mange timer, klienterne skulle møde. Nodalpunktet i denne diskurs er: ‘tiden kan anvendes som et styringsredskab’. Det var særligt socialarbejderne fra aktiveringshuset og arbejdsprøvningsstedet, der artikulerede diskursen om tidsstyring.

Et moment i denne diskurs var, at tiden var en målbar størrelse. Tiden blev artikulert som noget, det var muligt at måle på – både i tidens egen udstrækning fx i forbindelse med mødetider, i anvendelse af tiden fx i forbindelse med klienternes arbejdsopgaver og i resultater af forløb eller processer som fx klienternes udvikling over tid.

Tiden blev også italesat som noget, der kunne være årsag til sanktion. Et andet moment i denne diskurs er derfor, at sanktioner er et led i tidsstyringen.

Et moment i diskursen var også, at tidsstyringen ikke nødvendigvis var positiv i forhold til, hvilke effekter tidsstyringen havde på det sociale arbejde og klienterne. Socialarbejderne oplevede fx, at det var svært for nogle af klienterne, særligt de langtidsledige, at indordne sig den stramme styring af deres tid.

I diskursen om tidsstyringen er nodalpunktet derfor ‘tiden kan anvendes som et styringsredskab’, og momenterne er ‘tiden er en målbar størrelse’, ‘tiden kan give anledning til sanktioner’ og ‘tidsstyringen er ikke nødvendigvis positiv’.

Tidspres

Socialarbejderne i min undersøgelse oplevede generelt tidspres som en præmis for det sociale arbejde med klienter på de forskellige aktiveringssteder. Nodalpunktet i denne diskurs er, at 'socialarbejderne er underlagt et tidspres'. Denne diskurs om tidspres italesættes især af socialarbejderne på arbejdsprøvningsstedet og i aktiveringshuset.

Et moment i diskursen er, at tidspreset er en ydre faktor, som socialarbejderne er underlagt som følge af det sociale system, de er en del af. Et eksempel på dette er, at socialarbejderne i aktiveringshuset ligger under for nogle tidsmæssige krav, der skal opfyldes.

Herudover er et moment i diskursen, at socialarbejderne kobler tidspreset til det at mangle den nødvendige tid til arbejdet med klienterne.

Samtidig er et moment i diskursen, at der er sammenhæng mellem tidspres og dårlig kvalitet af det sociale arbejde. På arbejdsprøvningsstedet italesatte socialarbejderne fx, hvordan den begrænsede tid til at afklare klienterne influerede negativt på afklaringens resultat, mens socialarbejderne i aktiveringshuset oplevede, at for lidt tid kan betyde, at det arbejde, de laver med jobplaner rammer ved siden af, fordi der er for kort tid til at tale med klienten, inden planen lægges.

Et andet moment i diskursen er, at socialarbejderne må gå på kompromis og lave prioriteringer som følge af tidspreset: *"... man er presset på tid. Og det gør, at man oplever, at man i nogle tilfælde desværre må gå lidt på kompromis, fordi man skal nå så meget. Det kan jo ikke nytte noget, at man ikke forbereder sig til den næste samtale, der kommer, eller det møde man skal til, og der kan jeg da i situationer opleve..., at man desværre har måttet gå lidt på kompromis med det, man gerne ville. Evt. i sin journalskrivning eller måske endda samtale med klienterne."* (Bilag A).

Socialarbejderne på afklaringsstedet har ikke oplevelsen af at have for lidt tid til deres arbejde i samme omfang som socialarbejderne på aktiveringsstedet og i aktiveringshuset, og de artikulerer derfor ikke diskursen om tidspres.

Dette fortolker jeg således, at de forskellige italesættelser af tidspres, bærer præg af de forskellige tidsmæssige rammer, der er for de forskellige aktiveringssteder. På afklaringsstedet oplever socialarbejderne fx at have bedre tid til deres arbejde, end socialarbejderne fra arbejdsprøvningsstedet.

I denne diskurs er nodalpunktet: 'socialarbejderne er underlagt et tidspres', og momenterne er: 'tidspreset er en ydre faktor som følge af det sociale system', 'tidspreset medfører, at der er for lidt tid til klienterne', 'tidspreset medfører dårlig kvalitet af det sociale arbejde' og 'tidspreset medfører, at socialarbejderne må gå på kompromis og prioritere'. Diskursen knytter sig særligt til socialarbejdernes praksisfaglige subjektposition.

Det sociale arbejde tager tid

En diskurs om tid, der var fælles for alle socialarbejderne på de tre forskellige aktiveringssteder var, at det sociale arbejde tager tid. Nodalpunktet i denne diskurs er: '*det sociale arbejde tager tid*'.

Til diskursen om, at det sociale arbejde tager tid, ækvivalerer socialarbejderne dels et moment, der består i, at klienterne har brug for tid til at omstille sig til forløbet: "*Men det er måske også, hvis man kun har været på kontanthjælp i 18 år, så får man jo ikke bare lige armene op over hovedet på tre uger, vel...*" (Bilag C).

Herudover består et moment i diskursen i det, at socialarbejderne har brug for tid, hvis de skal finde frem til, hvilke metoder, det er relevant at anvende i arbejdet med den enkelte klient, hvis der skal opnås resultater.

Et andet moment i diskursen er, at tiden artikuleres som meget vigtig i relationsarbejdet med at opbygge tillid, da det tager tid at skabe kontakt og opbygge relationer til klienterne, som det er muligt at arbejde videre ud fra.

Det er også et moment i diskursen, at det tager lang tid at vurdere en klient, hvilket artikuleres således af en socialarbejder fra afklaringsstedet: "*... det er i virkeligheden igen også med tiden, at rigtig meget viser sig over tid. Når vi ser en person herinde, så er det jo ikke på fire måneder. Det vi ser de første to måneder, det kan ændre sig både til det værre og det bedre i den sidste del af forløbet, og det ville vi jo aldrig se, hvis vi ikke havde haft den tid.*" (Bilag B).

Et moment i diskursen er også, at socialarbejderne oplever, at de forandrings- og udviklingsprocesser, de arbejder med, med klienterne tager lang tid.

I denne diskurs er nodalpunktet: 'det sociale arbejde tager tid', og momenterne er: 'det tager tid for klienterne at omstille sig til aktiveringsstedet', 'det tager tid at finde frem til de rette metoder', 'det tager tid at skabe tillid i relationen til klienten', 'det tager tid at vurdere klienten og 'det sociale

arbejdes udviklings- og forandringsprocesser tager tid'. Denne diskurs knytter sig til socialarbejdernes praksisfaglige subjektposition.

Det sociale arbejdes forandringsperspektiv

En fælles diskurs for alle socialarbejderne var artikulationen omkring forandringsprocesser i det sociale arbejde med klienter, hvor tiden, som flydende betegner, blev betydningsudfyldt som en faktor i forbindelse med at skabe social forandring. Nodalpunktet i denne diskurs er: 'tid er en faktor i det sociale arbejdes forandringsprocesser'.

Et moment i diskursen var, at forandring er en proces over tid. Socialarbejderne havde alle en forståelse af forandring som en fremtidig mulighed og som noget, der kunne finde sted i en proces eller bevægelse over tid.

Et andet moment i diskursen var, at det kan tage lang tid at skabe forandring hos klienterne, og særligt i forhold til klienterne i afklaring blev forandringsprocessen oplevet som en lang og langsommelig proces.

Et andet moment i diskursen er, at den forandring, der indtræffer, i nogle tilfælde kan være flygtig: *"De fleste kan faktisk godt stamme balderne og møde et eller andet sted i fire uger, men fire måneder, så begynder det at knibe hvis man har grundlæggende vanskeligheder af en eller anden art og det kan man kun se over tid."* (Bilag B).

Et andet moment i diskursen er også, at den forandring, der er ønskværdig i det sociale arbejde, er en forandring mod en større tilknytning til arbejdsmarkedet.

Selv om tiden betydningsudfyldes som en faktor, der spiller ind på forandring, af alle socialarbejderne, er der dog forskellige syn på, hvor store forandringer, der kan skabes, eller hvor lang tid forandringerne tager, alt efter hvilket aktiveringssted der er tale om. Dette fortolker jeg som noget, der kan knyttes til socialarbejdernes forskellige oplevelser af de klienttyper, de arbejder med på det enkelte sted. På afklaringsstedet, der beskæftiger sig med langtidsledige klienter, hvoraf en del af dem har kognitive vanskeligheder, er der fx ikke de samme forventninger til, hvilke forandringer klienterne kan gennemgå på kort tid, som der er i aktiveringshuset til de korttidsledige klienter, der forstås som havende anderledes forudsætninger for at gennemgå en forandring fra ledig til arbejdende indenfor et kortere tidsperspektiv.

Der kan i forbindelse med diskursen om tid som en faktor i det sociale arbejdes forandringsprocesser trækkes tråde til den måde, Fahlgren forstår forandringsperspektivet i det sociale arbejde på, fordi socialarbejderne har den samme forestilling om, at det sociale arbejde kan medføre en forandring af klienten over tid, som den type sociale forandring Fahlgren beskæftiger sig med (Fahlgren 1999).

I denne diskurs er nodalpunktet: 'tid er en faktor i det sociale arbejdes forandringsprocesser', og momenterne er: 'forandring er en proces over tid', 'forandring kan tage lang tid', 'forandring kan være flygtig' og 'den forandring, der tilstræbes er en større tilknytning til arbejdsmarkedet'.

Diskursen knytter sig til socialarbejdernes praksisfaglige subjektposition.

Temaer, der er fælles for socialarbejdere og klienter

I det følgende vil jeg gennemgå de temaer, der var fælles for socialarbejderne og klienterne i deres italesættelser af tid i relation til det sociale arbejde. Jeg har, som det fremgår af min problemformulering, som udgangspunkt valgt at se på tidsforståelser hos henholdsvis klienter og socialarbejdere, men da der gennem min bearbejdning af datamaterialet fremkom temaer, der var fælles for de to informantgrupper, fandt jeg det relevant at gennemgå disse temaer samlet. Under hvert tema adskiller jeg dog indledningsvis henholdsvis socialarbejdernes og klienternes italesættelser i min gennemgang af dem.

Det sociale arbejdes strukturering af klienternes hverdag

I forlængelse af socialarbejdernes italesættelse af tiden som noget, der kan struktureres og planlægges, italesatte socialarbejderne forløbene på de forskellige aktiveringssteder som et redskab til at skabe struktur i klienternes hverdag og til at skabe en forståelse hos klienterne af, at tiden er noget, de kan strukturere og planlægge. På alle tre aktiveringssteder var socialarbejderne enige om, at forløbet var med til at skabe mere struktur i klienternes hverdag. Nodalpunktet i denne diskurs var, at 'det sociale arbejde skaber struktur i klienternes hverdag'.

Et moment i diskursen var, at det, at skulle møde op og følge et forløb, skabte mere struktur i klienternes hverdag: *"Det er måske lige netop det, vi er med til at give, ikke. Struktur på hverdagen. Altså det der med at stå op, fast mødetid, og komme hjem, få noget aftensmad. Alle de der... altså, som egentlig er basale ting for os andre, men som for mange af dem, faktisk ikke er særlig basale, ikke, fordi de måske går i seng klokken tre om natten eller et eller andet, ikke. Så man kan sige, de lærer da nogen færdigheder af at være herude... Bare det at få det til at fungere - få en dagligdag til*

at fungere.” (Bilag C)

Herudover er et moment, at der er en strukturmæssig forskel på klienternes hverdag, alt efter om de går derhjemme eller fastholdes i et forløb. Klienterne mister således strukturen, når de går derhjemme på egen hånd, men fastholdes i en struktur, når de er tilknyttet et aktiveringssted og indgår i et aktiveringsforløb.

Også klienterne artikulerede en oplevelse af, at deltagelsen i et forløb havde betydning for graden af struktur i deres hverdag. Nodalpunktet i denne diskurs var, ligesom i socialarbejdernes diskurs, at det sociale arbejde skaber struktur i klienternes hverdag. Hvor socialarbejderne havde en helt fælles forståelse af det sociale arbejdes strukturering af klienternes hverdag, var der dog forskel i klienternes forståelse af aktiveringsforløbenes strukturering af deres hverdag.

Særligt de klienter i afklaring, der havde kognitive vanskeligheder, oplevede, at det forløb, de deltog i på afklaringsstedet, var med til at skabe struktur i deres hverdag. Samtidig gav forløbet dem oplevelsen af en mere struktureret tid i de perioder, hvor de gik ind i subjektpositionen som klient og forsøgte at leve op til systemets ydre forventninger.

Også de korttidsledige oplevede, at tiden i aktiveringshuset bidrog til en øget struktur i hverdagen, når de ikke forholdt sig til indholdet af forløbet, men fokuserede på forløbet som noget, de skulle møde op til.

Den langtidsledige kontanthjælpsmodtager oplevede ikke den store strukturmæssige ændring af hverdagen, hvilket kan skyldes, at tid ikke på samme måde er en faktor for ham. Sammenholdt med den langtidsledige kontanthjælpsmodtagers flydende subjektpositioner, som beskrevet i ovenstående, giver det desuden god mening, at forandringen ikke opleves synderligt, da han ikke skelner så meget mellem de forskellige aktiviteter i sin hverdag. Den langtidsledige kontanthjælpsmodtager artikulerede derfor ingen diskurs vedrørende, hvorvidt det sociale arbejde skabte struktur i hans hverdag.

I modsætning til de øvrige klienter, oplevede sygedagpengemodtagerne, at forløbet gav dem mindre struktur, selvom det var rart at have noget at stå op til. Dette kan hænge sammen med uvisheden, oplevelsen af at tiden ikke er deres egen, og den manglende tidsramme for forløbet. Oplevelsen af manglende struktur knyttes til oplevelsen af ikke at have faste rammer for forløbet, og ikke at vide hvad dagen bringer. Og klienterne oplever, at den manglende struktur påvirker dem negativt

Under temaet vedrørende det sociale arbejdes strukturering af klienternes hverdag har jeg således identificeret to forskellige diskurser. Den ene diskurs peger på, at det at følge et forløb skaber en større struktur i klienternes hverdag, mens den anden diskurs peger på, at det at følge et forløb skaber mindre struktur i klienternes hverdag.

I forlængelse af de forskellige diskurser om det sociale arbejdes strukturering af klienternes hverdag, italesatte både klienter og socialarbejdere en forståelse af, at strukturen på aktiveringsstederne mindede om strukturen på arbejdsmarkedet. Flere af klienterne sammenlignede eksempelvis strukturen i aktiveringsforløbet med den struktur, der knytter sig til arbejdslivet.

Denne forståelse af, at der er sammenfald mellem strukturen på aktiveringsstederne og strukturen på arbejdsmarkedet, fortolker jeg således, at aktiveringsforløbet skaber en struktur, der minder om arbejdets struktur, fordi der i den sociale indsats ligger nogle strukturerende ritualer, der svarer til arbejdets ritualer, som fx faste mødetider og bestemte opgaver, der skal løses. Denne tanke, om ritualerne i det sociale arbejdes betydning for klienternes oplevelse af struktur, kan sidestilles med Jahodas beskrivelse af, "*... hvordan ritualer kan møde menneskers behov for at erfare tid som struktureret.*" (Jahoda 1982:60). Samtidig kan man i forlængelse heraf forstå klienterne i arbejdsprøvningsforløbets manglende oplevelse af struktur som en konsekvens af, at de indgår i et forløb, der bærer præg af mangel på faste rutiner og ritualer.

I diskursen om, at det sociale arbejde skaber mere struktur, som den blev italesat af socialarbejderne, er nodalpunktet: 'det sociale arbejde skaber struktur i klienternes hverdag', og momenterne er: 'det at skulle møde op til et aktiveringsforløb skaber mere struktur i klienternes hverdag' og 'der er en strukturæssig forskel på klienternes hverdag alt efter, om de går derhjemme eller følger et forløb'. Diskursen knytter sig særligt til socialarbejdernes praksisfaglige subjektposition.

I diskursen om, at det sociale arbejde skaber mere struktur, som den blev italesat af klienterne, er nodalpunktet: 'det at følge et aktiveringsforløb skaber mere struktur i hverdagen', og momenterne er: 'det skaber mere struktur i hverdagen at møde op i forløbet' og 'frygten for at miste strukturen igen, når forløbet ophører'. Denne diskurs knytter sig til de korttidsledige kontanthjælpsmodtagere og klienterne i afklarings subjektposition som klient.

I diskursen om, at det sociale arbejde skaber mindre struktur, er nodalpunktet: 'det at følge et forløb

skaber mindre struktur i hverdagen', og momenterne er: 'oplevelsen af at tiden ikke er ens egen skaber oplevelsen af mangel på struktur', 'uvisheden om, hvad der skal ske skaber oplevelsen af mangel på struktur' og 'mangel på struktur påvirker klienterne negativt'. Denne diskurs italesættes af sygedagpengemodtagerne og knytter sig til deres subjektposition som klient.

Ventetiden og uvisheden om fremtiden

Socialarbejderne fra alle tre aktiveringssteder italesatte tiden i forbindelse med klienternes forløb som havende karakter af ventetid og uvis tid. I denne diskurs var nodalpunktet, at 'det sociale arbejde er forbundet med ventetid og uvished om fremtiden'. Dette knyttede de til en forståelse af, at klienterne oplevede en usikkerhed omkring deres forløb, forbundet med den lange ventetid: "... *Og selvfølgelig har det også noget med borgernes usikkerhed omkring, at man ikke kan sige: 'Nå, men nu er det den og den dato, om tre måneder er vi færdige'. Det kan man sådan set ikke rigtig love dem, fordi det kommer an på, hvordan tingene udvikler sig. Og det er der jo rigtig meget utryghed i, ikke.*" (Bilag C).

På afklaringsstedet, oplevede socialarbejderne, at klienterne blev stressede usikre og nervøse hvis tiden var uvis, mens socialarbejderne på arbejdsprøvningsstedet oplevede, at det særligt for sygedagpengemodtagerne betød meget at have en tidshorisont, samt at en manglende tidshorisont var forbundet med frustration.

Socialarbejderne italesætter klienternes usikkerhed omkring fremtiden som forbundet med uvisheden om, hvad der kommer til at ske i deres sag: "... *en stor del af dem, går i uvished, går og venter på en afgørelse, eller går og ved ikke hvad der skal der ske med mig... Hvad bliver der krævet? At jeg bliver sendt ud et eller andet sted lige om lidt? Det gør dem frygtelig usikre og nervøse.*" (Bilag B).

Socialarbejderne på alle tre aktiveringssteder oplevede det også som modsætningsfyldt, at der stilles en masse krav til klienterne om, at de skal møde til tiden og passe deres forløb og samtaler osv., mens de omvendt udsættes for et system, hvor der ikke er klare rammer for, hvor lang tid det tager, at få behandlet deres sag.

I forbindelse med ventetid og usikkerhed, var der således en klar fælles diskurs, hvor ventetiden blev italesat som noget negativt, uanset hvilket aktiveringssted socialarbejderne kom fra. Ventetiden opleves dog som en ydre præmis for det sociale arbejde, som socialarbejderne ikke har indflydelse på. I denne forbindelse er der en antagonisme i socialarbejdernes måde at forholde sig til den negative ventetid på. Fra deres praksisfaglige subjektposition problematiserer de ventetiden, men fra

deres systemfaglige subjektposition affinder de sig med den – ligesom de affinder sig med tidspresset, som beskrevet i det ovenstående.

Mange af klienterne i min undersøgelse artikulerede, ligesom socialarbejderne, en diskurs om, at tiden i forbindelse med deres forløb var forbundet med oplevelsen af ventetid og uvis tid. Dette gjorde sig især gældende for sygedagpengemodtagerne og den langtidsledige kontanthjælpsmodtager. I denne diskurs var nodalpunktet, at 'det at følge et forløb er forbundet med ventetid og uvished om fremtiden'. Denne forståelse at tid knyttede sig både til deres subjektposition som klient og privatperson, da de ikke foretog en skelnen mellem de to identiteter i artikulationen af diskursen.

Klienterne artikulerede her en oplevelse af at være i en venteposition og at leve i lang tid med usikkerheden omkring, hvad der skulle ske med dem: *"Jeg sidder da tit og tænker over, altså, jeg vil bare have nogen svar... Altså, nu vil jeg bare have en afgørelse. Nu er der gået snart tre år, siden jeg søgte pension, ikke."* (Bilag H).

Herudover var et moment i diskursen, at ventetiden og uvisheden artikuleredes som frustrerende, mens et andet moment i diskursen var, at ventetiden, hvor der ikke var nogen meningsfulde opgaver at tage sig til, blev oplevet som ligegyldig, hvilket betød, at klienterne langsomt blev ligeglade.

Det var også et moment i diskursen, at ventetiden og uvisheden gjorde klienterne inaktive og satte en stopper for deres egen planlægning: *"Jamen du er jo i en venteposition, du er på sygedagpenge, du ved ikke: Hvad skal jeg? Hvor kommer jeg hen? Hvad er meningen? Kommer jeg i arbejde?... Du ved ikke, hvor du står. Du træder bare vande i ingenmandsland."* (Bilag I).

Et moment, der særligt knyttede sig til diskursen om ventetiden og uvisheden om fremtiden, når diskursen blev artikulert af den langtidsledige kontanthjælpsmodtager, var, at den lange ventetid og usikkerhed betød, at han helt opgav at tage ansvar for sin situation. Dette hænger godt sammen med hans øvrige måde at forholde sig til forløbet på, hvor han bare lader sig flyde med.

De korttidsledige italesatte også en oplevelse af ventetid og uvished, men denne uvished og usikkerhed knyttede sig til deres muligheder for at få et job og komme ind på arbejdsmarkedet. For dem var det derfor ikke det, at indgå i et aktiveringsforløb, der skabte uvished, men snarere positionen som ledig. Dette skyldtes også, at de korttidsledige ikke ventede på en afgørelse, ligesom klienterne i arbejdsprøvning.

Klienterne i afklaring med kognitive vanskeligheder var ikke fokuserede på den ventetid, der var forbundet med at være i det sociale system – de var mere fokuserede på usikkerheden omkring, hvad fremtiden ville bringe.

I denne diskurs, som den blev italesat af socialarbejderne, er nodalpunktet: 'det sociale arbejde er forbundet med ventetid og uvished om fremtiden', og momenterne er: 'usikkerheden er forbundet med lang ventetid', 'usikkerheden er forbundet med en manglende tidshorisont', 'klienterne bliver stressede, hvis tiden er uvis', 'usikkerheden om fremtiden er forbundet med uvisheden om afgørelsen i klientens sag' og 'det er modsætningsfyldt at systemet stiller tidsmæssige krav til klienterne og samtidig lader dem vente'.

I denne diskurs, som den blev italesat af klienterne, er nodalpunktet: 'det at følge et forløb er forbundet med ventetid og uvished om fremtiden', og momenterne er: 'der er lang ventetid på en afgørelse', 'ventetiden og uvisheden er frustrerende', 'ventetiden gør klienterne ligeglade' og 'ventetiden og uvisheden gør klienterne inaktive og sætter en stopper for deres planlægning'.

Sammenfatning

Jeg har i alt identificeret 19 forskellige diskurser om tid svarende til 19 forskellige tidsforståelser. Det ville være meget omfattende at opsummere alle diskurserne her. Jeg har derfor valgt at tydeliggøre under hvert tema hvilket nodalpunkt og hvilke momenter, der knytter sig til den enkelte diskurs, samt hvilke subjektpositioner diskurserne knytter sig til. Jeg har herudover vedlagt en oversigt over samtlige diskurser, hvor jeg kort definerer den enkelte diskurs.¹⁴

¹⁴ Se Bilag 9

Analysedel 2:

Hvordan påvirkes det sociale arbejde af tidsforståelserne hos henholdsvis arbejdsløse klienter og socialarbejdere i det sociale arbejde, der omfatter aktiverende social indsats?

I denne anden del af min analyse undersøger jeg, med udgangspunkt i de 19 forskellige diskurser om tid, jeg har identificeret, hvordan mine tre teoretiske hovedperspektiver kan bidrage til en forståelse af, hvordan forskellige tidsforståelser får betydning i det sociale arbejde.

Tidsforståelsers betydning set fra et diskursteoretisk perspektiv

I dette afsnit vil jeg se på, hvordan de forskellige diskurser om tid hos klienter og socialarbejdere, jeg identificerede under analysens første del, får betydning i det sociale arbejdes praksis set fra et diskursteoretisk perspektiv.

Antagonisme er Laclau og Mouffes begreb for den konflikt, der opstår, når to forskellige diskurser støder sammen, eller der sker "*... en modsigelsesrelation inden for diskurs.*" (Laclau og Mouffe 1997:126-127). Antagonismen kan opløses via en hegemonisk intervention, fordi sådanne interventioner genopretter entydigheden via artikulation. Denne artikulation fungerer som en kraft, der undertrykker aktuelle tilstedeværende muligheder til fordel for én mulighed. Når en diskurs får held til at gøre sig gældende som mening og undertrykke andre betydninger, der er en del af det diskursive felt inden for et domæne, er der ifølge Laclau og Mouffe tale om en hegemonisk tilstand. Begrebet hegemoni kan således forstås som et bestemt synspunkts overherredømme. Den hegemoniske tilstand er udtryk for en midlertidig fastlåsning af betydning, da den hegemoniske tilstand igen kan blive udfordret og modificeret eller forandret af andre diskurser (Laclau og Mouffe 2002).

I det følgende ser jeg på, hvordan de forskellige diskurser, jeg har identificeret hos klienterne og socialarbejderne, står i forhold til hinanden. Selvom mange af de diskurser, jeg har identificeret, er billeder på tidsforståelser, der stritter i forskellige retninger, er det ikke ensbetydende med, at de står i et antagonistisk forhold til hinanden. Det antagonistiske forhold skyldes, at det er de samme

elementer, der går igen i diskurserne, og at de fortolkes vidt forskelligt. Spørgsmålet er så, hvilke diskurser, der gensidigt forhindrer hinanden i at komme fuldt til udtryk, og hvilke diskurser der står stærkt, og i forlængelse heraf hvad disse forhold mellem de forskellige diskurser eller tidsforståelser får af konsekvenser for det sociale arbejde.

Afsnittet er inddelt efter de temaer, der trådte frem i forbindelse med min analyses første del.

Betydningen af diskursen om den lineære tid

Den første del af min analyse peger overordnet set på, at klienter og socialarbejdere har en fælles tidsmæssig forståelsesramme, der har sin rod i den lineære tidsforståelse og som betyder, at alle klienterne og socialarbejderne orienterer sig lineært tidsmæssigt. Selvom den lineære tidsforståelse er en stærk diskurs, der italesættes af alle informanter i min undersøgelse, er der dog ikke tale om, at denne diskurs vinder hegemoni i forhold til de andre diskurser i min undersøgelse i Laclau og Mouffes forstand. Dette skyldes, at diskursen om den lineære tid ikke står i et antagonistisk forhold til de andre diskurser, hvor den vinder overherredømme. Den undertrykker ikke de andre diskurser, men omkranser dem, da alle de italesættelser af tid, jeg har fundet i min undersøgelse, har en lineær forståelse af tid som præmis og på forskellig vis forholder sig til den lineære tid.

Det, at den lineære diskurs om tid omkranser de øvrige diskurser om tid og bliver en præmis for dem, fortolker jeg således, at der er tale om et overordnet grundsyn for, hvordan klienterne og socialarbejderne anskuer verden tidsmæssigt. I forlængelse heraf kan der trækkes tråde til Thomas Kuhns forståelse af paradigmer (Kuhn 1995). Diskursen om den lineære tid eller den lineære tidsforståelse minder om et paradigme i Kuhns forstand ved det, at det tidsforståelsesmæssigt kun er muligt at se verden på én bestemt måde – nemlig fra et lineært perspektiv. Der er dog ikke tale om et videnskabeligt paradigme i Kuhns forstand, der er snarere tale om et tidsforståelsesparadigme, der har det til fælles med Kuhns paradigmebegreb, at det er et verdensbillede, der kun muliggør at anskue verden fra en bestemt synsvinkel – nemlig den lineære tid. Den lineære tid kan således ses som en ramme eller et verdensbillede som al erkendelse om tid sker indenfor og som et tidsforståelsesparadigme, som det sociale arbejde er underlagt.

Den lineære tidsforståelse får i forlængelse heraf betydning i det sociale arbejde ved det, at der er et lineært element i alt, hvad der vedrører det sociale arbejdes praksis. Det er således ikke muligt at forstå og tænke i socialt arbejde udenom en lineær forståelse, så længe dette tidsforståelsesparadigme gør sig gældende. Fx antages det, at forandrings- og udviklingsprocesser sker lineært og strækker sig ud i fremtiden. Planlægning foregår med et lineært udgangspunkt,

hvilket betyder, at forløbene for klienterne forstås lineært, og at handleplanerne strækker sig lineært over tid. Den lineære tidsforståelse får således betydning i det sociale arbejde ved det, at ingen handling, tænkning og kommunikation i det sociale arbejdes regi kan ske udenom en lineær forståelse af tid.

Betydningen af diskursen om samfundstiden

Diskursen om samfundstiden er især stærk hos socialarbejderne, hvor den ikke kommer i konflikt med de øvrige diskurser om tid. Hos klienterne kommer forståelsen af samfundstiden i konflikt med de alternative tidsforståelser, hvorfor den ikke står lige så stærkt hos klienterne som hos socialarbejderne. I nogle tilfælde får samfundstiden held til at vinde hegemoni hos klienterne, mens den i andre tilfælde undertrykkes af klienternes alternative tidsforståelser. Det er særligt i subjektpositionerne som klient og arbejdende, samfundstiden vinder hegemoni hos klienterne, mens det er i subjektpositionen som privatperson, den til tider undertrykkes af alternative diskurser om tid eller tidsforståelser.

Jeg fortolker, i forlængelse heraf, diskursen om samfundstiden som værende en overordnet ramme, der påvirker tidsforståelsen i det sociale arbejde, da det sociale arbejde er præget af den tidsforståelse, der hovedsageligt gør sig gældende i samfundet, på samme måde som fx lovgivningens udformning er præget af samfundstiden i Sundes forståelse (Sunde 2001).

Dette betyder, at ikke alle diskurser om tid er lige mulige indenfor det sociale arbejde, hvilket skyldes, at diskursen udpeger nogle bestemte subjektpositioner, som fx socialarbejder og klient, og at der til disse subjektpositioner knytter sig et særligt sæt af forventninger om, hvordan individerne agerer og udtaler sig. Samtidig udgrænser diskursen om samfundstiden klienternes alternative tidsforståelser, når de er i det sociale arbejdes regi. Samfundstiden kan således forstås som et tidshegemoni i Nossels forstand, hvor en bestemt forståelse af tid undertrykker marginaliserede gruppers forståelser af tid (Nossel 2001).

Dette betyder dog ikke, at der ikke kan findes alternative tidsforståelser hos klienter og socialarbejdere, men disse diskurser om tid må nødvendigvis knyttes til subjektpositioner, der står udenfor det sociale arbejdes regi. Dvs., at der er nogle af klienterne, der aktivt modstår tidshegemoniet i samfundet ved at opretholde deres egne praksisser og forståelser, når de ikke er i kontakt med socialarbejderne og det sociale system eller indgår i et forløb. Klienterne kan modstå diskursen, når de passer sig selv i det daglige, men i forbindelse med de aktiveringsforløb, klienterne indgår i, oplever de i flere tilfælde, at deres alternative forståelser af tid, der knytter sig til deres

subjektpositioner som privatpersoner, undertrykkes af tidshegemoniet, og at de derfor i stedet må indordne sig i subjektpositionen som klient.

Socialarbejderne havde, som sagt, en stærk forståelse af tiden som samfundstid som udgangspunkt for deres arbejde, hvilket peger i samme retning som Siegel (2001), der siger, at tidsforståelsen i det sociale arbejde afspejler majoritetens tidsforståelse i et givent samfund. For socialarbejderne betyder det, at de som repræsentanter for systemet eller samfundet må forstå tid, som tid forstås i systemet eller samfundet. Jeg identificerede forskelle mellem deres praksisfaglige og systemfaglige tidsforståelser, men her undertrykte socialarbejderne deres praksisfaglige forståelser, når det kom til at handle i det sociale arbejdes regi, da de systemfaglige diskurser var stærkere og undertrykte de praksisfaglige diskurser.

Samfundstiden spiller konkret ind på det sociale arbejde, når det kommer til udformningen af forskellige forløb og aktiviteter, der alle ligger indenfor en tidsramme og har et indhold, der forsøger at efterligne arbejdsmarkedets strukturer og tidsrammer og dermed de normer for tid, der svarer til normerne i samfundet. Denne tendens til at samfundstiden er med til at forme det sociale arbejdes tilbud i forbindelse med aktiveringsprojekter, der har til formål *”... at vænne arbejdsløse til at møde på arbejde til tiden.”* (Bech-Jørgensen 2003:163), peger Bech-Jørgensen også på i sin undersøgelse. På den måde får samfundstiden således betydning i det sociale arbejde, ved det, at de forskellige aktiviteter og forløb i relation til det aktiverende sociale arbejde bliver formet af tidsforståelsen i samfundet og på arbejdsmarkedet.

Betydningen af diskursen om den flydende tid

Diskursen om den flydende tid står i et antagonistisk forhold til samfundstiden og de fleste diskurser i relation til det sociale arbejde som fx diskursen om, at tiden kan struktureres og planlægges.

Herudover er den også i konflikt med diskursen om, at tiden bør have en meningsfuld anvendelse.

Disse antagonistiske forhold består i en indre konflikt hos klienterne i afklaring, der har kognitive vanskeligheder. I subjektpositionen som klient identificerer klienterne i afklaring sig i højere grad med majoritetsdiskursen eller tidshegemoniet i samfundet, og føler sig forpligtet til at leve op til de forventninger, der knytter sig til samfundstiden og arbejdslivets tidsmæssige normer og strukturer.

Mens de i subjektpositionen som privatperson i højere grad identificerer sig med manglende struktur og greb om tiden og derfor oplever, at det hele flyder. Hos klienterne ligger begge diskurser i konstant kamp med hinanden, og derfor vil tiden i perioder enten flyde mere eller mindre.

I forbindelse med de konkrete aktiveringsforløb, viste mine interviews, at klienterne i nogle tilfælde

godt kunne passe deres forløb, mens de i andre tilfælde langsomt blev dårligere og dårligere til at møde op til forløbet som følge af deres manglende struktur og skæve rytme koblet til deres flydende forståelse af tid. Denne tidsforståelse kan således på den ene side meget let få betydning for det sociale arbejde, fordi denne forståelse af tid kan gøre det sværere for klienterne at møde op til deres forløb og varetage de opgaver, der er pålagt dem i forbindelse med aktiveringsforløbet. Samtidig står denne forståelse ikke altid lige stærkt, fordi der hos klienterne er en antagonisme mellem det, at de føler, at tiden flyder for dem, og de forventninger de oplever, omgivelserne stiller til dem. Derfor bliver klienterne nogle gange i stand til alligevel at tage sig sammen og forsøge at få mere struktur på deres tid, i de tilfælde, hvor forståelsen af omgivelsernes krav vinder hegemoni. Samtidig italesætter klienterne en forståelse af, at tiden stadig flyder for dem derhjemme, selvom de følger et forløb. Dette betyder, at den sociale forandring, der arbejdes med i forløbet, kun indtræffer i forbindelse med klienternes deltagelse i forløbet.

I relation til socialarbejdernes forståelse af det lange tidsperspektiv i arbejdet med klienterne i afklaring, kan man i forlængelse af dette have en formodning om, at der var et stykke vej igen, inden strukturen i forløbet forplantede sig til klienternes hverdag og privatliv udenfor forløbet. Dette kan være problematisk set i forhold til den begrænsede tidsramme for disse klienters forløb. For hvis tiden flyder for dem igen, når de forlader aktiveringsstedet, har de aktivt modstået tidshegemoniet, og det sociale arbejde har ikke opfyldt sit formål, da der ikke er sket en social forandring, der gør klienterne i stand til at strukturere deres tid, og dermed i stand til at leve op til samfundets normer for deltagelse og samtidighed. Den flydende tidsforståelse får dermed betydning for, hvilke resultater, der kan opnås i forbindelse med det sociale arbejde med aktiverende indsats samt hvilken udvikling, der kan ske hos klienterne.

Betydningen af diskursen om kampen mellem den fysiske og psykiske tid

I selve diskursen ligger der en konflikt mellem de fysiske og psykiske muligheder for at planlægge i forholdet mellem subjektpositionen som henholdsvis arbejdende og klient. Igen er der en antagonisme mellem to tidsforståelser, der begge eksisterer samtidig hos det samme individ. Dette fortolker jeg således, at klienterne er splittede mellem to subjektpositioner i form af arbejderidentiteten og klientidentiteten. Denne splittelse medfører, at den identitet som arbejdende, med de tilknyttede forestillinger om produktivitet, struktur og målbare resultater, klienterne har lagt vægt på tidligere, nu må kæmpe mod en ny identitet som sygedagpengemodtager og klient, der umuliggør de samme resultater og den samme struktur – både derhjemme og i forbindelse med at følge et forløb. Denne diskurs om tid betyder derfor, at klienterne har svært ved at indordne sig rollen som klient og arbejdsprøvningsforløbet, da de ikke helt vil acceptere deres nye

livsbetingelser og den tilhørende begrænsning i deres muligheder.

Konflikten mellem de to subjektpositioner betyder, at det bliver en del af det sociale arbejde at bidrage til klienternes omstilling til deres nye situation ved at tale med dem om deres begrænsninger. Således er det sociale arbejde på sin vis med til at undertrykke diskursen om tid i relation til sygedagpengemodtagernes subjektposition som arbejdende til fordel for den diskurs om tid, der knytter sig til deres subjektposition som klient. I forlængelse af dette, kan man trække tråde til den klientgørelse af borgere i forbindelse med det sociale arbejde, som Margaretha Järvinen og Nanna Mik-Meyer diskuterer i "At skabe en klient" (Järvinen og Mik-Meyer 2004). Her peger de på, at en velfærdsinstitution altid anskuer verden på en bestemt måde og i denne forbindelse skaber bestemte problemidentiteter, hvilket betyder, at der på enhver institution findes særlige identiteter, klienterne forventes at tage på sig, hvis de ønsker hjælp. I forbindelse med min konkrete undersøgelse, kan man således sammenligne den klientgørelse Mik-Meyer og Järvinen er inde på med socialarbejderne på arbejdsprøvningsstedets arbejde med at få sygedagpengemodtagerne til at påtage sig identiteten som klient frem for identiteten som arbejdende.

Betydningen af diskursen om orientering mod begivenheder frem for tidsorientering

Diskursen om orientering mod begivenheder frem for tidsorientering står i et antagonistisk forhold til samfundstiden og de fleste diskurser i relation til det sociale arbejde som fx diskursen om, at tiden kan struktureres og planlægges. Disse antagonistiske forhold består dog ikke i en indre konflikt hos den langtidsledige kontanthjælpsmodtager. I stedet står hans tidsforståelse i et antagonistisk forhold til tidsdiskurserne i relation til hans deltagelse i afklaringsforløbet, hvilket skyldes, at hans manglende tidsorientering og tidsanvendelse, og den manglende ansvarstagen for sin fremtid strider imod, hvad der er ønskværdigt i relation til det sociale arbejde.

Mere diffust bliver det at afgøre, hvorvidt det betyder noget for det sociale arbejde, når klienter har en forståelse af, at tid ikke er en faktor. I tilfældet med den langtidsledige kontanthjælpsmodtager, jeg interviewede, havde det ikke betydning for hans fremmøde på arbejdsprøvningsstedet, at han ikke orienterede sig særlig meget imod tiden. Men man kunne godt forestille sig, at der var nogle klienter, der gik så lidt op i tid, at det gjorde, at de ikke mødte op i lige så høj grad. Det var fx manglende fremmøde, der betød, at jeg kun fik interviewet én langtidsledig kontanthjælpsmodtager i stedet for tre. Og inddrager jeg socialarbejdernes udsagn vedrørende de langtidsledige kontanthjælpsmodtagere, peger deres udsagn i samme retning som min fortolkning, da de også nævnte, at især langtidsledige kontanthjælpsmodtagere havde svært ved at møde op.

I forbindelse med klientens 'laden sig flyde med' og ligegyldighed overfor aktiveringsstedet, kan man forestille sig, at diskursen om orientering mod begivenheder frem for tidsorientering får betydning for resultatet af det sociale arbejde, uanset om klienten møder op eller ej. For eftersom klienten ikke orienterer sig om tiden, er ligeglad med sin fremtid og bare lader sig flyde med begivenhederne, kan der være en risiko for, at dette mønster fortsætter igen efter endt forløb, hvilket kan skyldes at klienten bare flyder med gennem forløbet, men ikke lærer noget af det eller udvikler sig, sådan som hensigten med det sociale arbejde er. En forståelse af tid, hvor klienten orienterer sig mod begivenheder frem for tid, kan således mindske effekten af det sociale arbejde efter endt forløb, hvis klienten får held til aktivt at modstå tidshegemoniet og de diskurser om tid, der knytter sig til det sociale arbejde.

Betydningen af diskursen om at leve usamtidigt

Oplevelsen af usamtidighed står i et antagonistisk forhold til samfundstiden og de fleste diskurser i relation til det sociale arbejde som fx diskursen om, at tiden kan struktureres og planlægges. Herudover er den også i konflikt med diskursen om, at tiden bør have en meningsfuld anvendelse. Disse antagonistiske forhold består i en indre konflikt hos klienterne, fordi klienterne på den ene side forstår, at tiden bør planlægges og anvendes fornuftigt fx i forbindelse med at passe et arbejde i subjektpositionen som klient eller arbejdende, men på den anden side oplever, at de lever ved siden af samfundet og er handlingslammede i subjektpositionen som arbejdsløs. Der således en antagonisme mellem de oplevede ydre tidsmæssige normer og den tidsforståelse, klienten har i subjektpositionen som arbejdsløs.

Særligt kvinderne i afklaring isolerer sig for at håndtere usamtidigheden og den symbolske udelukkelse. Her får det en negativ betydning for klienternes deltagelse i forløbet, da de bliver hjemme under dynen og har svært ved at møde op, fordi de har vænnet sig til at bruge den sociale tilbagetrækning som overlevelsesstrategi – og har brugt denne strategi længe. Denne tilbagetrækningsstrategi, jeg har identificeret i min undersøgelse, minder om den symbolske selvbeskyttelse, Bech-Jørgensen også ser hos de arbejdsløse kvinder i sin undersøgelse, der foretager en kropslig tilbagetrækning ved at afskære sig selv fra omverdenen, når det ikke længere føles muligt at overholde de kendte normer for samtidighed (Bech-Jørgensen 1994.)

For andre klienter, fx de korttidsledige, skaber det, at de har levet socialt usamtidigt som ledige, motivation i forhold til at møde op på aktiveringsstedet.

Uanset om klienterne er motiverede for at møde op i forløbet eller ej, kan ledigheden og det at have levet usamtidigt dog stadig have negative konsekvenser for deres evne til at passe deres aktiveringsforløb. Dette skyldes, at det, at klienterne i en periode har levet usamtidigt, har ændret deres rytmer og mønstre. De har vænnet sig til at leve efter deres egen indre tid, og det kræver derfor tilvænning, hvis de skal tilpasse sig den samfundstid, der gør sig gældende i det sociale arbejde, hvilket Bech-Jørgensen bl.a. også er inde på (Bech-Jørgensen 2003). Det, at have levet usamtidigt, kan således påvirke klientens deltagelse i aktiveringsforløbet, fordi det bliver svært at tage sig sammen til at passe forløbet. Mine interviews viste i denne forbindelse, at det ikke bare gjorde sig gældende for de langtidsledige, men at de korttidsledige også oplevede, at det kunne være svært at møde op – allerede efter kort tids ledighed.

I forlængelse heraf kan der trækkes tråde til den eksisterende arbejdsløshedsforskning, der peger på, at arbejdsløsheden er en proces, hvor psykiske konsekvenser af arbejdsløsheden udvikles ved, at der sker en tiltagende destruktering af tidsopfattelsen i forbindelse med en arbejdsløshedsperiode (Jahoda 1982). Dette kan forklare, at der er forskel på de korttidslediges og de langtidslediges tidsforståelse og evne til at overgå fra den indre tidsforståelse til sammenhænge, der er underlagt den ydre tidsforståelse – svarende til samfundstiden. De korttidsledige er endnu ikke blevet så psykisk påvirkede af ledigheden som de langtidsledige, og de er derfor langt bedre til at omstille sig og vende tilbage til en tidsforståelse præget af samtidighed. Dette betyder, at de korttidsledige klienter har lettere ved at indordne sig rammerne for aktiveringsforløbet på sigt, selvom de også oplever det som svært at omstille sig til forløbet lige i starten.

Betydningen af diskursen om at tiden ikke er min egen

I diskursen om, at tiden ikke er min egen, er der et antagonistisk forhold mellem på den ene side socialarbejdernes planer for klienterne og klienternes planer i subjektpositionen som klient, og på den anden side klienternes planer i subjektpositionen som privatperson. Klienterne identificerer sig i højere grad med subjektpositionen som privatperson og den tilknyttede forståelse af tidens relevante anvendelse, end med subjektpositionen som klient og systemets eller socialarbejdernes tidsforvaltning og planer.

I forbindelse med klienternes forståelse af, at tiden ikke er deres egen, har denne forståelse som udgangspunkt ikke betydning for selve gennemførelsen af forløbet, da klienterne følger socialarbejderne, møder op og ikke brokker sig. Klienternes handlinger strider således ikke i mod det sociale arbejde i forbindelse med selve aktiveringsforløbet, da de indordner sig forløbet og følger de planer, socialarbejderne har lagt for dem.

Det, at klienterne følger et forløb og fører nogle planer ud i livet, de ikke identificerer sig med kan fortolkes som værende den usynlige magt tiden har i det sociale arbejde, som Nossel (2001) og Siegel (2001) er inde på, hvor moddiskursen hos marginaliserede grupper eller subkulturer undertrykkes af den hegemoniske tidsdiskurs i samfundet, der også er den hegemoniske diskurs, der gør sig gældende i det sociale arbejde. I min undersøgelse viser denne undertrykkelse sig konkret ved det, at klienterne arbejder hen imod nogle mål, der ikke er deres egne.

Man kan dog alligevel forestille sig, at diskursen om, at tiden ikke er min egen, kan have betydning for resultatet af det sociale arbejde. For hvis klienterne ikke kan identificere sig med de planer, der lægges for dem, og ikke engagerer sig i dem under forløbet, er der stor sandsynlighed for, at de vil ophøre med at arbejde på planerne, så snart forløbet er slut, hvilket klienterne også selv giver udtryk for. Dette betyder, at det sociale arbejde rammer forbi, fordi det ikke bevæger sig i den samme retning, som klienterne gerne vil – klienterne gør ikke det sociale arbejdes aktiviteter til deres egne.

Betydningen af diskursen om at tiden er min egen, selvom jeg indgår i et aktiveringsforløb

I denne diskurs lægger de korttidsledige kontanthjælpsmodtagere sig indenfor den hegemoniske diskurs om planlægning, der gør sig gældende i samfundet og i det sociale arbejde, og da de tænker og handler i tråd med denne, oplever de ingen modstand fra socialarbejderne, hvilket medfører en oplevelse af frihed og medbestemmelse. Sagt med andre ord svarer de forestillinger om fremtiden og planer, der knytter sig til de korttidsledige kontanthjælpsmodtageres subjektposition som privatperson, til de forestillinger om fremtiden og de planer, der knytter sig til deres subjektposition som klienter.

At de korttidsledige klienter havde oplevelsen af frihed og af at tiden var deres egen, selvom de indgik i et aktiveringsforløb, kan yderligere forklares ved det, at aktiveringsstederne i min undersøgelse ikke er gearet til ressourcstærke og veluddannede klienter – og når aktiveringsstederne ikke kan tilbyde opkvalificering af klienternes kompetencer eller relevant støtte i jobsøgningsprocessen, må de slippe klienterne mere fri og lade dem definere deres egne aktiveringsopgaver, som fx en mandlig kontanthjælpsmodtager, der som et led i sin aktivering underviste de andre ledige i aktiveringshuset i IT, da IT-værkstedet ikke havde noget at tilbyde ham. Her definerede han således en del af indholdet på aktiveringsstedet – i stedet for at være underlagt aktiviteter planlagt af andre. Det sociale arbejde måtte således tilpasse sig klienterne – i stedet for at klienterne måtte tilpasse sig det sociale arbejde.

Betydningen af diskursen om behovet en meningsfuld tidsanvendelse

Diskursen om meningsfuld tidsanvendelse er en stærk diskurs, der er fælles for de fleste af klienterne. Der er dog et antagonistisk forhold mellem det, der giver mening at bruge tid på ud fra klienternes subjektposition som privatperson og det, de reelt oplever at skulle bruge tid på i subjektpositionen som klienter.

I nogle tilfælde undertrykkes klienternes diskurs om meningsfuld tidsanvendelse af den hegemoniske diskurs om tidsanvendelse, der dominerer det sociale arbejde, da klienterne møder op til forløbet og deltager i aktiviteter, de ikke anser for at være meningsfulde. Og i andre tilfælde undertrykker klienternes forståelse af meningsfuld tidsanvendelse, forståelsen af meningsfuld tidsanvendelse i det sociale arbejde, da klienterne vælger at blive væk og undlade at deltage i aktiviteter, de ikke forstår som meningsfuld tidsanvendelse.

Diskursen om den meningsfulde tidsanvendelse har i forlængelse heraf den betydning, i forhold til det sociale arbejde, at den i nogle tilfælde påvirker klienternes fremmøde på aktiveringsstedet negativt. Dette betyder, at klienterne i nogle tilfælde bliver væk fra aktiveringsstedet, hvis aktiveringsforløbets aktiviteter ikke opleves som meningsfulde, hvilket kan forklares ved, at meningsfuld tidsanvendelse og motivation ækvivaleres med hinanden i diskursen om meningsfuld tidsanvendelse. Et eksempel på dette er, når aktiveringshuset ikke har så meget at tilbyde de ressourcestærke klienter, fordi deres værksteder og kurser er målrettet klienter med færre ressourcer og kompetencer. De korttidsledige oplever derfor forløbet i aktiveringshuset som irrelevant, da de ikke oplever at få noget særligt udbytte af det. Klienterne begynder derfor med tiden at møde senere, og de oplever det ikke som vigtigt, at de er på aktiveringsstedet på faste tidspunkter, da de ikke rigtigt har noget at lave, når de er der. Manglen på meningsfuld tidsanvendelse og motivation bevirker også, at klienterne af og til bliver helt væk.

En anden betydning af diskursen om behovet for en meningsfuld tidsanvendelse i det sociale arbejde er, at klienterne i nogle tilfælde selv begynder at finde på nye aktiviteter i relation til deres forløb, der gør oplevelsen af tidsanvendelsen i forbindelse med forløbet mere meningsfuld. Et eksempel på dette, er en korttidsledig kontanthjælpsmodtager, der beskriver, hvordan han forsøger at aktivere sig selv ved at lære softwareudvikling, hvilket ikke er en del af aktiveringsforløbet, samt hvordan han er begyndt at assistere med undervisningen i IT-værkstedet i stedet for selv at blive undervist. Her får behovet for meningsfuld tidsanvendelse således den betydning i det sociale arbejde, at indholdet af aktiveringsforløbet udvikles og ændres efter klienternes forståelse af, hvad der er meningsfuld tidsanvendelse.

Betydningen af diskursen om at tiden kan struktureres og planlægges

Diskursen om, at tiden kan struktureres og planlægges, er en stærk diskurs, der er fælles for alle socialarbejderne. Der er ingen moddiskurser til denne diskurs hos socialarbejderne, og socialarbejderne indtager ikke alternative subjektpositioner i forbindelse med det sociale arbejde, der gør, at de evt. kunne forstå tiden anderledes.

Diskursen om, at tiden kan struktureres og planlægges, har betydning for det sociale arbejde, da denne tankegang gennemsyrrer hele det sociale arbejdes praksis. Dette kommer konkret til udtryk ved den måde, der arbejdes med planlægning og struktur, og ved det at hele det sociale arbejdes indsats på aktiveringsstederne er organiseret gennem struktur og planlægning.

Diskursen om, at tiden kan struktureres og planlægges, betyder samtidig, at det er en forudsætning i det sociale arbejde, at man har evnen til at strukturere og planlægge sin tid, hvis man som klient skal være i stand til at passe sit forløb og have mulighed for at få indflydelse på de fremtidsplaner, der lægges. Derfor må klienterne tilpasse sig denne forståelse af tid, så længe de er i det sociale arbejdes regi i forbindelse med deres aktiveringsforløb. Et eksempel på dette er arbejdet med klienterne i afklaring. Der er et antagonistisk forhold mellem klienterne i afklarings forståelse af, at tiden flyder, og socialarbejdernes forståelse af, at tiden kan struktureres og planlægges. Mens fremtiden flyder for klienterne og er svær at planlægge, er den en noget fastere størrelse hos socialarbejderne, der har lettere ved at fastsætte nogle konkrete mål at arbejde hen imod. I denne forbindelse forsøger socialarbejderne, gennem aktiveringsforløbet og det sociale arbejde, at gennemføre en hegemonisk intervention ved at gøre diskursen om planlægning og struktur mere entydig, således at klienterne opnår den samme strukturerede og planlægningsorienterede tidsforståelse som den, der ligger i det sociale arbejde. Socialarbejderne udfordrer dermed klienternes subjektposition som privatperson, hvor det hele flyder, og peger på andre mulige identiteter, som fx arbejdende, praktikant eller klient, der passer et forløb i det sociale system. Socialarbejderne arbejder således med at reartikulerer klienternes identitets- og tidsforståelse og konstruerer dermed klienternes liv og handlemåder på en ny måde. Det vil sige, at de arbejder på at give klienterne en forståelse af, at det er muligt at strukturere tiden i stedet for at lade den flyde samt at få denne forståelse til at undertrykke forståelsen af, at tiden flyder.

Betydningen af diskursen om tiden som styringsredskab

Diskursen om tiden som styringsredskab indebar, at socialarbejderne forstod og italesatte tiden som en målbar størrelse og et styringsredskab i forbindelse med det sociale arbejde. Fx muliggjorde tiden som styringsredskab, at socialarbejderne kunne måle på, hvor lang tid klienterne skulle være på

aktiveringsstedet, og om de kom for sent, og tiden kunne også bruges til at styre klienternes deltagelse i forløbet, bl.a. ved at sanktionere ved for sent fremmøde. Når diskursen om tidsstyring ækvivaleres med mødepligt og sanktionering, undertrykker diskursen en italesættelse eller en forståelse af, at det er legitimt af at udeblive fra aktiveringsstedet. Et eksempel på, hvordan tidshegemoniet i praksis undertrykker alternative tidsforståelser og medfølgende handlemønstre, er anvendelsen af økonomiske sanktioner.

Der var dog en indbygget konflikt i diskursen, der bestod i, at socialarbejderne på den ene side fra systemets side var pålagt at anvende tiden som styringsredskab i forhold til klienterne, og på den anden side så nogle problematikker ved at anvende tiden som styringsredskab i forhold til klienterne i praksis, da eksempelvis tidsstyring i form af økonomiske sanktioner kunne have negative konsekvenser for klienterne. Set fra Laclau og Mouffes perspektiv er der således tale om en overdeterminering af socialarbejderne som subjekter, da der opstår en antagonisme mellem socialarbejdernes systemfaglige subjektposition og deres praksisfaglige subjektposition i deres artikulationer af tiden som styringsredskab.

Dette fortolker jeg således, at socialarbejderne i deres systemfaglige subjektposition forstår tiden som et styringsredskab, eller et magtinstrument i Nossels (2001) terminologi, og dermed bliver agenter for tidshegemoniet, på trods af at socialarbejderne i deres praksisfaglige subjektposition har en forståelse af, at tiden som styringsredskab ikke altid har den ønskede effekt og samtidig opleves som havende negative konsekvenser for klienterne. Det er således den systemfaglige diskurs om tid som styringsredskab, der vinder hegemoni, fordi socialarbejderne i kraft af deres positioner som ansatte i systemet er underlagt systemet og derfor har svært ved at reartikulere, hvordan tiden bedst anvendes som styringsredskab i deres praksisfaglige forståelse, hvilket betyder, at socialarbejdernes mulighed for alternative handlemåder undertrykkes.

Betydningen af diskursen om tidspres

På den ene side italesættes tidspreset som en præmis for det sociale arbejde, mens det på den anden side problematiseres i forhold til, hvorvidt der er tid nok til at løse opgaverne ordentligt. Dette kan fortolkes således, at der i forbindelse med tidspreset opstår en antagonisme mellem socialarbejdernes systemfaglige subjektposition, hvor tidspreset er en præmis for arbejdet, der må håndteres gennem prioritering, og socialarbejdernes praksisfaglige subjektposition, hvor tidspreset betyder, at de ikke kan komme til at udføre det stykke sociale arbejde, de gerne vil, og som de mener, vil være mest hensigtsmæssigt for klienterne. Da socialarbejderne, i kraft af deres positioner som ansatte i systemet, er underlagt systemet og det tilhørende tidshegemoni, har de svært ved at

reartikulere, hvordan tidspreset bedst muligt håndteres – de har fx ikke mulighed for at nedprioritere det administrative arbejde til fordel for mere tid med klienterne, da der i systemet ligger et krav om, at det administrative arbejde skal udføres. Dette betyder, at de forståelser af tidspres, der knytter sig til socialarbejdernes praksisfaglige subjektposition, undertrykkes. De har således ikke mulighed for at gøre op med tidspreset og skabe en større kvalitet i det sociale arbejde ved at anvende mere tid til opgaveløsningen.

Det tidspres, socialarbejderne oplever, får således betydning i det sociale arbejde ved det, at de mangler tid til at inddrage klienterne og dermed sørge for, at klienterne oplever, at planerne er deres egne. Og den manglende inddragelse af klienterne kan i den forbindelse få den konsekvens, at klienternes diskurs om, at tiden ikke er deres egen, forstærkes.

Betydningen af diskursen om at det sociale arbejde tager tid

Diskursen om, at det sociale arbejde tager tid, er en stærk diskurs, der italesættes af alle socialarbejderne på de tre aktiveringssteder. Der er dog en antagonisme mellem diskursen om, at det sociale arbejde tager tid, på den ene side, og diskursen om tidspres på den anden side. Igen er det tidsforståelserne knyttet til henholdsvis socialarbejdernes praksisfaglige og systemfaglige subjektpositioner, der er i strid med hinanden. Det varierer i denne forbindelse hvilken forståelse, der vinder hegemoni og dermed får betydning for, hvordan socialarbejderne løser opgaven – og i forlængelse heraf, hvordan det sociale arbejde udmønter sig i praksis.

På afklaringsstedet får denne konflikt særligt betydning for hvilke relationer, der kan opbygges mellem socialarbejderne og klienterne, da det på dette aktiveringssted i første omgang er relationsarbejdet, der er i fokus. Bliver forståelsen af, at det sociale arbejde tager tid, undertrykt af forståelsen af, at socialarbejderne er underlagt et tidspres, får det den betydning, at det bliver sværere at opbygge gode relationer til klienterne. Mens muligheden for at skabe gode relationer til klienterne forbedres, hvis diskursen om, at det sociale arbejde tager tid, får held til at undertrykke diskursen om tidspres. Det er de samme mekanismer i forholdet mellem de to diskurser, der gør sig gældende på henholdsvis arbejdsprøvningsstedet og i aktiveringshuset. På arbejdsprøvningsstedet får forholdet mellem de to diskurser særligt betydning for hvilken vurdering, der kan laves af klienterne, mens det i aktiveringshuset får særligt betydning for hvor gode planer, der lægges for klienterne.

Betydningen af diskursen om, at der ligger et forandringsperspektiv i det sociale arbejde

Diskursen om det sociale arbejdes forandringsperspektiv er en stærk og fælles diskurs, der italesættes af alle socialarbejdere på de tre forskellige aktiveringssteder, og diskursen står ikke i antagonistiske forhold til andre diskurser hos socialarbejderne. Der er dog forskellige syn på hvor store forandringer, der kan skabes, og hvor lang tid forandringerne tager, alt efter hvilket aktiveringssted der er tale om. Denne forskel i forståelsen af klienternes forandringspotentiale kan knyttes til socialarbejdernes forskellige oplevelser af de klienttyper, de arbejder med på det enkelte sted. På afklaringsstedet, der beskæftiger sig med langtidsledige klienter, hvoraf en del af dem har kognitive vanskeligheder, er der fx ikke de samme forventninger til, hvilke forandringer klienterne kan gennemgå på kort tid, som der er i aktiveringshuset til de korttidsledige klienter, der forstås som havende anderledes forudsætninger for at gennemgå en forandring fra ledig til arbejdende indenfor et kortere tidsperspektiv.

I forbindelse med det sociale arbejde har forandringsperspektivet stor betydning for socialarbejdernes måde at tænke på, hvilket konkret udmønter sig i, at alle de aktiverende tilbud og forløb er etableret med henblik på at skabe en social forandring hos klienterne.

I forlængelse heraf kan der dog være et konfliktfyldt forhold mellem den sociale forandring, socialarbejderne forstår som ønskværdig, og den sociale forandring, klienterne selv ønsker at gennemgå. Dette ses fx i forbindelse med sygedagpengemodtagerne, der arbejder hen imod en social forandring, de ikke selv er interesserede i, og som derfor italesætter, at tiden ikke er deres egen. Som nævnt i ovenstående kan denne manglende identifikation med forløbet få den betydning, at klienterne ikke tager planerne til sig, og i forlængelse heraf kan man, i forbindelse med det sociale arbejdes forandringsperspektiv, forstå det således, at klienternes manglende identifikation med forløbet får den betydning, at den sociale forandring kun bliver midlertidig, fordi klienterne efter endt forløb vil gøre noget andet. Diskursen om det sociale arbejdes forandringsperspektiv får således kun betydning for målet med det sociale arbejde i de tilfælde, hvor forståelsen af den sociale forandring, der er ønskværdig i forbindelse med det sociale arbejde, får held til at undertrykke klienternes alternative forståelser af hvilken forandring, der er ønskværdig – også efter endt forløb.

Betydningen af diskursen om det sociale arbejdes strukturering af klienternes hverdag

Diskursen om, at det sociale arbejde skaber struktur, er en stærk diskurs, der er fælles for de fleste

informanter i min undersøgelse. Der opstår dog et antagonistisk forhold mellem sygedagpengemodtagernes forståelse af, at deltagelsen i forløbet skaber mindre struktur i deres hverdag, og de øvrige informanternes forståelse af, at forløbet skaber mere struktur i klienternes hverdag.

Socialarbejdernes forståelse af, at forløbet skaber struktur i klienternes hverdag, får dem til at forstå forløbet som et redskab, der kan vænne klienterne til at leve op til de krav, der eksisterer på arbejdsmarkedet, om fx at møde til tiden, da det at have struktur kobles til evnen til at møde op og passe et forløb.

Hos de klienter, der oplever, at forløbet skaber mere struktur i deres hverdag, betyder oplevelsen af mere struktur, at deres motivation for at møde op til forløbet øges, da de oplever, at de trives bedre, når de har en vis form for struktur i deres hverdag.

Hos sygedagpengemodtagerne, der oplever, at forløbet skaber mindre struktur i deres hverdag, bliver forståelsen af mindre struktur en motivation for hurtigt at få afsluttet forløbet. Dette betyder, at sygedagpengemodtagerne er motiverede for at møde op i forløbet, da de er bevidste om, at de er nødt til at møde op og passe forløbet, hvis de skal have deres afklaring.

Betydningen af diskursen om ventetiden og uvisheden om fremtiden

Ligesom med diskursen om fremtidsfokuseringen var der stor forskel på, hvad ventetiden og uvisheden om fremtiden indebar, alt efter hvilke informanter der italesatte diskursen. Fx var ventetiden og uvisheden om fremtiden hos de korttidsledige kontanthjælpsmodtagere knyttet til deres muligheder for at få et job og komme ind på arbejdsmarkedet. For dem var det derfor ikke det, at indgå i et aktiveringsforløb, der skabte uvished, men snarere positionen som ledig. Klienterne i afklaring med kognitive vanskeligheder var derimod ikke fokuserede på den ventetid, der var forbundet med at være i det sociale system – de var mere fokuserede på usikkerheden omkring, hvad fremtiden ville bringe.

For klienterne i afklaring betød forståelsen af ventetiden og uvisheden om fremtiden, at de langsomt fik det psykisk dårligere af at gå og være usikre. Denne forståelse af tid fik således negative konsekvenser for eksempelvis den sociale forandring i forbindelse med det sociale arbejde, da den psykiske udvikling hos disse klienter gik i den forkerte retning.

I forbindelse med klienterne i arbejdsprøvning, betød ventetiden, at socialarbejderne måtte sætte

dem til ting for at få tiden til at gå, mens de ventede på afgørelser. Socialarbejderne havde dog kun mulighed for at aktivere klienterne i de værksteder, der var til rådighed på arbejdsprøvningsstedet og som var tilpasset arbejdsprøvningsprocessen. Værkstederne var derfor ikke relevante for sygedagpengemodtagerne og den langtidsledige kontanthjælpsmodtager, når de først havde gennemført arbejdsprøvningsforløbet og blot ventede på en afgørelse, og dette bidrog derfor til disse klienters oplevelse af meningsløs tidsanvendelse, hvilket medførte endnu mindre motivation hos klienterne i forbindelse med at møde op på arbejdsprøvningsstedet.

Klienternes forståelse af ventepositionen og uvisheden om fremtiden fik i nogle tilfælde den betydning i det sociale arbejde, at den fik klienterne til at gå i stå og satte en stopper for deres planlægning. Ventetiden og uvisheden betyder, at mange af klienterne ikke lægger faste fremtidsplaner, selvom de har ønsker for fremtiden. Dette betyder, at diskursen om ventetiden og usikkerheden om fremtiden kommer til at undertrykke diskurserne om fx det sociale arbejdes forandringsspektiv og fremtidsfokuseringen, da den sociale forandring og fremtidsplanlægningen hæmmes af klienternes handlingslammelse.

Socialarbejderne var i forlængelse heraf opmærksomme på, at klienterne oplevede en usikkerhed omkring deres forløb, der var forbundet med den lange ventetid. Socialarbejderne oplevede dog, at de ikke kunne gøre noget ved usikkerheden og ventetiden, da det lå udenfor deres regi.

Tidsforståelsers betydning set fra et praksisteoretisk perspektiv

I dette afsnit vil jeg beskæftige mig med, hvordan Bourdieus praksisteori bidrager til en forståelse af, hvordan de tidsforståelser, jeg har identificeret hos klienterne og socialarbejderne, påvirker det sociale arbejde. I denne forbindelse vil jeg komme ind på temaerne: 'Tidsforståelse og doxa og illusio på det sociale arbejdes felt', 'Tidsforståelsen som indlejret i habitus' og 'Tidsforståelse og symbolsk magt og symbolsk vold'.

Tidsforståelse og doxa og illusio på det sociale arbejdes felt

For at forstå, hvilken betydning tidsforståelse har i det sociale arbejde fra en praksisteoretisk optik, er det nødvendigt at forstå, hvordan tidsforståelsen gør sig gældende i forhold til det sociale arbejde som felt. Et felt kan defineres som *"... et netværk eller en konfiguration af objektive relationer mellem*

forskellige positioner.” (Bourdieu og Wacquant 1996:84). I Bourdieus optik kan det sociale arbejde ses som et afgrænset socialt rum eller et felt. Feltet for socialt arbejde er særegent i forhold til andre felter bl.a. på grund af de aktører, der agerer i det ud fra deres indlejrede habituelle dispositioner. Feltets aktører, hvor jeg fokuserer på socialarbejdere og klienter, er disponerede for bestemte måder at percipere, handle, vurdere osv., hvilket er et resultat af de enkelte individers socialisering og erfaringsdannelse i forskellige sociale sammenhænge. Derudover er strukturerne på det felt, aktørerne agerer på, afgørende for deres handlemuligheder. En handling på feltet for det sociale arbejde bliver således til i samspillet mellem forskellige strukturer: de mentale strukturer, som er indlejrede i de enkelte individer, og de mere konkrete strukturer i feltet, herunder tilstedeværelsen af forskellige andre aktører og den ulige fordeling af magt imellem dem. En bestemt forståelse af tid, som fx at der kan skabes social forandring over tid, kan forstås som en position på feltet for det sociale arbejde. De positioner, klienter og socialarbejdere indtager, er i forlængelse heraf ikke nødvendigvis bevidste, men netop et resultat af individers habitus og felters indbyggede logik.

Et felt er underlagt regelmæssigheder og normer, som aktørerne på feltet ligger under for og i høj grad følger ubevidst. Disse udtalte ”spilleregler” betegner Bourdieu som Doxa. Hvert felt har sin specifikke doxa, sine egne selvfølgelige forestillinger om ret og uret og normalt og unormalt. Doxa er implicit og ”spillereglernes” gyldighed betvivles ikke (Bourdieu og Wacquant 1996). Doxa kan, i forbindelse med min undersøgelse, forstås som de regelmæssigheder og normer, der gør sig gældende på det sociale arbejdes felt, og som klienterne og socialarbejderne ligger under for og i høj grad følger ubevidst. Doxa fastholdes bl.a. af de rekrutteringsprocedurer som indvier og socialiserer nytilkomne i feltets doxa (Bourdieu og Wacquant 1996), som fx når nye klienter starter på aktiveringsstederne. I denne forbindelse sker der en kamp på feltet mellem de etablerede på feltet og de nytilkomne på feltet. Dette sker fx når klienterne ankommer i aktiveringsforløbene med deres alternative tidsforståelser, og socialarbejderne forsøger at undertrykke og udgrænse disse tidsforståelser gennem deres etablerede forståelser af tid på det sociale arbejdes felt.

Bourdieu anvender begrebet *illusio* til at beskrive, hvordan aktørerne på et felt, på nærmest fortryllende vis, er bundet til feltet eller – i Bourdieus spilanalogi – inddraget som deltagere i spillet på feltet. Dette betyder, at de investerer i feltet, kæmper om det og tager spillereglerne alvorligt (Bourdieu 1996). Dette sker fx, når de arbejdsløse træder ind i rollen som klienter, når de træder ind på det sociale arbejdes felt, ved det, at de starter i et aktiveringsforløb og i denne forbindelse forsøger at leve op til de regler og normer, der er forbundet med det sociale arbejde.

Tidsforståelsen som indlejret i habitus

Habitus er et bestemt sæt af dispositioner og den grundlæggende praktiske sans, der udmønter sig i handlemønstre, vaner og valg, og som sætter mennesker i stand til at handle og agere i overensstemmelse med den situation, de befinder sig i (Bourdieu og Wacquant 1996). Ifølge Bourdieu vejer agenters tidligere oplevelser tungere i habitus end deres oplevelser senere hen i livet. Habitus er dog stadig foranderlig, da *”... det er et historisk fænomen og som sådant et åbnet system af holdninger, der hele tiden udsættes for nye erfaringer, som enten forstærker eller modificerer det. Habitus består af dybtgående og varige strukturer, men de er ikke uforanderlige.”* (Bourdieu og Wacquant 1996:118).

I forlængelse heraf kan tidsforståelsen ses som en bestemt tænkemåde og en måde at forholde sig til verden på, der er udviklet gennem socialarbejdernes og klienternes individuelle erfaringer, og som er indlejret i habitus. Tidsforståelsen er således en del af habitus, hvormed den får indflydelse på socialarbejdernes og klienternes handlemønstre, vaner og valg. Skal denne forståelse af tidsforståelsen som en del af habitus sættes i relation til resultaterne af min diskursanalyse, kan man sætte de diskurser om tid, jeg har identificeret gennem min diskursanalyse, lig den tidsforståelse, der er indlejret i habitus, og dermed forstå socialarbejdernes og klienternes forskellige tidsforståelser som en del af deres habitus.

Skal habitusbegrebet bruges til at forstå, hvordan tidsforståelserne får betydning i det sociale arbejde, giver det mest mening at se på, hvordan habitus og dermed tidsforståelsen som en del af habitus spiller ind på agenternes handlemønstre, vaner og valg i relation til det sociale arbejde. I forlængelse af dette, kan man forstå det således, at den habitus, og dermed den tidsforståelse, socialarbejderne og klienterne har, gør at de handler som de gør. Når klienterne og socialarbejderne handler i forbindelse med det sociale arbejde, opregner de deres egne ressourcer og handler i overensstemmelse med deres tidligere erfaringer, hvilket betyder, at de handler fornuftigt ud fra egen habitus, selvom disse handlinger måske ikke er fornuftige i det sociale arbejdes optik. Når klienterne eksempelvis ikke lever op til de krav eller rationaler, der knytter sig til det sociale arbejde, kan dette således forklares ved, at de handler ud fra deres egne tidsmæssige erfaringer eller deres alternative tidsforståelser, selvom dette ikke er fornuftigt i det sociale arbejdes regi. Dette svarer i Laclau og Mouffes terminologi til de situationer, hvor klienternes alternative tidsforståelser vinder hegemoni. I min konkrete undersøgelse ses dette fx, når klienterne udebliver fra aktiveringsstedet som følge af deres forståelse af, at forløbet ikke dækker deres behov for meningsfuld tidsanvendelse, eller når deres flydende tidsforståelse gør det svært at møde op. Sagt med andre ord kan en bestemt forståelse af tid, der er dybt indlejret som et tankemønster i klientens habitus og som står i

modsætning til tidsforståelser, der er knyttet til det sociale arbejde, virke som en barriere i forhold til at handle i overensstemmelse med det sociale arbejde krav og forventninger, eller de handlinger der er rationelle i relation til det sociale arbejde.

Koblet med Bourdieus forståelse af, at agenter tidligere erfaringer i habitus vejer tungere end deres erfaringer senere i livet, giver det mening, at klienterne kan have svært ved at ændre deres handlemønstre, når de bliver tilknyttet et aktiveringssted efter at have været ledige eller tilknyttet arbejdsmarkedet i mange år. Et eksempel på dette er kvinderne i revalidering, der lider af kognitive vanskeligheder og som over lang tid har været vant til at gå der hjemme og i denne forbindelse har udviklet en forståelse af tiden, hvor dagene flyder sammen, og det er svært at planlægge og dermed at handle. Disse kvinders flydende tidsforståelse er relativt fast forankret i deres habitus, og dermed er den svær at forandre, og dette betyder, at kvinderne har svært ved at leve op til kravene på aktiveringsstedet. Et andet eksempel på, at tidligere erfaringer indlejret i habitus vejer tungere end nye erfaringer, er, når socialarbejderne oplever, at det er lettere at få klienter med et tættere forhold til arbejdsmarkedet og en arbejdsidentitet i gang med at lave noget – også selvom det er nogle år siden, de har været i arbejde. Dette kan ud fra Bourdieus forståelse forstås således, at arbejdsidentiteten er fast forankret i habitus, og at der derfor trækkes på disse erfaringer om arbejdstidsforståelse i højere grad end klienternes nye oplevelser af usamtidighed, manglende struktur i hverdagen og arbejdsløshed.

Tidsforståelse og symbolsk magt og symbolsk vold

Bourdieu beskriver symbolsk magt således: *“Symbolsk magt er denne usynlige makten som bare kan udøves med delaktighed af de som ikke vet at de ligger under for den, eller endatil ikke vet at de otøver den.”* (Bourdieu 1996:38). Hvis en dominerende gruppe i samfundet påfører andre grupper eller individer i det sociale rum bestemte meninger og betydninger i henhold til bestemte positioner og gør det på en måde, der skjuler de objektive magtrelationer, der muliggør påføringen, så er der tale om det, som Bourdieu kalder symbolsk vold (Jf. artiklen “En teori om symbolsk vold”).

I forbindelse med Bourdieus begreb om symbolsk magt, er sproget fx et symbolsk og struktureret system og et redskab for kommunikation og viden, og de symbolske systemer kan udøve en strukturerende magt i kraft af det, at de selv er strukturerede. Dvs. at diskurserne om tid eller tidsforståelserne i deres sproglige egenskab kan udøve en symbolsk og strukturerende magt og derved konstruere virkeligheden, eller forståelsen af tid i det sociale arbejde, på en bestemt måde. Herved skaber tidsforståelserne social orden ved at skabe konsensus om, hvad der er meningsgivende i det sociale arbejde, da det, at der eksisterer en homogen opfattelse af tid bl.a.

muliggør en samstemmighed mellem intellekterne. Samtidig er tidsforståelserne som symbolsk magt med til at etablere og fastholde de dominerendes magt over de dominerede. I denne forbindelse sker der en symbolsk kamp mellem socialarbejderne og de forskellige klienttyper om at definere den sociale verden eller det sociale arbejde, således at det passer bedst muligt til deres egne interesser. Den symbolske magt definerer sig igennem et bestemt forhold mellem de, som udøver magten, og de som er underlagt magten, og i forbindelse med min undersøgelse er dette magtforhold givet på forhånd, da det ligger i strukturerne for det sociale arbejde som felt, at det er socialarbejderne, der udøver magten, og klienterne der er underlagt magten. Dette skyldes bl.a., at den symbolske magt, der ligger i forholdet mellem socialarbejder og klient er legitimeret gennem den magtform, lovgivningen på det sociale område består i. Tidsforståelserne kan i denne forbindelse forstås som bestemte former for kulturel og social kapital, der er omdannet til symbolsk kapital, og som dermed er med til at skabe styrkeforholdene, ved at den vold, de forskellige kapitaler indeholder, anerkendes og miskendes i det sociale arbejde, fx ved at klienternes forståelse af tiden som flydende miskendes, mens socialarbejdernes forståelse af tiden som struktur og planlægning anerkendes. Således omformes styrkeforholdene mellem diskurserne om tid eller tidsforståelserne til en symbolsk magt, der kan frembringe reelle virkninger i det sociale arbejde.

I min undersøgelse får tidsforståelse som symbolsk magt betydning på forskellig vis i det sociale arbejde, alt efter hvilke klienttyper der er tale om. Socialarbejderne, som har overherredømme i forbindelse med det sociale arbejde og den konkrete aktiveringsindsats, udøver fx ikke samme grad af symbolsk vold mod de ressourcestærke klienter, der har samme forståelse af fremtidsplanlægning og tidsstrukturering, som dem selv, som de gør over for de klienter, der ikke besidder den samme mængde af den kulturelle og sociale kapital, der gør sig gældende på det sociale arbejdes felt i form af en tidsforståelse, der stemmer overens med de herskende tidsforståelser i det sociale system. Graden af socialarbejdernes dominans over klienterne, eller de dominerendes dominans over de dominerede, varierer således alt efter sammensætningen i tidsforståelserne hos klienterne. Det betyder, at de klienter, der er gode til at planlægge og strukturere deres tid, har en større grad af frihed end de klienter, hvor tidsforståelsen er mere flydende, og hvor deres planer ikke er strukturerede og konkrete nok til at blive anerkendt som reelle planer i forbindelse med det sociale arbejde, der omfatter aktiveringsindsats.

Som et eksempel på, hvordan den symbolske vold kommer til udtryk i min undersøgelse, kan man fortolke det således, at den langtidsledige kontanthjælpsmodtager er udsat for en form for symbolsk vold, når socialarbejderne gennem arbejdsprøvningsforløbet påfører ham nogle holdninger til hans egen situation, som ikke stemmer overens med hans egne holdninger, når de fx får ham til at arbejde

hen imod fleksjob frem for at arbejde hen imod den førtidspension, som han selv ønsker. Der er her tale om det, Bourdieu kalder en konfliktuel socialitet, da den langtidsledige kontanthjælpsmodtager og socialarbejderne som forskellige aktører i det sociale arbejde har forskellige interesser og en ulige adgang til magten i kampen om at definere de mål i forbindelse med det sociale arbejde, som kontanthjælpsmodtageren skal arbejde hen imod. Kontanthjælpsmodtagerens "flydende tilstand", hvor han lader sig flyde med systemet og de valg andre træffer for ham, kan således ses som et udtryk for, at han er underlagt en symbolsk magt og i forlængelse heraf en symbolsk vold. Dette sker ved, at socialarbejdernes forståelse af tidsanvendelse og fremtidsplanlægning udgrænser den langtidsledige kontanthjælpsmodtagers egen forståelse af tidsanvendelse og fremtidsplanlægning, og at han derfor opgiver at protestere og i stedet lader sig flyde med. Sproget som symbolsk system eller tidsdiskurserne implicerer her en magt til at fremstille et bestemt verdensbillede eller en bestemt tidsforståelse som det normale og rigtige – i dette tilfælde socialarbejdernes tidsforståelse. Og ved det, at den langtidsledige kontanthjælpsmodtager underordner sig, muliggøres den symbolske magt, i form af en bestemt tidsforståelses overherredømme, i det sociale arbejde. Denne symbolske magt kan være med til at forklare hvorfor, klienterne i flere andre tilfælde i min undersøgelse underordner sig de tidsforståelser, der eksisterer i relation til det sociale arbejdes praksis og tilsidesætter deres egen private tidsforståelser.

Den symbolske magt har dog kun en effekt, så længe den anerkendes på det felt eller i den sammenhæng, hvor den udøves. Og dette kan betyde, at klienternes alternative tidsforståelser får overherredømme igen, når de ikke længere deltager i et aktiveringsforløb. Dette kan samtidig kobles til klienternes evne til aktivt at modstå tidshegemoniet og bevare deres alternative tidsforståelser, når de ikke er i det sociale arbejdes regi. Dette ses fx med sygedagpengemodtagerne, der indordner sig socialarbejdernes planer i forbindelse med deres afklaringsforløb, og som dermed er underlagt den symbolske magt i det sociale arbejde, men som samtidig har nogle andre planer, de vil føre ud i livet, når de ikke længere er i det sociale arbejdes regi, og dermed ikke længere er på et felt, hvor den symbolske magt, der udøves af socialarbejderne, anerkendes.

Tidsforståelsers betydning set fra et systemteoretisk perspektiv

I dette afsnit vil jeg beskæftige mig med, hvordan Luhmanns systemteori kan bidrage til en forståelse af, hvordan de tidsforståelser, jeg har identificeret hos klienterne og socialarbejderne, påvirker det sociale arbejde. I denne forbindelse vil jeg komme ind på temaerne: 'Tidsforståelse som

systemspezifisk mening', 'Aktiveringsstederne som funktionssystemer', 'Selvreference og aktiveringsstederne som sociale systemer', 'Selvreference og klienterne som psykiske systemer' og 'Klienternes alternative tidsforståelser som omverdensirritation'.

Tidsforståelse som systemspecifik mening

I Luhmanns forståelse konstituerer sociale og psykiske systemer sig selv gennem mening. Dette skal forstås således, at der tale om en aktualisering, så snart noget står i centrum for kommunikation og tanke. Denne aktualisering er omgivet af en række andre mulige aktualiseringer, der ikke er mulige at udnytte på samme tid. Disse andre mulige aktualiseringer er således en mængde af potentialiteter (Åkerstrøm Andersen 1999). I systemteorien forstår Luhmann systemets grænser som meningsgrænser, der gør en forskel på, hvad der giver mening i systemet og i systemets omverden. Meningen er styrende for, hvad systemet vælger at lade gælde som verden, som en håndterbar virkelighed (Luhmann 2000).

Luhmann beskæftiger sig selv med tidsforståelsesbegrebet i sin systemteori. Her forstår han tidsforståelsen som en af tre meningsdimensioner (Luhmann 2000), og tidsforståelsen i forbindelse med min undersøgelse kan derfor forstås som mening i Luhmanns terminologi. Ligesom mening og kommunikation er systemspecifik, er tidsforståelsen systemspecifik, hvilket betyder, at ethvert system udvikler sin egen tidsforståelse bundet til situationen og konteksten. Da mening og kommunikation er dynamiske og foranderlige processer, gælder det samme for den systemspecifikke tidsforståelse forstået som mening.

Luhmann pointerer, at der ikke eksisterer en enhed for samfundet, da samfundet er systeminterne konstruktioner i socialsystemerne. Det samme gælder forståelsen af tid og socialt arbejde. Når de respektive funktionsområder reflekterer over begrebet tidsforståelse, så er det altid ud fra forestillingen om tid i det pågældende systems perspektiv, hvor de forskellige forståelser af tid som fx lineær tid, tidspres og flydende tid mv. kan gøre sig gældende på forskellig vis. Det betyder, at handlinger, kommunikation og interaktion i det sociale arbejdes regi altid vil ske fra mange forskellige tydningshorisonter eller forståelser af tid.

Aktiveringsstederne som funktionssystemer

Et socialt system¹⁵ er sammenhængen mellem sociale handlinger, der henviser til hinanden og som afgrænser sig fra en omverden. Handlinger, der ikke opretholder denne relation til meningssammenhængen, samt andre systemtyper udgør systemets omverden (Kneer og Nassehi

¹⁵ Luhmann opererer med tre typer af sociale systemer: organisationssystemer, interaktionssystemer og samfundssystemer (se evt. Bilag 7)

1993). Organisationssystemer er en form for handlingssystemer, hvor medlemskabet er knyttet til bestemte betingelser. Medlemmerne af organisationssystemets adfærd reguleres kunstigt af regler og forventninger, og der kan dermed forventes bestemte handlemåder af systemets medlemmer på baggrund af deres medlemskab (Luhmann 2000).

De tre aktiveringssteder som sociale systemer kan ses som organisationssystemer med bestemte betingelser, regler for adfærd og forventninger, og med medlemskaber knyttet til disse bestemte betingelser. Dermed skabes der inden for aktiveringsstedets eller organisationssystemets grænser et særligt handlemønster, en særlig viden, kunnen, motivation og dynamik. Disse systemer er mere åbne overfor samfundets påvirkninger i form af hegemoniske tidsforståelser, da denne åbenhed er nødvendigt for deres selvopretholdelse. Derfor stemmer aktiveringsstedernes forståelse af tid i høj grad overens med den hegemoniske tidsforståelse i samfundet eller samfundstiden.

Det sociale arbejdes socialsystemer beror på mennesker, men består ikke af mennesker, og kan spænde fra formaliserede organisationssystemer til interaktionssystemer som fx et møde eller en samtale. På et andet niveau findes funktionssystemer, som er baseret på symbolmedier såsom penge for det økonomiske system og magt for det politiske system osv., og hvor de fleste af det sociale arbejdes socialsystemer grundlæggende forankrer hver deres særlige mening.

I min undersøgelse kan dette ses ved, at henholdsvis aktiveringshuset, arbejdsprøvningsstedet og afklaringsstedet som hver deres funktionssystem, på trods af en del fællesnævner som følge af, at deres funktioner minder om hinanden, har forskellige tydningshorisonter, der er knyttet til det enkelte system. Et eksempel på dette er bl.a. forskellene i deres forståelse af hvilken form for social forandring, der kan opnås i forbindelse med det sociale arbejde, samt hvor lang tid det sociale arbejdes processer tager på det enkelte sted.

Disse forskelle i tydningshorisonterne betyder, at der er forskelle i, hvad der giver mening indenfor det enkelte system. De forskellige tidsforståelser skaber derfor en forskellig tilgang til klienterne. Hvad der konstituerer mening i det enkelte system, får således betydning for, hvordan det sociale arbejde udføres og hvilket syn, der er på klienterne og deres handlinger. Et eksempel på denne forskel i tydningshorisont er den forskellige tidshorisont for de forskellige aktiveringsforløb. Når tidshorisonten for aktiveringsforløbet er kort, stilles der større krav til klienterne, mens den lange tidshorisont medfører færre krav og større rummelighed overfor klienterne. Forskellene i tidshorisonterne kan forklares ved systemets funktionsspecifikke karakter – det giver fx mening for systemets opretholdelse, at der er en længere tidshorisont for arbejdet med de mest udsatte

klienter, der befinder sig længst fra arbejdsmarkedet. Var tidshorisonten kortere, var det ikke muligt at skabe den forandring, der, bl.a. i Fahlgrens forståelse, er målet med det sociale arbejde, og på sigt ville systemet derfor opløse sig selv som følge af manglende evne til at opfylde sin funktion. Dermed bliver selvreferencen en vigtig faktor i systemernes opretholdelse, og i denne forbindelse skal det være en reference, der stemmer overens med den tidsforståelse, der er meningsgivende i det pågældende system. Den tidsforståelse, der opstår i et system, kan således anskues som et middel til selvopretholdelse, der er betinget af præmisserne for systemet. Tidsforståelsen tilpasses således referencerammen for det enkelte system, samtidig med at tidsforståelsen indgår i referencerammen.

Selvreference og aktiveringsstederne som sociale systemer

Autopoiesisbegrebet dækker over det, at systemer selv producerer de elementer, de består af, og således er selvskabende, selvopretholdende og selvreferentielle. (Luhmann 2000). Som en konsekvens af, at de er autopoietiske, lukker disse systemer sig om sig selv og deres operationer, hvilket betyder, at der ingen udveksling sker med omverdenen. Dette betyder dog ikke, at system og omverden ikke kan påvirke hinanden gensidigt. Luhmann opfatter sociale systemer som selvreferentielt lukkede, autopoietiske systemer. Lukkethed er hos Luhmann ikke en modsætning til åbenhed, men derimod en forudsætning for systemers åbenhed (Luhmann 2000). Luhmann mener, at sociale systemer hverken fungerer fuldstændigt åbne eller fuldstændigt lukkede, da systemer er lukkede i den forstand, at al enhed skabes i systemet af systemets enheder, mens systemer er åbne i den forstand, at de er afhængige af, at omverden bidrager til deres opretholdelse, uden dermed at bidrage med enheder til systemet.

I og med at funktionssystemerne er konstitueret af den forholdsvist snævre lededifference, som koden udgør, kommer funktionssystemerne også til at anlægge forholdsvist snævre perspektiver på deres virkelighedsopfattelse - de magter ikke at anskue samfundet fra andre perspektiver end deres eget. Dermed afgrænser de sig fra deres omverden i form af bl.a. de psykiske systemer, klienterne. I sin afgrænsning til omverden bliver organisationssystemet selvrefererende. Som følge af den selvreference, der er i de enkelte aktiveringssteder som sociale systemer, er der manglende sensitivitet overfor systemets omverden, hvilket i relation til min undersøgelse vil sige, at aktiveringsstederne mangler sensitivitet overfor klienternes alternative tidsforståelser.

Selvreferencen betyder, at systemet refererer til egne tidsforståelser og udgrænser andre forståelser af tid – eller sagt med Laclau og Mouffes ord – der er visse diskurser om tid, der vinder hegemoni inden for det selvrefererende system, mens andre undertrykkes. Aktiveringsstedet går således ikke på kompromis med sin egen referenceramme i form af tidsforståelse, når det udsættes for omverdensirritation af klienterne, der besidder tidsforståelser, der afviger fra systemets, og som

følge heraf handler i uoverensstemmelse med de meningsgivende handlemåder i systemet. Et eksempel på aktiveringsstedernes selvopretholdelse er, at aktiveringsstedet ikke ændrer sin tidsforståelse, selvom det irriteres af klienter med alternative tidsforståelser. Her får tidsforståelsen, som mening i aktiveringsstederne som organisationssystemer, betydning for det sociale arbejde ved at fastsætte nogle meget faste rammer for, hvordan tid kan forstås i relation til det sociale arbejde, da systemet vedbliver med at referere til sig selv og ikke lader sig irritere af dets omverden, der ikke nødvendigvis er i besiddelse af den samme tidsforståelse. Autopoiesis i organisationssystemet gør således tidsforståelsen relativt fastlåst.

Et mere konkret eksempel på, hvordan dette kommer til udtryk i min undersøgelse, er de forskellige forståelser af meningsfuld tidsanvendelse, hvor visse måder at anvende tid på giver mening indenfor systemet, selvom de ikke giver mening for klienterne. Som følge af systemets selvreference og selvopretholdelse, tages der ikke hensyn til klienternes forståelse af, hvad der er meningsfuld tidsanvendelse.

I forlængelse heraf kan tidsforståelsen i det enkelte aktiveringssted anskues som et middel til selvopretholdelse, der er betinget af præmisserne for systemet.

Selvreference og klienternes tankevirksomhed som psykiske systemer

Sociale systemer kan ikke eksistere uden psykiske systemer, men sociale systemer består ikke af psykiske systemer (Luhmann 2000), hvilket vil sige, at klienter og socialarbejdere i Luhmanns optik skal forstås som omverden til de førnævnte interaktions- og organisationssystemer, i form af aktiviteter og aktiveringssteder. Luhmann opererer derfor med psykiske systemer som en særskilt systemtype, der tilhører de sociale systemers omverden. Psykiske systemer er autopoietiske systemer, hvis elementer er tanker eller forestillinger. De psykiske systemer opretholder sig selv ved vedvarende at producere tanker. Ingen bevidsthed kan dog eksistere uden bestemte bidrag fra dens omverden (Luhmann 2000).

I min undersøgelse kan de alternative tidsforståelser hos klienterne, der vinder hegemoni, når de går derhjemme, forstås som et led i deres selvopretholdelse. Som autopoietiske systemer forholder klienternes tankevirksomhed sig udelukkende til sig selv. De er "selvreferentielle", når tidsforståelsen som en dynamisk størrelse produceres og reproduceres, i stedet for at "referere" til deres omverden. Og det "selvrefererende" består konkret i, at de orienterer sig imod deres eget hverdagsliv som hjemmegående og arbejdsløse i stedet for at orientere sig imod samfundets norm om arbejdstid. Et eksempel på dette er, når klienterne, der italesætter diskursen om at leve usamtidigt, holder op med

at orientere sig imod den almindelige samfundstid og arbejdsmarkedets rytmer og i stedet skaber deres egen rytme, hvilket kan ses som en måde at opretholde sig selv på i forhold til den indre tilstand, man er i som arbejdsløs og hjemmegående med mindre indhold i hverdagen, end man er vant til.

Klienterne er dog ikke lukkede systemer ude af stand til at åbne op og lukke impulser ind fra deres omverden, de er derfor bevidste om den tidsforståelse, der hersker i deres omverden i form af det øvrige samfundet, men de "refererer" kun til den/orienterer sig kun imod den i den grad, det ikke strider imod deres selvoprettelse. Udvekslingen med omverdenen er således styret af klienterne selv. Dette foregår på forskellige måder og i forskelligt omfang, alt efter hvilke klienter, der er tale om. I forbindelse med klienterne i afklaring, der har kognitive vanskeligheder (og dermed psykiske begrænsninger), er orienteringen mod samfundstiden mindre end hos de andre klienter.

Sygedagpengemodtagerne er derimod meget bevidste om tidsforståelsen i deres omverden, men må alligevel strukturere deres egen hverdag efter deres fysiske begrænsninger. De korttidsledige er også meget orienterede imod den hegemoniske tidsforståelse i samfundet, der er knyttet til arbejde, hvilket kan skyldes, at de har en stærk forventning om og motivation for at komme i arbejde, og at det derfor ville stride imod deres egen selvopretholdelse, hvis de i stedet i højere grad orienterede sig mod tidsforståelsen, der knyttede sig til deres hverdag som ledig, og på den måde mentalt fjernede sig yderligere fra det arbejdsliv, de gerne vil være en del af. For den langtidsledige kontanthjælpsmodtager er orienteringen mod hans egen konkrete situation i øjeblikket derimod meget stærk, hvilket kan skyldes, at han over længere tid har oplevet ikke at være herre over hvilke forandringer, der skal ske i hans tilværelse. For at opretholde sig selv, er han nødt til hele tiden at forholde sig til sin konkrete situation i stedet for at orientere sig mod andre tilstande, som han ikke ved om kan blive en realitet for ham selv, som fx at komme i arbejde igen.

På samme måde som klienterne orienterer sig efter den forståelse af tid, der bedst muligt sikrer deres selvopretholdelse, indgår klienterne på aktiveringsstederne i det omfang, det stemmer bedst muligt overens med deres selvopretholdelse. I nogle tilfælde er det forståelsen af manglende meningsfuld tidsanvendelse, der har størst indflydelse på klienternes deltagelse i forløbene, som fx når klienterne bliver væk. I andre tilfælde handler det om selv at have en plan for, hvor man vil være efter et endt forløb og derfor deltage for at arbejde sig hen mod sit mål, eller deltage for at komme igennem systemet og ud på den anden side, hvor man selv kan bestemme og selv lægge sin egen plan. Tilgangen til forløbet handler således meget om, hvilket syn klienterne lægger på forløbet med reference til egen selvopretholdelse.

Klienternes alternative tidsforståelser som omverdensirritation

Sociale og psykiske systemer er strukturelt koblede, hvilket vil sige, at de står i et komplementært forhold til hinanden, hvor det ene system ikke består uden det andet (Luhmann 2000). Strukturel kobling kan ikke forstås som gensidig forståelse. Der er tale om to forskelligartede systemer, som forbliver omverden for hinanden, og strukturel kobling er en koordinering imellem systemerne. Dette betyder, at omverdenen ikke kan trænge ind i et system. Hvilke effekter påvirkningen af omverdenen får lov at få på et system, afgøres af det pågældende systems struktur. På denne måde kan systemet korrigere sig selv efter de forventede reaktioner fra omverdenen, gennem en kontinuerlig selvreference. Systemet kan i denne forbindelse forholde sig mere eller mindre åbent til dets omverden (Luhmann 2000). Den irritation eller påvirkning, der foranlediger den systeminterne kommunikation, forstår Luhmann således som systeminterne operationer. Ethvert socialsystem kan kun erfare et udsnit af verden. Størrelsen af dette udsnit bestemmes først og fremmest af, hvor mange tilstande og muligheder der er accepteret inde i systemet. Gennem kommunikationen inde i systemet, som udvider systemets temarepertoire, udvides systemgrænserne. Selv om kommunikation altså er en systemintern aktivitet, kan systemet fra omverdenen hente stimulation til sin kommunikation for at forbedre sin kompleksitet (Luhmann 2000).

Når man skal forstå, hvordan klienternes alternative tidsforståelser kan få betydning for selve det sociale arbejde, der sker på aktiveringsstederne, giver det mening at se på disse tidsforståelser som omverdens irritation i Luhmanns terminologi. I forlængelse heraf kan klienternes alternative tidsforståelser forstås som en form for omverdens irritation, der går ind og påvirker aktiveringsstederne som funktionssystemer til at blive mere komplekse. Et eksempel på dette er de korttidsledige, veluddannede, ressourcestærke klienter, der afviger fra den type klienter, der typisk kommer i aktiveringshuset. I denne forbindelse var der en af de korttidsledige kontanthjælpsmodtagere, der ikke oplevede at opnå en meningsfuld tidsanvendelse i aktiveringshuset – og som følge af dette ”irriterede” han aktiveringshuset til at flytte rundt på sine allerede eksisterende elementer og lade ham undervise i IT på IT-værkstedet i stedet for selv at blive undervist. Irritationen ændrede således ikke på selve den aktivitet – IT-undervisning – der var meningsgivende i aktiveringshuset som system, men den ændrede på den rolle klienten kunne indtage. Man kan i Luhmanns terminologi sige, at der var tale om en udvidelse af systemets temarepertoire (Luhmann 2000). Aktiveringshuset henter her stimulation fra omverdenen for at forbedre sin kompleksitet, hvilket udmønter sig i, at aktiviteten IT-undervisning får et mere komplekst sigte, da klienterne nu både kan deltage som underviste og undervisere. På denne måde får klienternes alternative tidsforståelser således en lille smule betydning i det sociale arbejde, selvom de ikke som sådan kan ændre på tidsforståelsen på aktiveringsstederne som sociale systemer. Det giver i

forlængelse heraf mening, at aktiveringsstederne lader sig irritere af deres omverden, når de fx skal aktivere en anderledes og mere ressourcestærk klienttype, end de er vant til. Set i lyset af fx forståelsen af meningsfuld tidsanvendelse, ville aktiveringssystemerne ikke kunne opretholde sig selv som funktionssystemer, hvis ikke de udviklede deres kompleksitet til også at rumme ressourcestærke korttidsledige kontanthjælpsmodtagere.

Sammenfatning

Min analyse viste, at socialarbejdernes tidsforståelser fik betydning i det sociale arbejde ved at påvirke rammerne for aktiveringsstederne, indholdet af aktiveringsforløbene, planerne for klienternes forløb og fremtid og tilgangen til klienterne samt ved at føre til tidsstyring.

Tidsforståelserne, der knyttede sig til klienternes subjektposition som klient, påvirkede det sociale arbejde ved at have indflydelse på klienternes måde at indgå i aktiveringsforløbet på, mens tidsforståelserne der knyttede sig til deres subjektposition som privatperson bl.a. havde betydning for strukturen og indholdet i deres dagligdag, når de gik derhjemme som ledige.

Kapitel 7

Diskussion

I det følgende vil jeg diskutere forholdet mellem tidsforståelserne indenfor det sociale arbejdes regi og klienternes alternative tidsforståelser. Som jeg har været inde på tidligere, kan ikke alle diskurser om tid gøre sig gældende i det sociale arbejde på samme vis. Uanset om klienternes tidsforståelser undertrykkes eller ej, når de indgår i et forløb, eksisterer de stadig. Og det betyder, at de har mulighed for at spille en rolle, når klienterne ikke er på et aktiveringssted. Selvom det er af betydning for det sociale arbejde, at visse diskurser i det sociale system får held til at undertrykke klienternes marginaliserede tidsforståelser i forbindelse med, at de følger et forløb, hvilket medfører at klienterne handler i overensstemmelse med det, der er ønskværdigt i det sociale arbejdes regi, handler det sociale arbejde ikke kun om at skabe social forandring i det omfang, klienterne følger et forløb. Den sociale forandring skal række videre end forløbet og ind i klienternes privatliv, således at de fortsat handler ønskværdigt, når de skal klare sig selv og ikke længere indgår i et aktiveringsforløb, fx ved at varetage et job, som det ofte er målet for den aktiverende sociale indsats. Her er det problematisk, at klienterne foretager en skelnen i relation til deres tidsforståelser og subjektpositioner alt efter om de indgår i et aktiveringsforløb eller ej. Denne skelnen medfører fx, at nogle af klienterne indordner sig nogle planer i relation til forløbet, men har andre planer i relation til deres privatliv udenfor forløbet. Denne skelnen betyder derfor, at den adfærd og de planer, klienterne tilpasser sig i forbindelse med forløbet på aktiveringsstedet, ikke tages med videre. Det sociale arbejde rammer således ved siden af på sigt, fordi den sociale forandring bliver flygtig i stedet for permanent.

De alternative tidsforståelsers betydning for det sociale arbejde handler dog ikke kun om konsekvenserne af, at der eksisterer forskellige diskurser om, hvad der er ønskværdige fremtidsplaner for klienterne, eller hvad der betegner meningsfuld tidsanvendelse. I forståelsen af,

hvorfor de alternative tidsforståelser har en betydning for det sociale arbejdes resultater, selvom de undertrykkes i det sociale arbejdes regi, giver det også mening at trække tråde til Bourdieus begreb om habitus, hvor klienternes tidsforståelser kan forstås som tidligere erfaringer, der vejer tungere end de erfaringer, klienterne får i forbindelse med deres deltagelse i aktiveringsforløbet. Jeg mener, at habitusbegrebet understreger, hvorfor det også er relevant at beskæftige sig med de tidsforståelser klienterne har med i bagagen, når de starter med at følge et aktiveringsforløb i det sociale arbejdes regi, og som knytter sig til deres subjektposition som privatperson, frem for kun at se på de tidsforståelser, der knytter sig til det sociale arbejde og klienternes subjektpositioner som klienter. Klienternes tidsforståelser i subjektpositionen som privatperson vil hovedsageligt bestå i deres tidligere erfaringer, og dermed vil disse tidsforståelser veje tungt i forhold til, hvordan klienterne handler i relation til det sociale arbejde – også selvom klienterne gør sig nye erfaringer eller får nye forståelser af tid i relation til det sociale arbejde. Det betyder, at tidsforståelser som fx forståelsen af, at tiden flyder, eller at klienten lever usamtidigt som ledig, kan få betydning for klientens måde at indgå i et forløb på. Jo længere tid, klienten har været ledig og levet med sine alternative forståelser af tid, jo dybere indlejret i habitus vil disse forståelser af tid være, og jo sværere vil det være for klienten at møde op på aktiveringsstedet og indordne sig de normer og handlemønstre, der knytter sig til samfundstiden og det sociale arbejde. Selvom det sociale arbejde forsøger at udgrænse de alternative forståelser af tid, fordi de ikke passer ind i det sociale arbejdes regi, er dette således ikke altid muligt, da en tidsforståelse, der er dybt indlejret i habitus, ikke lader sig udgrænse så let. Dette kan fx forklare, hvorfor det var så svært for mig at komme til at interviewe de langtidsledige kontanthjælpsmodtagere. De mødte simpelthen ikke op, og her har aktiveringsstederne således ikke haft held til at få klienterne til at indordne sig. Skal dette kobles til diskursteorien, kan man sige, at i de tilfælde, hvor en alternativ tidsforståelse er dybt indlejret i habitus, vil det være denne tidsforståelse knyttet til subjektpositionen som privatperson, der vinder hegemoni, i forhold til de diskurser der knytter sig til subjektpositionen som klient. I de tilfælde, hvor klienterne helt udebliver, får disse tidsforståelser således store konsekvenser for det sociale arbejde, da det sociale arbejde med aktiverende indsats slet ikke kan udføres.

Som et ekstra element i forståelsen af, hvorvidt klienternes alternative tidsforståelser får betydning for det sociale arbejde, kan man inddrage Luhmanns begreb om autopoiesis. Jeg mener, at en anvendelse af dette begreb peger på, at det er de tidsforståelser, der bedst muligt sikrer klienternes selvopretholdelse, der vejer tungest i klienternes bevidsthed som psykisk system. Det giver derfor mening, at klienterne hele tiden veksler mellem forskellige subjektpositioner med tilhørende forskellige tidsforståelser, alt efter hvilke sammenhænge, de indgår i, ligesom den vekslen mellem subjektpositionerne, jeg har set hos informanterne i min undersøgelse. Det er fx svært at opretholde

sig selv som menneske eller psykisk system, hvis man har en tidsforståelse, der minder om samfundstiden og arbejdsmarkedets, mens man går derhjemme som ledig og ikke har en hverdag, der er struktureret af aktiviteter. Derfor giver det mening at give slip på forståelsen af arbejdsmarkedets tidsmæssige rytmer og i stedet tilpasse sin tidsforståelse til den konkrete situation, man befinder sig i, hvilket klienterne eksempelvis gør, når de lader tiden flyde eller orienterer sig imod begivenheder i stedet for tid. Omvendt giver det mening at omstille sig til samfundstiden og tidsforståelserne i det sociale arbejdes regi, hvis man skal opretholde sig selv som menneske, mens man indgår i et aktiveringsforløb.

Min analyse viste, at de korttidsledige var relativt gode til at omstille sig til aktiveringsstedet, mens eksempelvis klienterne, der havde været væk fra arbejdsmarkedet i længere tid havde relativt svært ved at tilpasse sig. Dette kan forklares ved, arbejdsløshedsforskningens pointe om, at der sker en tiltagende destruktering af tidsopfattelsen i arbejdsløshedsperioden (Jahoda 1982). Det, at de psykiske konsekvenser udvikler sig over tid, kan forklare hvorfor, der er forskel på de korttidslediges og de langtidslediges tidsforståelse og evne til at tilpasse sig aktiveringsstederne. De korttidsledige er endnu ikke blevet så psykisk påvirkede af ledigheden som de langtidsledige, og de er derfor langt bedre til at omstille sig og vende tilbage fra deres alternative tidsforståelser til samfundstiden.

Her kan man på den ene side sige, at der tegner sig et billede af, at de tidlige erfaringer i habitus vejer tungere end selvreferencen og selvopretholdelsen hos eksempelvis klienterne i afklaring med kognitive vanskeligheder, da de i høj grad fastholder deres gamle mønstre og den alternative flydende tidsforståelse på trods af, at de indgår i et aktiveringsforløb, selvom dette svækker deres selvopretholdelse, når de er i det sociale arbejdes regi. Den manglende omstilling og dermed manglende selvopretholdelse kan dog forklares ved klienternes kognitive vanskeligheder, hvilket indenfor systemteorien kan forstås således, og at de ikke er i stand til at udføre de autopoietiske processer og udvekslingen med deres omverden til fulde, og dermed ikke er i stand til selvopretholdelse i det sociale arbejdes regi.

Det behøver dog på den anden side ikke være et enten eller spørgsmål om, hvorvidt det er enten habitus eller selvreference, der vejer tungest i forbindelse med betydningen af klienternes alternative tidsforståelsers påvirkning af det sociale arbejdes resultater. Fx kan de langtidslediges udeblivelse fra aktiveringsstederne være et billede på, at de som følge af deres lange ledighedsperiode har udviklet nogle alternative tidsforståelser, der er dybt indlejret i deres habitus og som ikke passer ind i det sociale arbejdes regi, hvorfor de som et led i deres selvopretholdelse som psykisk system og menneske er nødt til at udeblive fra aktiveringsstedet. Her spiller

habitusbegrebet og autopoiesisbegrebet således sammen i en forklaring af, hvorfor klienterne handler, som de gør, i forhold til det sociale arbejde.

Kapitel 8

Konklusion

Jeg har i forbindelse med min undersøgelse identificeret 19 forskellige tidsforståelser hos de klienter og socialarbejdere, jeg har interviewet. Heraf knyttede nogle tidsforståelser sig til det sociale arbejdes regi, mens andre knyttede sig til klienternes private forståelser af tid, udenfor aktiveringsstederne. Min analyse viste samtidig, at der var en tendens til, at ikke alle forståelser af tid blev godtaget i det sociale arbejdes regi, og at det at følge et aktiveringsforløb derfor var ensbetydende med, at klienterne måtte undertrykke deres alternative tidsforståelser og indordne sig aktiveringsstederne. På trods af denne undertrykkelse af alternative tidsforståelser i det sociale arbejdes regi, var der dog nogle af klienterne, der aktivt modstod tidshegemoniet ved at opretholde deres egne praksisser og tidsforståelser, når de ikke var i kontakt med det sociale system.

Min undersøgelse viste i forlængelse heraf, at socialarbejdernes tidsforståelser fik betydning i det sociale arbejde ved at påvirke rammerne for aktiveringsstederne, indholdet af forløbene, tilgangen til klienterne og planerne for klienternes forløb og fremtid samt ved at føre til tidsstyring og sanktionering, mens klienternes tidsforståelser påvirkede det sociale arbejde ved at have indflydelse på deres måde at indgå i forløbet på samt på de konkrete resultater af det sociale arbejde.

Jeg kan på denne baggrund konkludere, at der findes mange forskellige tidsforståelser hos henholdsvis arbejdsløse klienter og socialarbejdere i det sociale arbejde, der omfatter aktiverende social indsats. Disse tidsforståelser påvirker alle det sociale arbejde i et eller andet omfang, hvad enten det er selve det sociale arbejde på aktiveringsstederne eller resultaterne af det sociale arbejde. I forlængelse heraf har socialarbejdernes tidsforståelser og samfundstiden størst betydning for det sociale arbejdes udformning og resultater i forbindelse med den aktiverende sociale indsats indenfor aktiveringsstederne, mens klienternes alternative tidsforståelse har størst betydning for, hvorvidt det

sociale arbejde får resultater på sigt, samt hvorvidt det overhovedet er muligt at udføre det sociale arbejde med aktiverende indsats.

Litteraturliste

- Antoft, Rasmus mfl.: "Håndværk og horisonter – Tradition og nytænkning i kvalitativ metode, Syddansk Universitetsforlag, Odense, 2007
- Barfod, Anita og Inger Bo: "Tid og tålmodighed", Socialministeriet, 1995
- Bech-Jørgensen, Birte: "Når hver dag bliver hverdag", Akademisk Forlag, København, 1994
- Bech-Jørgensen, Birte: "Ruter og rytmer – Brobyggerne, frontfolket og de hjemløse", Hans Reitzels Forlag, København, 2003
- Berg Olsen, Jan-Kyrre: "Tid – fysiske, filosofiske og videnskabsteoretiske perspektiver", Biofolia, Frederiksberg, 2003
- Bertelsen, Johs. (1991): "Gå ind i din tid: om socialt og kulturelt udviklingsarbejde", Gyldendal, København
- Bourdieu, Pierre: "Distinktionen En sociologisk kritik af dømmekraften", Det lille Forlag, Frederiksberg, 1995
- Bourdieu, Pierre: "Af praktiske grunde – Omkring teorien om menneskelig handlen", Hans Reitzels Forlag, København, 1997
- Bourdieu, Pierre: "Refleksiv sociologi", Hans Reitzels Forlag, København, 2002
- Bourdieu, Pierre: "Udkast til en praksisteori", Hans Reitzels Forlag, København, 2005
- Bourdieu, Pierre: "Viden om viden og refleksivitet", Hans Reitzels Forlag, København, 2005
- Bourdieu, Pierre: "Den praktiske sans", Hans Reitzels Forlag, København, 2007
- Bourdieu, Pierre: "Symbolsk makt", Pax Forlag, Oslo, 1996
- Bruner, Jerome: "Mening i handling", Forlaget Klim, Århus, 2004
- Burr, Vivien: "An Introduction to Social Constructionism", Routledge, London, 1995
- Callewaert, Staf: "Fra Bourdieus og Foucaults verden – Pædagogik og sociologi, diskurser og praktikker, efter det moderne", Akademisk Forlag, Danmark, 2003
- Denzin, Norman K. og Yvonna S. Lincoln: "Handbook of Qualitative Research", SAGE Publications, London, 2000

Denzin, Norman K. og Yvonna S. Lincoln: "Collecting and Interpreting Qualitative Materials", SAGE Publications, London, 2008

Dyrberg, Torben Bech m.fl.: "Diskursteorien på arbejde", Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg 2001

Engelbrecht, John: "Tidens største røver er tiden" i Nul til fjorten, Pædagogisk tidsskrift for dagsinstitutioner og klubber, Tema: Tid, Nr.1/99 – 9. årgang, 1999

Eriksen, Trond Berg: "Tidens historie", 1999

Fahlgren, Siv: "Det sociala livets drama och dess manus", Institution för socialt arbete, Umeå Universitet, 1999

Faye, Jan: "Verdensbilleder – fra rum og tid til rumtid", Aarhus Universitetsforlag, Århus, 2008

Gilje, Niels og Harald Grimen: "Samfundsvidenskabernes forudsætninger – Indføring i samfundsvidenskabernes videnskabsfilosofi", Hans Reitzels Forlag, København, 2002

Hansen, Allan Dreyer og Karina Sehested: "Konstruktive bidrag – Om teori og metode i konstruktivistisk videnskab", Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg, 2003

Halkier, Bente: "Fokusgrupper", Roskilde Universitetsforlag, 2002

Hassard, John: "The sociology of time", The Macmillan Press LTD, London 1990

Henriksen, Lars Skov: "Autopoiesis, funktionel differentiering og frivillig organisering", Dansk Sociologi Nr. 1/7. årg. – 1996, ISSN 0905-5908

Hutchinson, Gunn Strand og Siv Olstedal: "Modeller i socialt arbejde", Hans Reitzels Forlag, København, 2006

Hutchinson, Elizabeth D: "Aspects of Human Behavior: Person, Enviroment, Time", 2007

Johansen, Anders: "Tid: linje, cirkel eller punkt?" i Nul til fjorten, Pædagogisk tidsskrift for dagsinstitutioner og klubber, Tema: Tid, Nr.1/99 – 9. årgang, 1999

Järvinen, Margaretha og Margareta Bertilsson: "Socialkonstruktivisme – Bidrag til en kritisk diskussion", Hans Reitzels Forlag, København, 1998

Järvinen, Margaretha og Nanna Mik-Meyer: "At skabe en klient: Institutionelle identiteter i socialt arbejde", Hans Reitzels Forlag, København, 2004

Jørgensen, Marianne Winther og Phillips, Louise: "Diskursanalyse som teori og metode", Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg, 1999

Kirk, Henning: "Med hjernen i behold – Kognition, træning og seniorkompetencer", Akademisk Forlag, København, 2008

Klausen, Søren Harnow: "Det udstrakte nu" i David Favreholdt: "Hvad er tid?", Gyldendal, København, 1999

- Klawonn, Erich: "Den dynamiske tids primat" i David Favreholdt: "Hvad er tid?", Gyldendal, København, 1999
- Kuhn, Thomas S.: "Videnskabens revolutioner", Fremad, 1995
- Kvale, Steinar: "Interview: En Introduktion til det kvalitative forskningsinterview", Hans Reitzels Forlag, København, 2004
- Kwinter, Sanford: "Tid – Det komplekse og singulære", Kunstakademiets Arkitektskole, 2007
- Laclau, Ernesto og Chantal Mouffe: "Hegemony and socialist strategy – towards a radical democratic politics", Verso, London, 1985
- Laclau, Ernesto og Chantal Mouffe: "Demokrati og hegemoni", Akademisk Forlag, København, 1997
- Laclau, Ernesto og Chantal Mouffe: "Det radikale demokrati", Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg, 2002
- Luhmann, Niklas m.fl.: "Autopoiesis", Forlaget politisk revy, København, 1992
- Luhmann, Niklas: "Autopoiesis 2", Forlaget politisk revy, København, 1995
- Luhmann, Niklas: "Iagttagelse og paradoks – Essays om autopoetiske systemer", Gyldendal, København, 1997
- Luhmann, Niklas: "Sociale systemer – Grundrids til en almen teori", Hans Reitzels Forlag, København, 2000
- Luhmann, Niklas: "Indføring i systemteorien", Forlaget UP, København, 2007
- Mik-Meyer, Nanna og Kaspar Villadsen: "Magtens former – Sociologiske perspektiver på statens møde med borgeren", Hans Reitzels Forlag, København, 2007
- Moe, Jacob Berner: "En hektisk ligegyldighed", interview med Jesper Holst, Danmarks Pædagogiske Universitet
- Neergaard, Helle: "Udvælgelse af case i kvalitative undersøgelser", Forlaget Samfundslitteratur, Frederiksberg, 2007
- Nossel, Murray Leonard: "Time in Social Work Practice: Power, resistance and ritual", Columbia University, 2001
- Nøjgaard, Morten: "Litteraturens tid – om Paul Ricœur og den fortalte tids paradokser", Museum Tusulanums Forlag, København, 1999
- Olsen, Henning: "Kvalitative kvaler: Kvalitative metoder og danske kvalitative interviewundersøgelers kvalitet", Akademisk Forlag, København, 2002
- Olsen, Henning: "Fra spørgsmål til svar: Konstruktion og kvalitetssikring af spørgeskemadata", Akademisk forlag, København, 2005
- Payne, Malcolm: "Teorier i socialt arbejde", Hans Reitzels forlag, København, 2006

- Prieur, Annick og Carsten Sestoft: "Pierre Bourdieu – En introduktion", Hans Reitzels Forlag, København, 2006
- Rasborg, Klaus: "Socialkonstruktivismen i klassisk og moderne sociologi" i Fuglsang, Lars og Olsen, Poul Bitsch: "Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne på tværs af fagkulturer og paradigmer", Roskilde universitetsforlag, 2004
- Rasmussen, Torben Hangaard: "Går tiden sådan rundt og rundt?" i Nul til fjorten, Pædagogisk tidsskrift for dagsinstitutioner og klubber, Tema: Tid, Nr.1/99 – 9. årgang, 1999
- Schuldt, Christian: "Luhmann for begyndere", Forlaget UP, København, 2006
- Schjødt, Peter Johannes: "Tiden, tempoet og tomheden", Forlaget Fremad, København, 2002
- Seale, Clive: "The Quality of Qualitative Research", SAGE Publications, London, 1999
- Siegel, David I.: "Time and Social Work: Multicultural Variables", Journal of Comparative Social Welfare, Volume 17, Issue 2 July 2001, pages 73 – 85
- Strauss, Anselm og Juliet Corbin: "Basics of Qualitative Research – Grounded Theory Procedures and Techniques", Sage Publications, United States of America, 1990
- Sunde, Jørn Øyrehagen: "Lov og ånd – eller om tilhøvet mellom tidsforståing og rett", Retfærd 94, Nordisk juridisk tidsskrift, 24. årgang 2001, Nr. 3 (s. 20-39), 2001
- Thagaard, Tove: "Systematik og indlevelse – En indføring i kvalitativ metode", Akademisk Forlag, København, 2004
- Thomassen, Niels: "Livstid og verdenstid" i David Favreholdt: "Hvad er tid?", Gyldendal, København, 1999
- Wenneberg, Søren Barlebo: "Socialkonstruktivisme – Positioner, problemer og perspektiver", Samfundslitteratur, Frederiksberg, 2000
- Øhrstrøm, Peter: "Tidspolitik og arbejdsliv", www.etik.dk, 1999)
- Åkerstrøm Andersen, Niels: "Diskursive Analyser – Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann", Nyt fra Samfundsvidenskaberne, 1999

Bilagsoversigt

Bilag 1 - Præsentation af aktiveringsstederne	110
Præsentation af case nr. 1: Aktiveringshuset.....	110
Præsentation af case nr. 2: Afklaringsstedet.....	110
Præsentation af case nr. 3: Arbejdsprøvningsstedet.....	111
Bilag 2 - Præsentation af informanter	112
Gruppeinterview, Aktiveringshuset (Bilag A):	112
Individuelle interviews, Aktiveringshuset (Bilag K, L og M)	112
Gruppeinterview, Afklaringsstedet (Bilag B):	112
Individuelle interviews, Afklaringsstedet (Bilag D, E og F)	113
Gruppeinterview, Arbejdsprøvningsstedet (Bilag C):	113
Individuelle interviews, Arbejdsprøvningsstedet (Bilag G, H, I og J).....	114
Bilag 3 – Spørgeguide til fokusgruppeinterviews med socialarbejdere.....	115
Bilag 4 – Spørgeguide til individuelle interviews.....	118
Bilag 5 – Tegnangivelser ved transskribering	120
Bilag 6 - Metodeovervejelser	121
LITTERATURSTUDIE.....	121
OVERORDNET VALG AF METODOLOGISK SPOR	122
Det kvalitative forskningsinterviews anvendelsesmuligheder	124
Hvem skal interviewes?.....	125
Hvordan skal interviewene laves?	127
Fokusgrupper.....	128
Individuelle interviews.....	129
Hvor mange interviews skal gennemføres?.....	130
Hvor er interviewene afholdt?.....	131
Overvejelser omkring interviewguide.....	132
Spørgeguide til fokusgruppeinterviews	132
Spørgeguide til klientinterviews	133
Interviewteknik og gennemførsel af interviews	134
Bearbejdning af det empiriske materiale	136
Undersøgelsens gyldighed.....	137
Bilag 7 - Teorigennemgang	140
PRÆSENTATION AF ERNESTO LACLAU OG CHANTEL MOUFFES DISKURSTEORI.....	140
PROBLEMER VED ANVENDELSEN AF LACLAU OG MOUFFES DISKURSTEORI	145
AFGRÆNSNING FRA ANDRE DISKURSTEORIER	146
PRÆSENTATION AF BOURDIUS TEORI OM PRAKSIS OG MENNESKELIG HANDLEN	146
Symbolsk magt og symbolsk vold.....	149
PROBLEMER VED ANVENDELSEN AF BOURDIEU	151
PRÆSENTATION AF NIKLAS LUHMANN'S TEORI OM SOCIALE SYSTEMER	152
AUTOPOIESIS.....	155
SOCIALE SYSTEMER.....	156
PSYKISKE SYSTEMER	157
KOMMUNIKATION	157
STRUKTUREL KOBLING OG OMVERDENENS IRRITATION	158
MENING.....	158
PROBLEMER VED ANVENDELSEN AF LUHMANN.....	159

Bilag 8 – Analysens overordnede opbygning.....	161
Analysens opbygning.....	161
Bilag 9 - Oversigt over de definerede diskurser	162

Bilag 1 - Præsentation af aktiveringsstederne

I det følgende vil jeg præsentere de tre aktiveringssteder, jeg har valgt som cases i forbindelse med min undersøgelse. Stedernes navne er slørede, da dette i nogle af tilfældene var en præmis for at jeg kunne få lov til at gennemføre min undersøgelse, da der i nogle af kommuner skulle gives særlig tilladelse, hvis deres aktiveringssted skulle indgå i en undersøgelse uden at være anonymt.

Præsentation af case nr. 1: Aktiveringshuset

Aktiveringshuset arbejder primært med at aktivere og arbejdsprøve Kommunens kontanthjælps- og sygedagpengemodtagere i aldersgruppen 18-60 år. Derudover varetager Aktiveringshuset en lang række andre integrations- og arbejdsmarkedsrettede opgaver for Kommunen. Indsatsen i Aktiveringshuset hviler på et menneskesyn og en pædagogisk metode, som indebærer en tro på, at alle mennesker har evner og ressourcer, samt en tro på at der altid eksisterer mulighed for forandring. Aktiveringshuset ønsker at skabe forudsætningerne for, at de ledige - gennem visitationen, gennem samtaler med socialrådgiverne og gennem hverdagen på værkstederne - gør sig nogle erfaringer både personligt, socialt og fagligt, der tilfører de m kompetencer i relation til indtræden eller genindtræden på arbejdsmarkedet eller i uddannelsessystemet. Udgangspunktet for arbejdet er, at den enkelte borger er hovedaktør i sit eget liv. Borgeren har ret til medbestemmelse, medinddragelse og indsigt i sin sag og de beslutninger, som træffes i forbindelse hermed. Der lægges vægt på samarbejde som udgangspunkt. Der stræbes efter en fælles forståelse for kompetencer, ønsker og muligheder. At de eksisterende rammer opstilles tydeligt, og at borgeren bibringes forudsætninger for selv at kunne overskue, orientere og begå sig i de eksisterende muligheder samt blive i stand til at træffe valg og overskue konsekvenser ved valg og fravalg. Målet er at hver enkelt borger får erkendt, aktiveret og styrket sine potentialer for personlig og faglig udvikling.

Præsentation af case nr. 2: Afklaringsstedet

Afklaringsstedet er en privat institution, der tilbyder arbejdsprøvning, erhvervsafklaring, erhvervsmodning og virksomhedspraktik for ledige. Afklaringsstedet beskriver sig selv som "det lille arbejdsprøvningssted", hvor målgruppen primært er kvinder, der kan profitere af, i trygge og rolige rammer, at få afprøvet og tydeliggjort deres ressourcer og barrierer i forhold til arbejdsmarkedet. Et forløb på Afklaringsstedet strækker sig over ca. 19 uger. Formålet for den enkelte kursist aftales ved kursusstart med sagsbehandler, kursist og projektleder fra Afklaringsstedet. Kursisten indgår i et arbejdslignende fællesskab i Afklaringsstedet eget værksted. På værkstedet arbejdes med tekstiltryk, silkemaling og andre kreative udtryksformer. Det er bl.a. via dette arbejde, at kursisten får afdækket sine fysiske og psykiske ressourcer i forhold til arbejdsmarkedet. I hele kursusperioden arbejder personalet via handleplansarbejde med en erhvervsafklaring af den enkelte kursist. I et forløb i Afklaringsstedet indgår der forskellige temaer, der er relateret til arbejdsmarkedet. Det er bl.a. emner som samarbejde, kommunikation og konfliktløsning. Herudover arbejdes med temaer, der relaterer sig til hverdagslivet, som fx økonomi og hverdagsmad. I slutningen af forløbet udarbejder Afklaringsstedet i samarbejde med sagsbehandler og kursist en ifølge Afklaringsstedet en realistisk og holdbar plan for kursisten, så hun kan opnå fodfæste på arbejdsmarkedet.

Præsentation af case nr. 3: Arbejdsprøvningsstedet

Arbejdsprøvningsstedet er en revalideringsvirksomhed, der tilbyder afklaringsforløb i samarbejde med alle hovedstadsområdets kommuner. Et afklaringsforløb består overordnet af en vejledning, arbejdsprøvning, virksomhedspraktik og opkvalificering af borgere i samarbejde med kommunerne. Målgruppen er borgere, der fx har arbejdsskade, sygdom, flere års ledighed, misbrug, psykiske problemer, sociale problemer eller andet, der gør det vanskeligt at få eller fastholde et job. Vejlednings- og afklaringsforløbet afdækker borgernes muligheder på arbejdsmarkedet. I processen fokuseres på fysiske, psykiske og sociale kompetencer og sammenholdes med borgernes evner og ressourcer samt muligheder for at få job. Forløbet består af en intern afklarings- og udviklingsfase og en praktik i en virksomhed. Det interne afklaringsforløb består af en afprøvning af borgere gennem forløb med kantine/køkken, montage, IT, servicefunktioner, arbejde som chauffør, kontorbetjent, ejendomsfunktionær eller, receptionist. Hvert enkelt forløb tilrettelægges ud fra kommunens ønsker og sammensættes i tråd med borgeres individuelle ressourcer og aktuelle situation. Medarbejderne på Arbejdsprøvningsstedet er bl.a. vejledere, socialrådgivere, psykologer, speciallæge, jobkonsulenter og ergoterapeut, fysioterapeut og neuropsykologisk konsulent.

Bilag 2 - Præsentation af informanter

I det følgende vil jeg kort præsentere de enkelte informanter, der har deltaget i henholdsvis de individuelle interview og gruppeinterviewene. Socialarbejderne kaldes ved deres rigtige navn, mens klienternes identiteter er slørede efter aftale med informanterne.

Gruppeinterview, Aktiveringshuset (Bilag A):

- Torben er socialrådgiver og uddannet i 1994. Han har været ansat i aktiveringshuset i to måneder. Derudover har han de sidste ni år arbejdet med aktivering og vejledning.
- Harmiet er uddannet socialrådgiver, og har været ansat i aktiveringshuset siden februar 2008.
- Pernille blev uddannet som socialrådgiver i 2005 og har været ansat i aktiveringshuset i to måneder.
- Kim blev uddannet som socialrådgiver i 2003 og har arbejdet i Røde Kors. Han har været ansat i aktiveringshuset siden sommeren 2004.
- Louise er uddannet socialrådgiver og har været ansat i aktiveringshuset siden marts 2007. Før det har hun arbejdet i Københavns Kommune i et år og har været tilknyttet jobforum siden 1. december.

Individuelle interviews, Aktiveringshuset (Bilag K, L og M)

- Laura er 28 år og bor sammen med sin kæreste. Laura har ingen børn. Hun har arbejdet som tjener i mange år på deltid ved siden af forskellige ting og sager. Hun har bl.a. læst til socialrådgiver i halvandet år. Læser på jurastudiet, hvor hun netop har haft et års orlov og starter igen her til september og fortsætter på tredje år af studiet. Har været på kontanthjælp i 4 måneder. (Bilag M)
- Mikkel er 27 år. Mikkel er nyuddannet elektronikingeniør sommeren 2008. Var ansat som softwareudvikler i 4 måneder, men blev fyret i efteråret 2008 pga. finanskrisen og har siden været arbejdsløs. Har været på kontanthjælp i ca. 5 måneder. (Bilag L)
- Lea er 21 år og bor sammen med sin kæreste. Hun har taget en halv HG, men mangler praktikken, og er på kontanthjælp midlertidigt i et halvt år, mens hun venter på at komme i praktik. Har været i aktivering i ca. 2 måneder. (Bilag K)

Gruppeinterview, Afklaringsstedet (Bilag B):

- Ann er 46 år og har været socialrådgiver i 17 år. Hun har arbejdet i socialforvaltningen med aktivering samt som projektleder i et aktiveringsprojekt.
- Inge er 53 og har været socialrådgiver i 26 år. Hun har arbejdet flere steder fx socialforvaltningen, kriminalforsorgen, mødrehjælpen og beskæftigelsesområdet.
- Vibeke er 48 år og jeg er oprindelig uddannet som kostvejleder. Hun har arbejdet med folk som skulle tabe sig. Derefter har hun været personalekonsulent og projektleder for et madprojekt. Derudover har hun taget en kandidatuddannelse.

Individuelle interviews, Afklaringsstedet (Bilag D, E og F)

- Mille er 37 år. Hun er fraskilt, men bor sammen med sin kæreste. Mille har 6 børn. Hun har ingen uddannelse, og har været hjemmegående husmor. Mille lider af slidgigt. Mille har været i afklaringsforløb på afklaringsstedet i ca. to mdr. (Bilag F)
- Jette er 54 år. Hun har arbejdet med børn siden hun var 19 år og blev uddannet som pædagog i 1982. Hun har desuden en kunstuddannelse. Johanne har været i afklaringsforløb på afklaringsstedet i ca. to mdr. (Bilag D)
- Merete er 44 år og ugift. Hun er uddannet socialpædagog fra 1993. For 6 år siden blev hun sygemeldt på grund af en psykisk "nedtur". Merete oplyser ikke hvor længe hun har været i afklaringsforløb på afklaringsstedet. (Bilag E)

Gruppeinterview, Arbejdsprøvningsstedet (Bilag C):

- Stine er 27 år og blev uddannet som socialrådgiver i 2006. Hun har været ansat på arbejdsprøvningsstedet siden december 2007. Hun har tidligere arbejdet i Ishøj Kommune og Vandelsbæk Kommune ved sygedagpenge.
- Keld er 52 år og blev uddannet som socialrådgiver i 1994. Keld har været ansat på arbejdsprøvningsstedet siden april 2006. Keld har tidligere været ansat i forskellige kommuner som sagsbehandler, hovedsageligt indenfor kontanthjælp og revalideringsområdet.
- Kirsten er 54 år. Hun er ansat som vejleder og har derudover ansvaret for et værksted. Hun har arbejdet med aktivering i "rigtig mange år".
- Nils er 58 år og er ansat som jobkonsulent. Nils har været ansat på arbejdsprøvningsstedet i cirka fire

år. Nils har tidligere arbejdet med mennesker med psykiske vanskeligheder. Han har været jobkonsulent i alt i ca. 12 år.

Individuelle interviews, Arbejdsprøvningsstedet (Bilag G, H, I og J)

- Poul er 52 år og uddannet plejehjemsassistent og har arbejdet på plejehjem i 30 år, som ansvarshavende nattevagt. Poul er gift og har to børn, som snart er voksne. Poul har gigt i ryggen. Poul har været i arbejdsprøvningsforløb i ca. 5 mdr. (Bilag J)
- Maria er 43 år og bor sammen med sin kæreste og har en søn på 25. Hun har taget uddannelsen som social- og sundhedshjælper og efterfølgende arbejdet i hjemmeplejen. Tidligere har Maria lavet mange forskellige ting. Hun har bl.a. kørt lastbil, været DSB-revisor og har haft sin egen butik. Maria lider af svær slidgigt. Hun har været i arbejdsprøvningsforløb i ca. 5 mdr. (Bilag I)
- Jan er 45 år. Han har kørt som lastbilchauffør indtil 2000. Han har brækket ryggen to steder i 2005. Jan oplyser ikke, hvor lang tid han har været i et arbejdsprøvningsforløb. (Bilag H)
- Ib er 59 år. Ib er uddannet bager og fik sin første forretning, da han var 20 år. Han har været selvstændig i 28 år. Ib har 3 børn. Han lider af en sygdom, der gør at hans led hæver, når han er aktiv. Ib har været i arbejdsprøvningsforløb i 6 uger. (Bilag G)

Bilag 3 – Spørgeguide til fokusgruppeinterviews med socialarbejdere

Generel introduktion til fokusgruppen:

Jeg er i gang med at lave en undersøgelse af, hvordan tid spiller ind i det sociale arbejde med social indsats overfor socialt udsatte klienter, fordi jeg har en ide om, at den forståelse af tid, der hersker hos socialrådgivere og klienter kan have en betydning for udformning og virkning/effekt af den sociale indsats. Jeg har ikke taget stilling til hvilken tidsforståelse der finders i det sociale system og hos klienterne, men er åben overfor, hvordan I som socialrådgivere og klienterne forstår tid og vil derfor gerne høre jeres mening.

Øvelse 1:

Alle informanter skal hver især tænke over begrebet tid i fem minutter og skrive de fem ting ned, de kommer til at tænke på.

Introduktion til øvelse 1:

Jeg vil gerne have jer til at reflektere over og konkretisere, hvordan tid forstås og indgår i det sociale arbejde med klienter. Derfor får I fem minutter til hver især at skrive fem ting ned, som I tænker på i forbindelse med tid i det sociale arbejde. Der er ingen rigtige og forkerte svar. Det skal bare være det I selv tænker på, når I hører tidsbegrebet i socialt arbejde” eller når I tænker på den måde I benytter jer af tid. Det kan måske lyde meget abstrakt, men I skal bare være kreative og åbne og skrive det, der falder jer ind.

Efter øvelse 1:

Alle gennemgår, hvad de har fundet frem til og forklarer hvorfor de har valgt lige præcis de fem ting.

Formål med øvelse 1:

At få sat gang i tankeprocesser om tid samt at få begrebsliggjort tid og tidens rolle i socialt arbejde.

Øvelse 2:

Ud fra alle de ting informanterne har fundet frem til, skal de nu udvælge de fem vigtigste og liste dem i prioriteret rækkefølge. (De får ti minutter).

Introduktion til øvelse 2:

Nu skal I ud fra de forskellige tanker, I har gjort jer, udvælge de fem vigtigste ting og liste dem i prioriteret rækkefølge fra et til fem efter hvad I synes der er vigtigst. I skal diskutere hinandens ideer og argumenterer for hvorfor eller hvorfor ikke, de er vigtige at tage med på listen.

Efter øvelse 2:

Gennemgang og forklaring af de fem valgte ting.

Formål med øvelse 2:

At få italesat socialrådgivernes forståelse af tid i socialt arbejde yderligere og i samspil med hinanden. Dette kan tydeliggøre forståelsen på feltet i forhold til den enkeltes forståelse.

Øvelse 3:

Hver især tænker i fem minutter over klienternes forståelse af tid og skriver de fem ting ned, som de mener gør sig gældende i forhold til klienternes forståelse af tid.

Formål med øvelse 3:

At afdække klienternes forståelse af tid eller i det mindste socialrådgivernes fordomme/forståelse af klienternes tidsforståelse.

Efter gruppediskussionen beder vi informanterne om at fortælle lidt om forløbet på det pågældende sted:

Hvad er projektets overordnede formål?

Hvilke metoder arbejder man med?

Hvad er målet med forløbet?

Uddybende spørgsmål til projektet:

Hvem bestemmer hvad klienterne skal lave under deres forløb?

Hvad er formålet med de opgaver klienterne sættes til?

Hvilket menneskesyn ligger bag de metoder I anvender?

Hvordan oplever I at klienterne forandrer sig under et forløb?

Hvilken rolle spiller I i klienternes forandringsforløb?

Uddybende spørgsmål om klienter og tidsforståelse:

Hvordan er klienternes forståelse af tid og er der i denne forbindelse noget, der gør sig særligt gældende for de forskellige klienttyper eller matchgrupper?

Hvordan ser I udviklingen af tidsforståelsen hos klienterne?

Ændrer tidsforståelsen hos klienterne sig i løbet af deres ledighedsperiode?

I hvilken retning ændrer tidsforståelsen sig?

Kan en afvigende tidsforståelse hos klienten være af en sådan karakter, at tidsforståelsen har en betydning for klientens evne til at komme i arbejde eller opnå andre personlige mål?

Uddybende spørgsmål om tid og det sociale arbejde:

Hersker der en bestemt tidsforståelse i det sociale system?

På hvilken måde ud over de fysiske rammer arbejder man med at udvikle klienterne og deres tidsplanlægning?

Hvordan benytter I jer af tid i det sociale arbejde med klienter? (Fx i forbindelse med at udarbejde handleplaner.)

Er tidsforståelsen hos klienterne afvigende fra den tidsforståelse i benytter jer af fx i forbindelse med handleplaner?

Bilag 4 – Spørgeguide til individuelle interviews

Indledende spørgsmål

Fortæl lidt om dig selv:

Hvad er dit navn, alder, civilstand, børn, uddannelse, erhvervserfaring, hvor lang tid har du været på centeret, har du været i andre forløb andre steder, mv.?

Prøv at beskrive en typisk hverdag på her på aktiveringsstedet:

Hvad er det for nogle ting du laver, laver du det samme hver dag/uge? Hvem bestemmer hvad du laver?

Hvordan er det at komme på aktiveringsstedet?

Hvad synes du der er godt/dårligt? Hvad skulle ændres?

Spørgsmål til anvendelse af tid

Kan du beskrive hvordan en typisk dag så ud før du begyndte på aktiveringsstedet?

Hvad laver du når du har fri?

Hvornår har du travlt? - Er der noget der er svært at få tid til i hverdagen?

Hvornår har du god tid? - Er der noget der er lettere at få tid til end noget andet?

Synes du nogle gange det er svært at få tid til at passe dit forløb her? I hvilke situationer?

Oplever du at det er svært at følge med i det tempo som resten af samfundet kører i?

Spørgsmål til planlægning af tid

Kan du give et eksempel på noget du har planlagt for nyligt?

(Planlægges der på lang sigt eller på kort sigt?)

Hvornår synes du selv du har lagt en god plan?

(Eksempler på planer der er lykkedes og planer der er mislykket)

Hvordan forbereder du dig på i morgen?

(hvad tænker du på der skal ske i morgen)

Hvad synes du om de (handle) planer du skal lægge sammen med din socialrådgiver? Er det en god måde at planlægge på?

Hvilke planer har du for fremtiden?

Kan du komme i tanke om noget her på aktiveringsstedet som har haft betydning for de planer du har for fremtiden?

(Et godt råd, en øvelse under forløbet mv.)

Spørgsmål til forandringsprocessen og metoderne

Hvordan hørte du første gang om aktiveringsstedet? Kan du huske hvad de sagde om stedet? Hvilke forventninger havde du til dit forløb?

Hvad tror du at målet med at være på aktiveringsstedet er?

Hvad er formålet med at de ting i laver her på aktiveringsstedet?

Kræver det noget særligt af dig at være på aktiveringsstedet?

(Skal man gøre noget specielt, være på en bestemt måde?)

Har dit syn på fremtiden ændret sig efter dit forløb på aktiveringsstedet?

(Kan du komme i tanke om noget i dit forløb, som har ændret dine planer for fremtiden?)

Bilag 5 – Tegnangivelser ved transskribering

(...)	Kort pause
(.....)	Lang pause
(..... støj), (..... dårlig lydkval.)	Eksempler på pauser forårsaget af dårlig optagelseskvalitet el. lign.
*	Interviewer bekræfter det sagte
#	Uforståeligt ord
## eller (-)	Uforståelig tale
[eksempel]	Bud på et uforståeligt ord
eksempel-	Personen bliver afbrudt eller afbryder sig selv

Bilag 6 - Metodeovervejelser

LITTERATURSTUDIE

For at skabe mig et overblik over den eksisterende viden og forskning om tidsforståelse har jeg foretaget et litteraturstudie af tidsforståelsesbegrebets indhold og anvendelse, både generelt indenfor forskellige videnskabelige retninger og i forbindelse med socialt arbejde specifikt. Litteraturstudiet indkredser samtidig mit problemfelt og understøtter min problemformulerings relevans ved at anskueliggøre, hvorfor det er relevant at beskæftige sig med et tidsforståelsesbegreb inden for det sociale arbejdes felt. Herudover skaber litteraturstudiet grundlag for min egen forståelsesramme i forbindelse med min undersøgelse.

Litteraturstudiet er baseret på søgning og granskning af dansk og international litteratur og forskning på området. Jeg har foretaget min litteratursøgning dels gennem biblioteksdata-baser som DANBIB, LIBRIS og BIBSYS, dels gennem hjemmesider som www.bibliotek.dk og www.google.dk, og dels ved hjælp fra diverse bibliotekarer. I min søgning har jeg bl.a. benyttet mig af søgeordene: 'Tid', 'Tidsforståelse', 'Tidsoplevelse', 'Socialt arbejde', 'Time', 'Time Perception', 'Social work', 'Time and social work', 'Tid og psykologi', 'Tid og sociologi', 'Tid og filosofi', 'Tid og samfundsvidenskab', 'Tid og socialt arbejde' mv.

Litteratursøgningen har været svær at foretage. Der findes tusindvis af bøger, der beskæftiger sig med tid, men kilderne til tidsforståelse findes hovedsageligt hist og pist som artikler i fagskrifter eller kapitler i faglitteratur, der overordnet set handler om noget andet. Det har derfor ikke været muligt at afdække fuldstændigt, hvad der findes om tidsforståelse i forbindelse med socialt arbejde, hvorfor min litteratursøgning kun kan beskrives som foreløbig. Mit konkrete litteraturstudie viser, at der generelt er skrevet en del om tid og tidsforståelse, men at der ikke er skrevet meget om tidsforståelse i relation til socialt arbejde. Tidsforståelse i relation til socialt arbejde er dog ikke et ubeskrevet blad, men der er skrevet meget lidt om emnet og de fleste kilder til emnet er udenlandske.

Jeg vil ikke medtage alle de perspektiver på tid og tidsforståelse, jeg har fundet gennem mit litteraturstudie, men giver her en kort introduktion til, hvad der ligger i tidsforståelsesbegrebet, gennem en gennemgang af de centrale tematikker og tendenser,

der dukkede op under mit litteraturstudie, belyst ved relativt få kilder. Den udvalgte litteratur omfatter nogle dels nogle kilder udvalgte kilder, der skal give læseren et indblik i, hvad tid og tidsforståelsesbegrebet dækker over og dels alle de kilder, det har været muligt for mig at finde, om tidsforståelse i relation til socialt arbejde. Herudover har jeg anvendt kilder fra arbejdsløshedsforskningen, da jeg her har fundet flere kilder, der beskæftiger sig med tidsforståelse, og da det sociale arbejde også beskæftiger sig med ledighedsproblematikker, hvorfor man kan forstå arbejdsløshedsforskning som en gren indenfor det sociale arbejdes forskningsfelt. Herudover undlader jeg at præsentere kilder, der ikke bidrager med relevante perspektiver på tid og tidsforståelse i relation til min konkrete undersøgelse. Jeg har fx udeladt temaer som naturvidenskabens udlægninger af tid så som Alfred Einsteins relativitetsteori og forholdet mellem rum og tid (bl.a. Coveney og Highfield 1992, Berg Olsen 2003 og Faye 2008 mfl.), da disse udlægninger af tid bevæger sig langt fra det sociale arbejdes forskningsfelt.

OVERORDNET VALG AF METODOLOGISK SPOR

For at skabe sammenhæng mellem min problemstilling, min videnskabsteoretiske optik og mit valg af undersøgelsesmetode, må min metodiske tilgang afspejle den forståelse jeg har af min genstand for undersøgelsen.

Indenfor den samfundsvidenskabelige forskning, skelnes der i mellem et meningstydende og et meningsskabende metodologisk spor. Således betegnes de kvalitative metoder som meningstydende, mens de kvantitative metoder betegnes som meningsskabende (Olsen 2005). I forbindelse med min undersøgelse af socialarbejdere og klienters tidsforståelser, bevæger jeg mig indenfor det meningstydende spor, da jeg i min undersøgelse vil forsøge at "tyde" hvilke meninger tidsforståelse kan tilskrives. Samtidig lægger min socialkonstruktivistiske optik og min anvendelse af diskursteori op til, at jeg går kvalitativt til værks, da det er sproget og italesættelsen som diskursive konstruktioner, der er meningsgivende, hvilket skyldes, at disse størrelser er svære at indfange kvantitativt, mens det derimod er denne type nuancerede og informationsrige empiri, kvalitative metoder kan bidrage til at generere (Antoft m.fl. 2007; Neergaard 2007).

Valget af det kvalitative og meningstydende spor peger ikke i sig selv på én metodisk tilgang. Fx kan diskurser analyseres ud fra både kvalitative interviews og deltagerobservation (Dyrberg m.fl. 2001). Derfor bliver det nødvendigt for mig at diskutere nogle af de forskellige kvalitative metoder i forhold til min undersøgelses formål, for at kunne udvælge det mest

anvendelige metodiske redskab. Når jeg skal afgrænse mig til en mere konkret metode indenfor det kvalitative spor, får det betydning at forståelsen af tid er ontologisk subjektiv og ikke har nogen synlig fremtoning, men i stedet viser sig gennem sproget. Det er derfor kun gennem individets italesættelse af tidsforståelsen, jeg har mulighed for at få begreb om, at den er til stede i sin særlige form og betydning. Det er muligt, at tidsforståelse også ville kunne observeres gennem menneskelig adfærd, men uden en italesættelse og begrebsliggørelse af tidsforståelsen og dens betydning, ville jeg ikke som udgangspunkt kunne vide, hvad det var, jeg skulle bide mærke i ved min observation. Jeg ville derfor ikke vide, om det var tidsforståelsen, der kom til udtryk i den observerede adfærd, eller om det var noget andet, der var på spil. Denne problematik kunne dog afhjælpes ved at lave interviews i forlængelse af observationerne og her spørge ind til observationerne (Denzin og Lincoln 2000). Jeg mener dog ikke, at observationer er velegnede i forbindelse med min undersøgelse, da de ikke kan stå alene, fordi jeg vil være nødt til at understøtte dem med interviews, og da det i denne forbindelse ville være svært for mig at lave en relevant spørgeguide uden i forvejen at have en større viden om koblingen mellem tidsforståelse og adfærd. Dette betyder at jeg har fravalgt at anvende forskellige former for observationsstudier, som fx deltagende observation (Denzin og Lincoln 2000) og i stedet vendt mig mod metoder, der kan indfange klienterne og socialarbejdernes italesættelser af tid.

Nogle andre mulige metoder til indfangelse af klienternes italesættelser af tid kunne have været at lave video- eller båndoptagelser af samtaler mellem socialarbejdere og klienter eller at tage udgangspunkt i en samtale som begge parter havde været en del af, for at se, hvilke dynamikker der var opstået imellem socialarbejder og klient og om de så på samtalen med forskellige optikker, der rummede forskellige tidsforståelser og om dette havde betydning for, hvad de hver især fik ud af samtalen samt om de kunne komme til fælles forståelse. Men i forbindelse med disse metoder, ville der opstå nogle af de samme problematikker som ved observation, fordi det ikke ville være muligt for mig at spørge ind til italesættelserne og få gjort det klart, om det klienterne og socialarbejderne talte om, var et billede på tidsforståelse.

Jeg har derfor valgt at benytte mig af kvalitative interviews, da denne metode giver mulighed for at gå i dialog med klienterne og socialrådgiverne og skabe et rum for italesættelsen af tidsforståelse (Denzin og Lincoln 2000). Jeg får samtidig mulighed for at være mere sensitiv

og spore mig ind på, hvordan jeg skal få informanten til at tale om sin forståelse af tid. Under det kvalitative interview kan informanten desuden benytte sine egne begreber, når tidsforståelsen skal italesættes, informantens formulerings- og konstruktionsrum indsnævres derved ikke til min begrebsverden og de begreber, jeg ville anvende til at beskrive tidsforståelse (Kvale 2004).

Det kvalitative forskningsinterviews anvendelsesmuligheder

I det følgende vil jeg mere konkret gennemgå hvilke muligheder og begrænsninger anvendelsen af det kvalitative forskningsinterview som metode skaber for min undersøgelse. Anvendelsen af kvalitative interviews som metode sammen med hvordan social viden, mening og sandhed opfattes. Interviewet stræber både i form og indhold efter at forholde sig sensitivt til udfoldelse af kompleksitet i de betydninger, mennesker skaber og orienterer sig igennem (Denzin og Lincoln 2000). Interviewet er samtidig et socialt møde, hvor sociale og diskursive praksisser og positioneringer bliver til under selve samtalen. Indholdet er de fortællinger og meningskonstruktioner, der tales frem i løbet af samtalen (Staunæs og Søndergaard 2005:9).

Det kvalitative interview har været kritiseret en del som videnskabelig metode. En af de største kritikker beror på, at det kvalitative interview blot afspejler commonsense og er for personafhængigt til at være en videnskabelig metode. Som et modstykke til dette påpeger Kvale, at det enkleste man kan gøre at spørge folk selv, hvis man vil vide noget om dem. Dette betyder, at interviewet bliver troværdigt, fordi det er en direkte kontakt til kilden (Kvale 2004). Det kvalitative interview kan dog stadig kritiseres for at være partisk, da sagen kun belyses ud fra spørgsmål som interviewerens har valgt at stille, og ud fra de svar den interviewede vælger at give. Havde man valgt at interviewe en anden person, havde svarene måske været nogle helt andre. Derfor er det en nødvendighed, at man i anvendelsen af kvalitative interviews erkender, at det blot er ét perspektiv ud af mange, og at man tydeliggør hvilken type viden det er, man mener at kunne generere.

Det kvalitative interview kritiseres for, at man ikke kan generalisere ud fra det (Kvale 2004). Det ligger dog ikke i min undersøgelses overordnede formål, at jeg nødvendigvis skal kunne generalisere til eksempelvis hele det sociale arbejdes felt ud fra mine resultater. Min undersøgelse har nærmere karakter af at være et eksplorativt studie, hvor jeg undersøger forskellige tidsforståelser og deres påvirkning af det sociale arbejde. Frem for muligheden for at kunne generalisere, ønsker jeg i stedet et mere nuanceret indblik i tidsforståelserne

hos socialarbejdere og klienter. En kvalitativ metodisk tilgang som interviews er velegnet til at udfolde de mangefacetterede og ofte modsætningsfyldte italesættelser af erfaringer, oplevelser, orienterings- og tolkningsrammer i form af eksempelvis tidsforståelser, som er med til at strukturere klienternes og socialarbejdernes handlinger i praksis (Staunæs og Søndergaard 2005:8). Derfor bliver kvalitative interviews relevante som metode i min dataindsamling. Fordi kvalitative interviews kan være med til at bidrage til det eksisterende videngrundlag, bliver metoden yderligere relevant at anvende i min undersøgelse, hvor et nyt felt skal undersøges.

Valget af kvalitative forskningsinterviews som metode, angiver ikke i sig selv en specifik metodisk fremgangsmåde. Indenfor denne metodiske tilgang, findes der mange forskellige koncepter og varianter, og begrebet kvalitative interviews har således en stor betydningsvidde (Denzin og Lincoln 2000). Der findes ikke en særligt udviklet diskursanalytisk interviewtilgang (Dyrberg m.fl. 2001). Alligevel mener jeg, at man indenfor det kvalitative interviews betydningsvidde kunne kalde den form for interviews, jeg ønsker at lave i forbindelse med min undersøgelse for diskursive interviews, da fokuset for min dataindsamling er at få klienter og socialarbejdere til italesætte deres forskellige forståelser af tid, der omskrevet til mit diskursteoretiske perspektiv er et fokus på diskursive konstruktioner af tid.

” Med vekslende interviewopfattelser og - former in mente har kvalitative interviews ikke fælles konstituerende træk og er uden konsensuel beskrivelse i metodelitteraturen” (Olsen 2002:13). Som følge af denne store betydningsvidde, bliver det vigtigt at styrke metodevalget ved at gøre de metodiske valg og fravalg gennemsikkelige. I det følgende vil jeg uddybe mine metodiske valg i forbindelse med mine diskursive interviews med udgangspunkt i, hvilken type informanter jeg har fundet det relevant at anvende til min undersøgelse.

Hvem skal interviewes?

Jeg har valgt at foretage min selektion af informanter efter mit ønskede informationsniveau og udvalgt mine informanter formålsbestemt (Neergaard 2007). Da jeg, som beskrevet i ovenstående, har valgt at foretage en kvalitativ undersøgelse, består min undersøgelse af få dybdegående interviews, som jeg har udvalgt specifikt til formålet, for at opnå informationsrigdom om tidsforståelser hos socialarbejdere og klienter (Neergaard 2007). Dette betyder, at jeg vil arbejde med et lille antal informanter, hvis udsagn jeg vil undersøge

intenz for at generere en stor mængde detaljeret information (Neergaard 2007). Da tidsforståelser hos klienter og socialarbejdere er et relativt uudforsket område, har jeg ønsket at generere en forholdsvis bred viden om hvilke tidsforståelser, der findes hos klienter og socialarbejdere. Dette betyder, at jeg har valgt at interviewe flere forskellige klienttyper samt socialarbejdere tilknyttet flere forskellige typer af aktiveringssteder. Jeg har udvalgt tre forskellige steder for at belyse min problemstilling fra flere forskellige sider (Neergaard 2007): et aktiveringshus, et arbejdsprøvningssted og et afklaringssted. De forskellige typer af steder giver mulighed for at se, om der er en variation i tidsforståelsen forbundet med de forskellige steder. Ulempen er dog, at jeg i princippet ikke kan vide om en eventuel variation er forårsaget af stedernes forskelligartethed eller et udtryk for, at der mere generelt set ikke findes en ensartet tidsforståelse. Derudover har jeg valgt at interviewe socialarbejdere og klienter, der er tilknyttet de samme steder, da jeg må se på nogen, der berører den samme sociale indsats for bedre at kunne undersøge, hvordan deres tidsforståelser gensidigt påvirker hinanden og det sociale arbejde.

Jeg har benyttet mig af kontaktpersoner fra de tre udvalgte aktiveringssteder og bedt dem om hver at rekruttere personer fra personalegruppen (deres professionelle netværk). Dermed har jeg foretaget en såkaldt 'snowballsampling' (Halkier 2002). Samtidig har jeg bedt mine kontaktpersoner om at rekruttere klienter til deltagelse i mine individuelle interviews. Clive Seale problematiserer dog denne form for 'snowball' eller 'volunteer sampling', fordi det denne type rekruttering af informanter kan føre til en sammensætning af informanter, der ikke er repræsentativ, hvilket kan medføre bias, hvis man som forsker går ud fra at den lille gruppe af informanter udvalgt på denne måde er repræsentativ for hele gruppen (Seale 1999:116). I forbindelse med min undersøgelse, har jeg dog ikke dette problem med repræsentativitet, da jeg ikke leder efter tidsforståelser, der er repræsentative for alle klienter og socialarbejdere i det sociale arbejde i Danmark, men i stedet har valgt at undersøge nogle af de forskellige tidsforståelser, der findes i socialt arbejde og disse konkrete tidsforståelsers betydning i det sociale arbejde. Snowballsamplingen betyder i denne forbindelse, at jeg får indblik i nogle diskurser om tid frem for nogle andre, men dette får ikke som sådan konsekvenser for min undersøgelse, da jeg ikke har hverken ambition om eller mulighed for at undersøge samtlige tidsdiskurser i det sociale arbejde. Det har således ikke haft betydning for min undersøgelse, at jeg ikke selv har haft kontrol over hvilke informanter, der præcis er blevet udvalgt.

Jeg har valgt at sammensætte gruppen af klienter af flere forskellige klienttyper, således at jeg interviewer både langtidsledige kontanthjælpsmodtagere, klienter i afklaringsforløb (hovedsageligt med psykiske problemer), sygedagpengemodtagere samt unge, korttidsledige kontanthjælpsmodtagere. Disse fire forskellige grupper af klienter, giver mig mulighed for at undersøge, om der viser sig forskellige eller ensartede tendenser hos de forskellige klienttyper. Formålet med at vælge de tre grupper af sygedagpengemodtagere, klienter i afklaringsforløb og langtidsledige kontanthjælpsmodtagere var, at det var hos de grupper, jeg mente, der var størst sandsynlighed for at finde nogle anderledes og interessante tidsforståelser jf. Bech-Jørgensen (1997 og 2003). Den sidste gruppe af korttidsledige kontanthjælpsmodtagere er interessant, fordi der er mulighed for, at der endnu ikke er sket store skred i tidsforståelsen hos denne gruppe, og at tidsforståelsen derfor er anderledes end de øvrige grupper. Dette skaber en potentiel mulighed for at undersøge flere forskellige tidsforståelsers påvirkning af og betydning i det sociale arbejde.

Hvordan skal interviewene laves?

I min undersøgelse har det været nødvendigt at lave en afvejning af hvad det er, jeg vil undersøge og hvem mine informanter er, i forbindelse med mit konkrete valg af interviewmetode. Jeg har som nævnt i ovenstående valgt at lave en interviewtype, der kan betegnes som diskursive interviews, da interviewene er bygget op omkring en metode, der skal fremme italesættelserne af de forskellige diskurser om tid, der findes hos klienterne og socialarbejdere. Den praktiske gennemførelse af interviews forløber ikke som sådan anderledes og ved brug af anderledes interviewteknikker end øvrige kvalitative interviews, fordi interviewene senere skal læses diskursanalytisk (Dyrberg m.fl. 2001), men når jeg skal træffe mine konkrete metodiske valg, bliver det med udgangspunkt i, hvordan jeg bedst muligt fremmer italesættelserne af diskurserne om tid i interviewsituationen, og derfor er det ikke alle metoder indenfor den kvalitative interviewgenre, der er lige velegnede i min undersøgelse.

Som et led i at fremme italesættelserne af tid, har jeg valgt at benytte en kombination af interviewmetoder, der omfatter både fokusgrupper og individuelle interviews, da jeg mener, at dette har været nødvendigt for at få mest mulig viden om klienter og socialarbejders tidsforståelser (flest mulige italesættelser af diskurser om tid) under hensynstagen til, hvilken interviewsituation det er mest hensigtsmæssigt at sætte de forskellige

informanttyper i. Den nærmere baggrund for min metodekombination uddybes i det følgende.

Fokusgrupper

En af de mange tilgange, der findes indenfor kvalitative interviews, er fokusgrupper. En fokusgruppe er en forskningsmetode, hvor data produceres gennem gruppeinteraktion omkring et emne, der er bestemt af forskeren. Fokusgruppeinterviews er velegnede til produktion af empiriske data, der siger noget om betydningsdannelse i grupper, sociale grupperes interaktioner, fortolkninger og normer. Metoden rummer mulighed for at deltagerne eksplicit udtrykker tavse eller taget for givne repertoarer for betydningsdannelse. Forskeren får herved viden om kompleksiteterne ved betydningsdannelser og sociale praksisser, som ellers er svære at få frem ved individuelle interviews (Halkier 2002).

Jeg har derfor valgt at benytte mig af fokusgruppeinterviews, når jeg skal interviewe socialarbejderne om deres tidsforståelse. Da jeg skal undersøge et mere abstrakt fænomen som tidsforståelse i den sociale indsats, mener jeg, at fokusgruppen er et relevant metodisk redskab, da et fokusgruppeinterview skaber mulighed for, at interviewpersonerne kan diskutere og reflektere sammen over begrebet tid i den sociale indsats, hvilket kan gøre det lettere for interviewpersonerne at italesætte begrebet om tid. Samtidig giver fokusgruppeinterviewet mulighed for at få mange forskellige tidsforståelser italesat på en gang, da jeg kan interviewe flere socialarbejdere i samme interview. En af fokusgruppens fordele er netop, at der skabes en løbende dialog, idet dataproduktionen tager udgangspunkt i den sociale interaktion imellem fokusgruppedeltagerne. Ifølge Halkier vil de forskellige deltagers sammenligninger af hinandens erfaringer og forståelser i gruppeprocesserne kunne producere viden om kompleksiteterne i betydningsdannelser og sociale praksisser, som er svære for forskeren at få frem i individuelle interviews eller semistrukturerede gruppeinterviews' (Halkier 2002:16-17). Med en god moderator skaber fokusgruppen således rammerne for en interaktion mellem deltagerne, der betyder at én deltagers meninger eller erfaringer kan sætte tanker i gang hos en anden, som igen kan skabe en reaktion hos en tredje deltager. På denne måde skabes der grobund for et naturligt flow i samtalen (Halkier, 2002). Da deltagerne i mine fokusgrupper udgør en netværksgruppe, fordi alle kender hinanden fra det daglige arbejde, kan der være en risiko for, at deltagerne i fokusgrupperne opfører sig efter det, som Halkier kalder 'etablerede dominansroller', og dermed af frygt for kollegernes reaktion modificerer deres udsagn. "Det vil sige, at den sociale kontrol i fokusgruppen kan hindre, at alle forskelle i perspektiver og erfaringer kommer frem." (Halkier 2002: 16). På den anden side er der i netværksgrupper en øget grad af social kontrol, der modvirker at deltagernes udtalelser om egne praksisser afviger markant fra, hvad de plejer at sige og gøre i det daglige (Halkier 2002). Og da det er den daglige praksis jeg

undersøger, bliver dette således ikke et problem for min undersøgelse, da det netop er tidsforståelserne i relation til det sociale arbejdes praksis og ikke socialarbejdernes tidsforståelser i relation til deres individuelle praksis i forbindelse med deres privatliv, jeg er interesseret i.

Individuelle interviews

Jeg mener også, at fokusgruppen ville have været et relevant metodisk redskab i forbindelse med mine interviews med klienterne. De ansatte hos arbejdsprøvningsstedet og afklaringsstedet, mente dog ikke, at deres klienter var i stand til at indgå i fokusgrupper bl.a. pga. af deres grad af sårbarhed og psykiske tilstand. Derfor var jeg i stedet nødt til at interviewe dem enkeltvis, hvis jeg skulle gennemføre en undersøgelse med dem som informanter. For at skabe ensartede præmisser for genereringen datamateriale på klientsiden, valgte jeg også at interviewe klienterne fra aktiveringshuset individuelt, selvom de var mere ressourcestærke og højest sandsynligt ville have fungeret godt i en fokusgruppe. Enkeltinterviews er dog også en god metode, da kvalitative interviews generelt er velegnede til en undersøgelse som min, og da et enkeltinterview giver mig mulighed for at være mere sensitiv overfor informantens udmeldinger, hvilket er særligt vigtigt i forbindelse med interviews med sårbare klienter.

Det kan diskuteres, om det er problematisk for min undersøgelse, at jeg har valgt at generere empirien på to forskellige måder for henholdsvis socialarbejderne og klienter. Her vil jeg dog argumentere for at empirien får en højere grad af kvalitet, når informanterne får de bedste betingelser for at italesætte deres tidsforståelser. Havde jeg gennemført en fokusgruppe med klienterne, havde de mest udsatte af dem pga. deres psykiske tilstand og sårbarhed ikke været i stand til at diskutere og italesætte tidsforståelse i samme grad som socialarbejderne – og dette ville netop have forårsaget en varierende datakvalitet i mit empiriske materiale, hvor italesættelserne af tid ikke blev så righoldige på klientsiden som på socialarbejdersiden.

Ligesom fokusgrupper har individuelle interviews evnen til at producere koncentrerede data om et fænomen på tilgængelig måde (Denzin og Lincoln 2000). Individuelle interviews er dog mere velegnede til at producere data om individers livsverdener end fokusgrupper, hvilket metodisk set kan forklares ved, at deltageren i et individuelt interview får mere taletid end deltageren i en fokusgruppe. Herudover giver det individuelle interview bedre mulighed for at spørge ind til den enkeltes forståelser og erfaringer (Halkier 2002).

I de individuelle interviews skal jeg ikke tage højde for gruppeeffekter, ligesom ved

fokusgruppeinterviews, da der ikke er den samme risiko for, at de etablerede dominansroller spiller ind på interviewpersonernes udsagn. I stedet skal jeg tage højde for samspillet mellem informanten og mig som interviewer, da dette forhold samt min måde at spørge på, kan have betydning for, hvilke forståelser der kommer frem (Denzin og Lincoln 2000). Når man går ind til en interviewsituation indgår man i en social relation med interviewpersonen, og man bør gøre sig klart, hvilken effekt det pågældende interview har på den interviewede, hvilken opfattelse interviewpersonen har af ens formål med interviewet, og hvad denne derved mener, at han/hun kan eller bør sige i situationen. En god kommunikationssituation kan dog opnås på baggrund af tillid. Det var derfor mit håb, at mine interviewpersoner, ved at være rekrutterede af kontakter, der var tilknyttet aktiveringsstederne, ville gå ind til interviewene med en vis følelse af tryghed og tillid til mig og interviewsituationen. I praksis var det også min oplevelse, at klienterne var trygge og tillidsfulde i interviewsituationen og turde åbne op i besvarelsen af mine spørgsmål.

Uanset om jeg foretager fokusgrupper eller individuelle interviews, er det dog, i min socialkonstruktivistiske optik, en præmis for min undersøgelse *"... at mennesker altid konstruerer deres individuelle beretninger og forståelser i forhold til deres sociale relationer"* (Goffman, 1959; Potter, 1996 i Halkier 2002:16). Hvordan konstruktionen ser ud afhænger af den aktuelle kontekst for interaktion og italesættelse. Der er således ikke en bestemt konstruktion, der er mere sand end en anden *"- de er begge med til den fortsatte fortælling om, hvem vi er."* (Halkier 2002:16). I min undersøgelse er fokuset heller ikke på, hvorvidt en forståelse af tid er mere sand end en anden. Jeg undersøger nærmere, hvordan forskellige "sandheder" i form af forskellige tidsforståelser ser ud, og i forlængelse heraf, hvordan de påvirker det sociale arbejde.

Hvor mange interviews skal gennemføres?

Ifølge Kvale, skal man foretage så mange interviews, at man får besvaret de spørgsmål, man har, fyldestgørende (Kvale 2004), og ifølge Halkier handler det om, at få lavet så mange interviews, at de varierer indenfor de kriterier, man ønsker at få opfyldt (Halkier 2002). I kvalitativ forskning lader man ofte omfanget af det empiriske materiale afhænge af materialets mættethed, hvilket ville betyde, at jeg skulle fortsætte med at lave fokusgrupper og interviews, indtil jeg ikke længere mente at få noget nyt at vide. Kvale advarer i denne sammenhæng mod at ende med en så stor mængde datamateriale, at det bliver vanskeligt at håndtere det hele analytisk og samtidig bevare en høj kvalitet af analysen. På den anden

side er et vist omfang af materiale nødvendigt for at opnå en tilstrækkelig variationsbredde i det materiale, der skal danne grundlag for den senere analyse (Kvale 2004). I mit projekts optik er det dog ikke muligt at tænke i at tilstræbe en mættethed, idet ethvert interview og enhver ny fokusgruppe må antages at bidrage med nye perspektiver. Det er heller ikke som sådan mit mål at opnå en fuldstændig mættethed, da jeg som udgangspunkt ikke mener, at dette er muligt i en undersøgelse af min størrelsesorden. Det vil i forlængelse heraf heller ikke være muligt for mig at vide, om der eksisterer andre tidsforståelser, der ikke kommer til udtryk gennem mine interviews, og jeg har dermed ikke mulighed for at vurdere hvorvidt mit materiale er mættet. Jeg ønsker derfor at undersøge de tidsforståelser, der findes hos socialarbejdere og klienter i min konkrete undersøgelse, men tilstræber ikke et mættet materiale, der rummer alle de forskellige tidsforståelser, der eksisterer.

Antallet af interviews og fokusgrupper blev derfor fastlagt ud fra et kriterium om, at materialet ikke måtte overskride det, jeg analytisk kunne håndtere, samtidig med at det var bredt nok til, at det var muligt for mig at besvare min problemstilling. Dette betød, at jeg valgte at lave én fokusgruppe med 3-5 socialarbejdere hvert sted samt tre interviews indenfor hver af de fire klientgrupper, dvs. i alt tre fokusgrupper og 12 individuelle interviews. På denne måde fik jeg både repræsenteret socialarbejdere fra forskellige steder, klienter fra forskellige steder og klienter fra forskellige klientgrupper.

Hvor er interviewene afholdt?

I forbindelse med mine overvejelser omkring valg af lokalitet besluttede jeg i samråd med stederne, at både fokusgrupper og individuelle interviews skulle foregå på det enkelte aktiveringssted, klienter og socialarbejdere var tilknyttet. Dels fordi det gjorde det lettere for klienter og socialarbejdere at møde op og deltage. Og dels fordi stederne skabte trygge og velkendte rammer, der kunne få interviewpersonerne til at føle sig mere på "hjemmebane" og dermed i højere grad at åbne op, da "*... gaining trust is essential to the success of the interviews*" (Denzin og Lincoln 2000:655). Omgivelserne for interviewene har derfor været kontekstrelevante, fordi deltagerne har befundet sig i vante lokaler, som det sociale arbejdes praksis til daglig udfolder sig i. Jeg har ikke mulighed for at vurdere, hvilken indflydelse dette kan have haft for selve interviewenes indhold, men da interviewpersonerne har været på hjemmebane under interviewet, har der sandsynligvis været mindre reservation over for at blive placeret i den unaturlige sociale situation, som et interview udgør, hvilket har gjort det lettere at bryde isen og få informanterne i tale.

Overvejelser omkring interviewguide

I nedenstående vil jeg beskrive lidt af mine overvejelser i forhold til at lave en spørgeguide til min interviewundersøgelse med henholdsvis klienter og socialarbejdere som informanter.

Da jeg har valgt at benytte mig af to forskellige interviewmetoder, har jeg måtte udforme to forskellige spørgeguides. Fælles for begge interviewguides er dog, at jeg forsøger at få informanterne til at italesætte deres tidsforståelser ved at fortælle om konkrete sager eller historier, da dette er den bedste metode til at generere viden om tidsforståelserne i det sociale arbejde, da disse ikke lader sig belyse på andre måder end gennem interviews. Det er derfor ikke givtigt for min undersøgelse af stille for generelle spørgsmål, da jeg således kommer til at påtvinge informanterne mine egne begreber og forestillinger (Dyrberg m.fl. 2001).

Spørgeguide til fokusgruppeinterviews

Der er mange muligheder for, hvordan en endelig spørgeguide til et fokusgruppeinterview kan se ud. Fokusgrupper kan både afholdes *"... in a very structured fashion or in a very unstructured manner, depending on the interview's purpose."* (Denzin og Lincoln 2000:651). I forbindelse med fokusgruppeinterviews er der, ifølge Halkier, tre gængse modeller for strukturering af fokusgruppen: den løse model, den stramme model og tragtmodellen (Halkier 2002). Jeg har valgt at benytte mig af tragtmodellen, der kombinerer den løse og den stramme model, da den giver mig mulighed for at være meget åben overfor informanternes italesættelser af diskurserne om tid, samtidig med at den tillader mig at stille mere snævre spørgsmål, hvis dette bliver nødvendigt for at fremme italesættelserne. Jeg har konkret anvendt tragtmodellen ved, at starte interviewet åbent med nogle individuelle refleksionsøvelser og nogle åbne gruppeøvelser og slutte af med en strammere styring ved at stille spørgsmål, der passer specifikt på det enkelte sted og spørgsmål, der tager udgangspunkt i nogle af klienternes udsagn. Det har været vigtigt, at få så meget information ud af socialarbejderne som muligt, og derfor har jeg søgt at undgå en stram strukturering, der potentielt kunne indsnævre diskussionen for meget tidligt i interviewet og derved afskære muligheden for at få relevante vinkler frem, jeg ikke på forhånd havde set som mulige. Jeg valgte derfor en at indlede med en meget åben associationsøvelse og derefter arbejde mig over i en mere traditionel diskussion sat i gang ved hjælp af diskussionsstartere. Spørgsmålene er forsøgt udformet ud fra Kvaales kvalitetskriterium om, at jo kortere interviewerens spørgsmål og jo længere interviewpersonens svar er, desto

bedre (Kvale 2004). Da jeg lige som Kvale mener, at interviewerens selv er forskningsredskabet, er spørgeguiden særligt ment som en hjælp, for at sikre nogle støttende redskaber, der kan få socialarbejderne til at italesætte deres tidsforståelser og undgå at diskussionen går i stå. Derudover skal den tjene til, at jeg ikke under selve interviewet glemmer at spørge ind til vigtige emner. Jeg vil dog hovedsageligt anvende min sensitivitet og fornemmelse for, hvorvidt vi bevæger os omkring min problemstilling og er forberedt på, at bevæge mig væk fra spørgsmålene, hvis socialarbejderne kommer med nye relevante vinkler under interviewforløbet, da jeg går ind med en åben tilgang til, hvordan tidsforståelserne ser ud.

Spørgeguide til klientinterviews

I forbindelse med de individuelle klientinterviews, har jeg valgt at lave en interviewmodel, hvor interviewet bevæger sig fra det nære og konkrete til det mere abstrakte. Dette for at gøre det lettere for klienten at tale, og få sporet klienten ind på det abstrakte emne om tidsforståelse, inden jeg spurgte ind til det. Lige som fokusgruppeinterviews kan individuelle interviews struktureres i højere eller mindre grad. Derfor kan interviewguiden udformes i et bredt spænd fra en meget løs guide med overordnede emner til en stram guide med specifikke spørgsmål. Spændet og forskellene mellem strukturerede og ustrukturerede interviews kan beskrives således: *"The former aims at capturing precise data of a codable nature in order to explain behaviour within preestablished categories, whereas the latter attempts to understand the complex behaviour of members of society without imposing any a priori categorization that may limit the field of inquiry"* (Denzin og Lincoln 2000:653). Det giver derfor i højere grad mening for mig at bevæge mig indenfor den mere ustrukturerede interviewform, da jeg, som beskrevet i ovenstående, ønsker at fremme informanternes italesættelser af diskurser uden at påtvinge dem mine egne forestillinger. Jeg har konkret valgt at foretage semistrukturerede informantinterviews, når jeg skal interviewe klienterne (Kvale 2004). Det at anvende en semistruktureret interviewguide indebærer udformningen af en skitse af emner, der skal dækkes samt forslag til spørgsmål.

Jeg har, ligesom ved mine fokusgrupper, benyttet mig af en tragtformet interviewmodel, hvor jeg starter bredt med åbne spørgsmål, hvor jeg fx beder dem beskrive en hverdag før og efter de startede i deres nuværende sociale tilbud og herefter snævrer mig ind og blive mere konkrete i min måde at spørge på. Mht. formuleringen af spørgsmålene i interviewguiden, er de udformet efter samme princip som spørgsmålene i fokusgruppen,

om at de ikke skal være for lange, men lægge op til lange svar (Kvale 2004), og spørgeguiden skal ligeledes ses som et redskab til at holde gang i interviewsamtalen og åbne op for italesættelsen af tid.

Interviewteknik og gennemførsel af interviews

I det følgende vil jeg gennemgå nogle af mine overvejelser omkring min interviewteknik og samtidig gøre rede for, hvordan de ovenstående forudsætninger blev anvendt i praksis under gennemførsel af mine individuelle interviews og fokusgrupper. Det er overordnet set de samme overvejelser, der har gjort sig gældende for både fokusgrupperne og de individuelle interviews, men i praksis har det alligevel været to meget forskellige typer interviews at gennemføre.

I såvel gruppeinterviews som individuelle interviews havde jeg fokus på at få så mange forskellige perspektiver på interviewtemaerne frem som muligt, ved at stille spørgsmål til informanternes udsagn og forsøge at sikre, de enkelte kom på banen med netop deres måde at betragte det diskuterende tema på. Jeg bad dem løbende uddybe, det de sagde, og komme med eksempler. Jeg stillede spørgsmål om det, som blev taget for givet, for at få interviewdeltagernes egne refleksioner og tanker italesat, så jeg fik et konkret datamateriale og ikke bare en ide om, at jeg havde forstået hvad interviewpersonerne mente, selvom det var usagt. Dette for at sikre at interviewene forblev "selvkommunikerende", og kom til at fungere som en "historie", der var indeholdt i sig selv og derfor ikke krævede mange yderligere kommentarer og forklaringer (Kvale 2004). Jeg forsøgte samtidig at skabe plads til, at interviewdeltagerne selv fik lov til at associere og reflektere over de temaer jeg introducerede, fordi jeg nøjedes med at lytte i stedet for at stille spørgsmål så vidt det var muligt og gav interviewpersonerne tænkepauser. Jeg undlod samtidig at sige, hvordan jeg selv forstod tid, da jeg ikke ønskede, at informanterne skulle spejle sig i min tidsforståelse, men blot gengive deres egen (Dyrberg m.fl. 2001).

Sensitivitet og forberedelse er vigtig, da dette kan gøre interviewerens i stand til at frembringe mere nuancerede svar og nå langt i samtalen med den interviewede og hermed få en bred og nuanceret viden. Man har således muligheden for at bruge sig selv og selv skabe viden igennem sin spørgeteknik, fordi den viden, man opnår, afhænger af i hvilken grad jeg som interviewer forfølger og afklarer meningen med relevante aspekter af svarerne. (Kvale 2004). Særligt med klienterne var det vigtigt, at jeg var sensitiv og mærkede efter, hvilke spørgsmål jeg kunne stille, og hvilke der var upassende. Samtidig var det, at

klienterne havde tillid til mig essentielt for min mulighed for at gennemføre interviewene vellykket (Denzin og Lincoln 2000). For nogle af de særligt udsatte klienter var det en stor udfordring at deltage i et interview. Disse klienter virkede usikre ved situationen, og i et tilfælde måtte jeg slukke for båndoptageren og holde en pause. Med disse klienter fandt jeg det vigtigt, at bruge noget tid på at give plads til deres egne fortællinger, selvom de ikke var relevante for undersøgelsen, for at klienterne skulle oparbejde en tryghed og ikke blive usikre, fordi jeg pludselig afbrød og skiftede fokus. Jeg var dog opmærksom på hele tiden at dreje interviewet tilbage til mine egne relevante temaer og stadig komme rundt om hele spørgeguiden.

I interviewene med socialarbejderne var jeg opmærksom på, at interviewpersonerne kunne være præget af deres faglighed i deres tilgang til deltagelsen i interviewet. Jeg oplevede fx, at der var interviewpersoner, der forsøgte at have en "videnskabelig" tilgang til deres svarfremstilling og derfor redigerede i deres egne svar på forhånd for ikke at sige noget, de ikke var sikre på kunne dokumenteres. Et eksempel på dette er en mandlig socialarbejder fra arbejdsprøvningsstedets udtalelse i forbindelse med hans beskrivelse af forskelle mellem sygedagpengemodtagere og kontanthjælpsmodtagere: "Det er ikke noget jeg kan bevise, men det er en fornemmelse jeg har." (Bilag C). Her måtte jeg forsøge at åbne op for mere spontanitet og subjektivitet ved at betone, at det var deres subjektive oplevelser, jeg var interesseret i og ikke på forhånd dokumenteret fakta. Styrken ved gruppeinterviewene viste sig ved, at jeg hovedsageligt fik adgang til mere spontane udsagn om de introducerede temaer, fordi der i gruppen blev oparbejdet en vis tryghed og et engagement i diskussionen, der kom af, at socialarbejderne fandt det spændende at diskutere deres oplevelser og forståelser med hinanden.

Det har imidlertid været et vilkår for min undersøgelse, at det var svært at få adgang til de langtidsledige kontanthjælpsmodtagere, da de ikke mødte op på stederne og socialarbejderne derfor aldrig fik mulighed for at få dem i tale. Dette betød, at jeg i praksis kun fik mulighed for at gennemføre et enkelt interview med en langtidsledig kontanthjælpsmodtager, i stedet for tre, som jeg oprindeligt havde planlagt. Konsekvensen af kun at have interviewet en langtidsledig kontanthjælpsmodtager er, at det ikke er muligt at holde kontanthjælpsmodtagerens italesættelse af tid op imod andre langtidsledige kontanthjælpsmodtageres tidsforståelser. Jeg kan således ikke vide, om de tidsforståelser, der italesættes, er særlige for den enkelte langtidskontanthjælpsmodtager eller om der kan

spores nogle tendenser i tidsforståelserne hos langtidsledige kontanthjælpsmodtagere. Jeg har dog stadig mulighed for at holde den langtidsledige kontanthjælpsmodtagers udsagn op imod de andre informanternes udsagn og se, om han bidrager med alternative italesættelser af tid i forhold til dem.

Bearbejdning af det empiriske materiale

I dette afsnit vil jeg gennemgå, hvordan jeg har valgt at bearbejde mit empiriske materiale, der i alt består af 10 individuelle interviews af ca. 30-60 minutters varighed og 3 fokusgruppeinterviews af ca. 1 ½ -2 timers varighed. Både fokusgrupper og individuelle interviews er blevet optaget på bånd.

Transskribering

Da mine interviews skaber fundamentet for min analyse, har jeg valgt at transskribere dem alle in extenso (Kvale 2004). Dette var en nødvendighed for at kunne huske informanternes udsagn samt for at gøre datamaterialet mere overskueligt og skabe et samlet overblik over det empiriske materiale til brug ved analysen. En transskription fra tale til tekst betyder, at *”opmærksomheden retter sig mod det formelle, registrerede sprog, og de empatisk oplevede, levede betydninger i den oprindelige samtale svinder bort”* (Kvale 2004:169). Jeg ser derfor min transskription som en fortolkende gengivelse af de meninger, der er kommet til udtryk i interviewsituationen. Transskriptionen giver mig eksempelvis ikke adgang til informanternes tonefald, og hverken båndoptagelse eller tekst giver mig adgang til den mimik og gestik, der er kendetegnende for social interaktion. Transskription vil altid være samtaler taget ud af deres sociale kontekst, tid og rum. Dette betyder, at megen indforståethed og tavs kommunikation går tabt ved transskriberingen (Kvale 2004). Jeg er således opmærksom på, at der altid være en fortolkning forbundet med overførsel af tale til skrift. Det samlede analysegrundlag udgør i alt 170 siders transskriberede individuelle interviews og fokusgruppeinterviews.

Kodning

For at skabe overblik over min empiri, har jeg valgt at reducere mit datamaterialet på systematisk vis ved at kategorisere og begrebsliggøre det gennem kodning.

Som følge af mit eksplorative udgangspunkt og mit ønske om at være loyal overfor mine informanternes italesættelser af deres tidsforståelser har jeg i første omgang søgt at anvende

nogle kodningsprocedurer, hvor det er empirien, der er styrende for analysetemaerne. I denne forbindelse har jeg ladet mig inspirere af kodningsprocedurerne i Grounded Theory i den første bearbejdning af mit datamateriale, da Grounded Theory *"... want to understand people's experiences in as rigorous and detailed a manner as possible."* (Denzin og Lincoln 2000). Dette betyder, at jeg har lagt ud med at foretage en åben kodning af mit datamateriale, hvor jeg har gennemgået de transskriberede interviews linje for linje og trukket potentielle temaer ud, ved at identificere og benævne alle dele i interviewteksterne (Strauss og Corbin 1990). Jeg har dermed som udgangspunkt ladet informanternes udsagn være styrende for mine analysetemaer. Jeg har dog ikke fulgt alle de øvrige og meget omfattende kodningsprocedurer, der er forbundet med at anvende Grounded Theory. Det er dog almindeligt indenfor kvalitativ forskning at lade sig inspirere af Grounded Theory-kodeprocedurer uden nødvendigvis at anvende dem konsekvent (Olsen 2002). Samtidig må jeg med mit socialkonstruktivistiske blik erkende, at den åbne kodning vanskeliggøres af sproget og min anvendelse af det, da der i sproget i sig selv ligger en konceptualisering. Da jeg har arbejdet med så åben en tilgang som muligt til mine data, kan min kodning i den første bearbejdningsfase betegnes som overvejende induktiv (Olsen 2002).

Som følge af min socialkonstruktivistiske optik og mit diskursteoretiske udgangspunkt har jeg efter den første åbne kodning af datamaterialet valgt at foretage en lukket kodning med udgangspunkt i Laclau og Mouffes begreber fra diskursteorien i forbindelse med en mere konkret identifikation af de forskellige diskurser om tid eller tidsforståelser. Denne del af min kodning kan betegnes som overvejende deduktiv (Olsen 2002), da jeg foretager en konceptualisering af informanternes udsagn ved at kategorisere dem som forskellige diskurser om tid eller tidsforståelser.

Undersøgelsens gyldighed

Der er stor uenighed og mange forskellige tilgange til og diskussioner af, hvilke kriterier en undersøgelse skal leve op til for at være gyldig. Kvale, peger eksempelvis på de tre begreber generaliserbarhed, reliabilitet samt validitet som medvirkende til, at vurdere gyldigheden af en undersøgelse (Kvale 2004), disse begreber er dog en smule usædvanlige at benytte i en socialkonstruktivistisk optik. Ifølge Wenneberg giver det i stedet mening at anvende et troværdighedskriterium på viden, der er genereret i en socialkonstruktivistisk optik, hvor man kan se relativisme som et problem. Det er i denne forbindelse *"... videnskabens formål at producere viden, som resten af samfundet kan basere sig på, fordi den (den producerede*

viden) er troværdig og derfor fornuftig at anvende" (Wenneberg 2000:161). Frem for at kvaliteten af min undersøgelse bliver målt på dens repræsentativitet, bliver det således nærmere et spørgsmål om, hvorvidt undersøgelsen er troværdig.

"Troværdigheden bygger på, at forskningen udføres på en tillidsvækkende måde. En konsekvens af princippet om subjektivitet i kvalitative studier bliver, at troværdigheden ikke kan bindes op på fastlagte kriterier. En forskningslogik, der er baseret på, at forskeren opfattes som uafhængig i forhold til informanten, er ikke holdbar i undersøgelser, hvor mennesker forholder sig til hinanden. Forskeren må argumentere for troværdigheden ved at redegøre for, hvordan dataene er opstået i løbet af forskningsprocessen" (Thagaard 2004:185). Min undersøgelsens troværdighed afhænger således de metodiske procedurer og overvejselsers gennemsigtighed. I undersøgelser som min, handler validitet derfor overordnet om at lave et systematisk stykke håndværk og gøre det gennemsommeligt for andre, samt om at argumentere analytisk overbevisende nok til at andre accepterer éns resultater' (Halkier 2002). En troværdig kvalitativ undersøgelse skabes ifølge Kvale igennem løbende kvalitetskontrol på alle stadier af vidensproduktionen (Kvale 2004). Det vil sige at validitet i bund og grund handler om, at jeg som forsker hele vejen igennem min forskningsproces er bevidst om sammenhængen mellem 'det jeg vil' og 'det jeg gør'. Troværdighedskriteriet betyder samtidig, at forskningen skal opfattes som troværdig ved det *"... at kritiske læsere skal overbevises om, at forskningen er udført på en tillidsvækkende måde."* (Thagaard 2004:176). Dette gør det relevant at give en beskrivelse af, hvordan jeg når frem til mine resultater. I denne forbindelse mener jeg, at troværdigheden af min undersøgelse bliver styrket ved det, at jeg gennem min metoderedegørelse og analysestrategi mv. har givet en omfattende og eksplicit redegørelse for, hvordan dataene er fremkommet, hvilket gør mine metodiske valg og procedurer transparente. I forbindelse med min analyse laver jeg bl.a. en skelnen mellem den form for information, jeg har genereret gennem mine interviews, og mine egne vurderinger eller fortolkninger af den information, hvilket Thagaard bl.a. er inde på er med til at styrke en undersøgelses troværdighed (Thagaard 2004). I forlængelse heraf har jeg vedlagt alle mine interviews transskriberet i fuld længde, hvilket gør det muligt for læseren at gå tilbage og se den sammenhæng, jeg eksempelvis tager citater fra. Samtidig har jeg under afsnittet om valg af informanter redegjort for og reflekteret over mine relationer til informanterne samt hvilken betydning disse relationer har for indsamlingen af data. På baggrund af disse redegørelser

mener jeg, at det burde være muligt for andre at se, hvordan mine resultater er fremkommet og på denne baggrund vurdere min undersøgelses troværdighed. Der er dog en potentiel mulighed for, at andre forskere med samme problemstilling og samme metodiske design vil fremkomme med resultater, der afviger fra mine, da mine interviews, og dermed den data jeg har genereret, er særegne, da de er opstået i interaktionen mellem informanterne og mig i sin egen særlige kontekst, der ikke vil kunne efterlignes til fulde i forbindelse med andres undersøgelser. For så vidt muligt at sikre mig, at jeg indfangede informanternes tidsforståelser i forbindelse med min analyse, har jeg indenfor diskursteoriens rammer ladet empirien vise mig, ved at have en diskursbeskrivende tilgang til min analyse og lave et tydeligt skel mellem min analyse af informanternes udsagn og min egen fortolkning. Det vil dog altid være muligt at fortolke mit datamateriale på en anden måde, end jeg har gjort, hvilket betyder, at andre sandsynligvis ville kunne tolke en anden mening ud af min empiri (Kvale 2004).

Bilag 7 - Teorigennemgang

PRÆSENTATION AF ERNESTO LACLAU OG CHANTEL MOUFFES DISKURSTEORI

Laclau og Mouffe anerkender i tråd med socialkonstruktivismen en form for virkelighed uafhængig af vores erkendelse, men de er kun interesserede i selve den betydningsstilskrivning, som objekterne får via den måde, de erkendes på: *"... there is not one discourse and one system of categories through which the 'real' might speak without mediations."* (Laclau og Mouffe 1985:3).

Det at italesætte noget organiserer det og giver det en særlig diskursiv tilstedeværelse: *"...a principle of organization, a certain discursive presence."* (Laclau og Mouffe 1985:54). Hvis noget ikke er en del af en diskurs, er det ikke muligt at erkende det: *"our analysis rejects the distinction between discursive and non-discursive practices. It affirms: a) that every object is constituted as an object of discourse, insofar as no object is given outside every discursive condition of emergence; and b) that any distinction between what are usually called the linguistic and behavioural aspects of social practice, is either an incorrect distinction or ought to find its place as a differentiation within the social production of meaning, which is structured under the form of discursive totalities"* (Laclau og Mouffe 1985:107). Dette betyder dog ikke, at det der ikke er en del af en diskurs ikke kan blive en del af en diskurs på sigt. Laclau og Mouffes diskursteori konceptualiserer betydningsdannelse, og hvorledes denne reproduceres eller modificeres. Betydningsdannelsen ligger dog ikke fast, idet den kan modificeres via artikulationer. (Laclau og Mouffe 2002:245). Således defineres og omdefineres den sociale virkelighed via sociale aktørers brug af sproget. Dette vil omskrevet til min undersøgelses kontekst sige, at tidsforståelse som et socialt og kulturelt fænomen, gives betydning gennem sproget, og at tidsforståelsen derfor ikke tager en fast form. Dette skyldes, dels at der i sproget ligger en grundlæggende ustabilitet, og dels at diskursen om tid hele tiden præges af andre diskurser gennem diskursive kampe i det sociale rum, der reproducerer og modificerer diskursen om tid.

Laclau og Mouffe laver ikke selv detaljerede analyser af empirisk materiale, men på trods af dette, findes der begreber i deres diskursteori, som egner sig godt som diskursanalytiske redskaber i min konkrete undersøgelse af tidsforståelser og deres betydning i det sociale arbejde, da de beskæftiger sig med, hvordan forskellige diskurser repræsenterer forskellige

måder at forstå den sociale verden på. Dette kan i min optik overføres til en forståelse af, at forskellige diskurser repræsenterer forskellige måder at forstå tid på. Ved at identificere forskellige diskurser om tid hos klienter og socialarbejdere, kan jeg således undersøge hvilke forskellige tidsforståelser, der findes hos dem. På denne måde kan diskursteorien bidrage til besvarelsen af det første spørgsmål i min problemformulering, der vedrører hvilke forskellige forståelser af tid, der findes hos henholdsvis klienter og socialarbejdere i det sociale arbejde med aktiverende social indsats.

Diskursbegrebet og diskursive kampe

Laclau og Mouffe definerer en diskurs således: *“The structured totality resulting from the articulatory practice, we will call discourse.”* (Laclau og Mouffe 1985:105). Flere forskellige diskurser vil ofte kæmpe om at få lov at gøre sin betydning om et bestemt fænomen gældende i en given kontekst. Dette fænomen kaldes diskursiv kamp. De forskellige diskurser, der kæmper om at gøre deres betydning gældende, udgør det, som Laclau og Mouffe kalder det diskursive felt omkring et fænomen. En diskurs etablerer sig ved at undertrykke de andre mulige betydninger, der eksisterer på det diskursive felt (Laclau og Mouffe 2002:24). Laclau og Mouffes diskursteori er således et velegnet diskursanalytisk redskab i min undersøgelse, da de beskæftiger sig med, hvordan forskellige diskurser repræsenterer forskellige måder at forstå den sociale verden på. Dette kan i min optik overføres til en forståelse af, at forskellige diskurser repræsenterer forskellige måder at forstå tid på.

Laclau og Mouffe forstår ikke det diskursive som tekst i snæver forstand, men som *“... den helhed af fænomener i og gennem hvilken den samfundsmæssige meningsproduktion finder sted, en helhed der konstituerer et samfund som sådant.”* (Laclau og Mouffe 1997:123). Det diskursive er i denne forståelse en betingelse for al samfundsmæssig praksis¹⁶. Tilgangen antager desuden, at der er en sammenhæng mellem viden og sociale processer samt en sammenhæng mellem viden og social handling. Dette betyder, at viden skabes i social interaktion, og at denne viden fører til sociale handlinger, hvorved den får konkrete sociale konsekvenser. I forhold til min undersøgelse er denne antagelse relevant i forbindelse med det andet spørgsmål i min problemformulering, der omhandler, hvordan de forskellige tidsforståelser hos klienter og socialarbejdere påvirker det sociale arbejde med aktiverende

¹⁶ Det diskursive er ikke en overbygning til samfundet, men har samme udstrækning som det samfundsmæssige som sådan.

social indsats. Diskurserne spiller ifølge Laclau og Mouffe ind på et felt som fx det sociale arbejde: *"...by bequeathing some of their concepts, transforming or abandoning others, and diluting themselves in that infinite intertextuality of emancipatory discourses in which the plurality of the social takes shape."* (Laclau og Mouffe 1985:5). Denne tankegang kan også overføres på tidsforståelsen eller diskurserne om tid, der således får sociale konsekvenser eller, i sammenhæng med min undersøgelse, påvirker det sociale arbejde. På denne måde kan diskursteorien også bidrage til besvarelsen af det andet spørgsmål i min problemformulering.

Artikulation og ækvivalenskæder

Betydningen i diskurser kommer til udtryk via ækvivalenskæder, hvor elementer som fx forskellige fænomener eller handlinger, kædes sammen i kraft af en konstrueret lighed for at opnå betydning, hvormed de bliver til momenter i diskursen. Fastlåsningen af ækvivalenskædens betydning sker ved elementernes artikulation i diskursen: *"(...) vil vi bruge artikulation om enhver praksis, som etablerer en relation mellem elementer, således at deres identitet modificeres som følge af denne artikulatoriske praksis. Den strukturerede totalitet, som resulterer af denne artikulatoriske praksis, vil vi kalde for diskurs. De differentielle positioner vil vi – i den udstrækning de optræder som artikulerede inden for en diskurs – kalde for momenter. I modsætning hertil vil vi kalde enhver forskel, som ikke er diskursivt artikuleret, for element."* (Laclau og Mouffe 2002:52). I begrebet artikulation ligger, at en diskurs modificeres, da to ytringer aldrig kan optræde i samme identiske sociale kontekst på nøjagtig samme måde.

Enhver diskurs er konstrueret som et forsøg på at dominere det diskursive felt, at standse forskellenes flyden og at konstruere et centrum, også kaldet et nodalpunktet (Laclau og Mouffe 2002:62). Laclau og Mouffe forstår således en diskurs *"... som en fastlæggelse af betydning indenfor et bestemt domæne"* (Jørgensen og Phillips 1999:36). Elementer er tegn, der ikke endeligt har fået fastlagt deres betydning og derfor er flertydige. *"En diskurs forsøger at gøre elementerne til momenter ved at reducere deres flertydighed til entydighed."* (Jørgensen og Phillips 1999:38). Diskursen er således en lukning af tegnenes betydning eller et midlertidigt stop i tegnenes betydningsglidninger: *"... the impossibility of fixing the sense of the 'elements' in any ultimate literality."* (Laclau og Mouffe 1985:96) Vilkhårligheden, artikulationens modificering og påvirkningen fra det diskursive felt gør dog

at ingen diskurs er en fastlåst totalitet, og at transformationen af elementer til momenter aldrig er komplet (Laclau og Mouffe 2002:52ff). Tid er et godt eksempel på et element, da der, som det fremgår af mit problemfelt er mange måder at forstå og tale om tid på. Tid som begreb siger ikke så meget i sig selv, da det på en gang rummer mange forestillinger og betydninger. Derfor må tid også sættes i relation til noget andet som fx 'alderdom' eller 'forandring' for at give mening i form af en bestemt tidsforståelse. Det er i artikulationen eller italesættelsen at et element som tid, sættes i relation til andre ord, og dermed udmønter sig som en konkret diskurs om tid, eller i relation til min undersøgelse som en tidsforståelse. Det er også derfor jeg må se på forskellige tidsforståelser eller forskellige diskurser om tid i min undersøgelse.

"If contingency and articulation are possible, this is because no discursive formation is a sutured totality and the transformation of the elements in to moments is never complete."
(Laclau og Mouffe 1985:106-107)

Flydende betegnere

Begrebet for elementer, der ligesom tid, er åbne for forskellige betydningstilskrivelser i en særlig høj grad, er flydende betegnere. *"Flydende betegnere er de tegn, som forskellige diskurser kæmper om at indholdsudfylde på netop deres måde."* (Jørgensen og Phillips 1999:39). De flydende betegnere henviser til den kamp om vigtige tegn, der finder sted mellem forskellige diskurser. Tid er fx en flydende betegnere i forhold til om 'tiden styrer os' eller 'vi styrer den' og i forhold til om vi oplever den som 'linje', 'cirkel' eller 'punkt', da tiden kan forstås og dermed betydningstilskrives på forskellige måder i forskellige diskurser, hvilket de mange forskellige betydningstilskrivelser af tid, der findes i mit litteraturstudie er et godt eksempel på.

"Diskursen stræber mod at fjerne alle flertydighederne ved at gøre elementerne til momenter gennem en lukning. Men denne bestræbelse lykkes aldrig helt, fordi de betydningsmuligheder, som diskursen fortrænger til det diskursive felt altid truer med at destabilisere entydigheden." (Jørgensen og Phillips 1999:39). Momenter er derfor altid potentielt elementer. *"Konkrete artikulationer reproducerer eller udfordrer de gældende diskurser ved at fikse betydning på bestemte måder."* (Jørgensen og Phillips 1999:39). Ethvert mundtligt eller skriftligt udtryk kan derfor ses som en artikulation, der aktivt forsøger at reducere betydningsmulighederne. Diskursen er derfor aldrig total, da der altid vil være

andre betydningsmuligheder der kan udfordre og forandre diskursens struktur, gennem konkrete artikulationer eller i diskursive kampe. Flydende betegnere, der henviser til helheder som fx 'samfund' og 'tid', betegnes af Laclau som myter. Myten er i Laclaus terminologi *"... et repræsentationsrum, der ikke har nogen kontinuert relation med den dominerende 'strukturelle objektivitet'."* (Laclau 1990:61 i Jørgensen og Phillips 1999:51). Der findes derfor kun midlertidige struktureringer af samfundet og det sociale.

Antagonisme og hegemoni

Antagonisme er Laclau og Mouffes begreb for den konflikt, der opstår, når to forskellige diskurser støder sammen. Antagonismen kan opløses via en hegemonisk intervention, fordi sådanne interventioner genopretter entydigheden via artikulation. Denne artikulation fungerer som en kraft, der undertrykker aktuelle tilstedeværende muligheder til fordel for én mulighed. Hegemonibegrebet ligner således diskursbegrebet, fordi der i begge tilfælde er tale om fastlåsning af elementer i momenter. Forskellen er dog, at den hegemoniske intervention foretager denne fastlåsning på tværs af diskurser, der antagonistisk støder sammen. Antagonisme skal i forlængelse heraf ikke forstås som et direkte modsætningsforhold, men snarere som forskellige positioner i meningssystemer. Antagonisme kan således forstås som *"... en modsigelsesrelation inden for diskurs."* (Laclau og Mouffe 1997:126-127).

Når en diskurs får held til at gøre sig gældende som mening og undertrykke andre betydninger, der er en del af det diskursive felt inden for et domæne, er der ifølge Laclau og Mouffe tale om en hegemonisk tilstand. Begrebet hegemoni kan således forstås som et bestemt synspunkts overherredømme. Denne tilstand er resultat af den hegemoniske logik, hvor en diskurs via en hegemonisk proces, har fået held til at ekskludere de andre betydninger fra det diskursive felt (Laclau og Mouffe 2002:63). Den hegemoniske tilstand er derfor udtryk for en midlertidig fastlåsning af betydning, da betydningernes kontingente karakter betyder, at den hegemoniske tilstand igen kan blive udfordret og modificeret eller forandret. Ethvert hegemoni er ustabil og gennemtrængt af en grundlæggende flertydighed (Laclau 2002:144). Diskursen er konstant i fare for at blive opløst af de andre betydninger i det diskursive felt, som truer dens fiksering, da betydning aldrig er fuldstændig gennem artikulationernes modificeringer og den potentielle tilstedeværelse af en konflikt. Dette betyder, at der er mulighed for, at andre betydninger kan komme op til overfladen og

bidrage med deres forståelse af et givent fænomen og de dertilhørende bud på handling i forhold til fænomenet (Laclau og Mouffe 2002:240).

Subjekt og subjektpositioner

I diskurser findes der nogle subjektpositioner, som individer kan indtage. Dette betyder, at individerne sættes i bestemte positioner og relationer til hinanden. I det sociale arbejde, er socialarbejder og klient fx nogle af de subjektpositioner individer kan indtage. Diskursen udpeger nogle bestemte positioner, og til disse knytter der sig et særligt sæt af forventninger om, hvordan individerne kan agere og udtale sig. Subjektpositionerne er dog ikke fuldstændigt fikserede, da de har diskursiv karakter og derved er en del af enhver diskurs' åbne karakter (Laclau og Mouffe 2002:66). *"En diskurs kan aldrig etablere sig så totalt, at den bliver den eneste diskurs, der strukturerer det sociale. Der er altid flere og modstridende diskurser på spil."* (Jørgensen og Phillips 2001:53), hvilket betyder at individet eller subjektet bliver fragmenteret, da de positioneres forskellige steder i flere forskellige diskurser. En socialarbejder er fx ikke bare en 'socialarbejder', men kan også indtage rollen som 'mor', 'barn', 'forbruger' osv. alt efter hvor i det sociale rum subjektet bevæger sig. Således bliver subjektet interPELLeret i flere forskellige positioner på samme tid. De mange forskellige subjektpositioner efterlader en risiko for, at subjektet bliver overdetermineret, fordi det bliver positioneret af flere forskellige diskurser, der er i modstrid med hinanden, hvorved der opstår en konflikt. I diskursteorien er subjektet altid overdetermineret, fordi diskurserne altid er kontingente, hvilket betyder, at der ikke kan udpeges en entydig subjektposition (Laclau og Mouffe 1985:11). *"Subjektpositioner der ikke er i tydelig konflikt med andre positioner er resultater af hegemoniske processer"* (Jørgensen og Phillips 2001:54). Det vil sige, at de fremstår som objektivt sande, fordi andre muligheder er blevet (midlertidigt) lukket ude af en bestemt diskurs. I det sociale arbejde kan man fx forstå subjektpositionerne klient og socialarbejder som et resultat af hegemoniske processer, da muligheden for at indtage andre subjektpositioner er udelukket.

Diskursens subjekt er *"... ikke et transcenderende subjekt, men er konstitueret som forskel indenfor den givne diskurs."* (Laclau og Mouffe 1997:123-124).

PROBLEMER VED ANVENDELSEN AF LACLAU OG MOUFFES DISKURSTEORI

Det største problem ved anvendelsen af Laclau og Mouffes diskursteori er, hvilken betydning diskursernes kontingens har for min undersøgelse. Laclau og Mouffes diskursteori bliver kritiseret af

Lilie Chouliaraki og Norman Fairclough for at overvurdere muligheden for forandring, da ikke alle individer og grupper har lige adgang til at artikulere elementer på nye måder og dermed skabe forandring, problemet med Laclau og Mouffes radikale kontingens kan derfor være, at forskeren kommer til at overse eksistensen af strukturelle begrænsninger for artikulationen af diskurser (Jørgensen og Phillips 1999). Kritikken kan dog tilbagevises, da denne form for ulighed imidlertid ikke afvises af Laclau og Mouffe (Laclau og Mouffe 2002). Og i relation til min konkrete undersøgelse er kritikken ikke relevant, da jeg i forbindelse med det andet spørgsmål i problemformuleringen undersøger, hvordan de forskellige diskurser om tid påvirker det sociale arbejde ved at se på de diskursive kampe på det sociale arbejdes felt, og derfor nødvendigvis må tage højde for, om der er nogle tidsforståelser eller diskurser om tid, der har større betydning for det sociale arbejde end andre.

AFGRÆNSNING FRA ANDRE DISKURSTEORIER

Jeg ønsker ikke at undersøge hvordan diskurserne om tidsforståelserne er reproduceret og forandret over tid, som Norman Fairclough. Og jeg ønsker heller ikke i tråd med diskurspsykologien at undersøge, hvordan tidsforståelserne gives betydning i spændingsfeltet mellem betydningsdannelse og handlen hos individer og grupper og de bredere samfundsmæssige strukturer og processer. Laclau og Mouffes diskursteori beskæftiger sig med, hvordan diskurserne overordnet set begrænser vore handlemuligheder (Jørgensen og Phillips 1999:31), hvilket kan omskrives til hvordan diskurser om tid skaber rammerne for handlinger i det sociale arbejdes regi. Foucault laver en skelnen mellem diskursive og ikke-diskursive praksisser (Laclau og Mouffe 1985:107) og denne skelnen kan jeg ikke lave i en undersøgelse som min hvor tidsforståelsen ikke eksisterer udenfor diskurs. Det er derfor ikke muligt at anvende Foucaults diskursanalytiske tilgang i min konkrete undersøgelse. Det giver derfor god mening, at anvende Laclau og Mouffes diskursteori i min undersøgelse og fravælge andre poststrukturalistiske diskursteorier som kritisk diskursteori og diskurspsykologi samt Foucault diskursanalytiske tilgang.

PRÆSENTATION AF BOURDIEUS TEORI OM PRAKSIS OG MENNESKELIG HANDLEN

Bourdieu beskæftiger sig i forbindelse med sin teori om praksis, bl.a. med hvordan strukturer i det sociale univers som fx mentale og kropslige matricer fungerer som ramme for den enkeltes handlinger, adfærd, tanker, følelser og vurderinger. Den enkeltes forestillinger om virkeligheden har betydning for, hvordan den enkelte går til dagligdagens gøremål (Bourdieu 1996). Bourdieu understreger, at aktørernes handlen hverken er rationel eller mekanisk,

men er betinget af aktørernes virkelighedsopfattelse, som igen er betinget positioneringen i det sociale rum (Bourdieu 2004).

Bourdieus forståelse af sammenhængen mellem den enkeltes forestillinger og handlinger kan i forbindelse med min undersøgelse oversættes til sammenhængen mellem klienternes og socialarbejdernes forestillinger om eller forståelse af tid og deres handlinger. På denne måde muliggør Bourdieus praksisteori, at jeg kan lave en analytisk kobling mellem forskellige tidsforståelser og deres påvirkning af det sociale arbejde. Jeg vil derfor anvende Bourdieu praksisteori som et bidrag til min undersøgelse af, hvordan tidsforståelser kan spille ind på klienters og socialarbejders handlinger og dermed påvirke det sociale arbejde. Bourdieu fungerer som et ekstra lag, der bygger ovenpå min diskursanalyse, da han går ind for det, han kalder en praktisk diskursanalyse, hvori diskurserne ikke er interessante i sig selv, men kun i kraft af deres sociale betydning og den sammenhæng, de eksisterer i. Hans pointe er, at man ved alene at fokusere på den dominerende diskurs er i fare for at usynliggøre de dominerede. Denne pointe er i tråd med min interesse i at undersøge både de hegemoniske og de marginaliserede tidsforståelser hos klienter og socialarbejdere, som bl.a. Nossel er inde på eksisterer i relation til det sociale arbejde (Nossel 2001). Ved at anvende Bourdieus begrebsapparat i en praktisk diskursanalyse, kan jeg således koble diskurserne om tid med deres sociale betydning i form af den måde, de påvirker det sociale arbejdes praksis på eller får betydning i det sociale arbejde. I forlængelse heraf er mit udgangspunkt for at anvende Bourdieus praksisteori, at jeg vil forsøge at få en dybere indsigt i hvilke rationaler, muligheder og begrænsninger, der findes i socialarbejdernes og klienternes daglige praksis som følge af de tidsforståelser, de er i besiddelse af, hvilket kan bidrage til besvarelsen af min problemformulerings andet spørgsmål, om hvordan de forskellige tidsforståelser hos klienterne og socialarbejderne påvirker det sociale arbejde.

Habitus

Habitus er et bestemt sæt af dispositioner og den grundlæggende praktiske sans, der udmønter sig i handlingsmønstre, vaner og valg, og som sætter mennesker i stand til at handle og agere i overensstemmelse med den situation, de befinder sig i (Bourdieu og Wacquant 1996:118). Ifølge Bourdieu vejer agents tidligere oplevelser tungere i habitus end deres oplevelser senere hen i livet. Habitus er dog stadig foranderlig, da *"... det er et historisk fænomen og som sådant et åbnet system af holdninger, der hele tiden udsættes for*

nye erfaringer, som enten forstærker eller modificerer det. Habitus består af dybtgående og varige strukturer, men de er ikke uforanderlige.” (Bourdieu og Wacquant 1996:118).

I min forståelse kan tidsforståelsen ses som en bestemt tænkemåde og en måde at forholde sig til verden på, der er udviklet gennem socialarbejderne og klienternes individuelle erfaringer, og som er indlejret i habitus. Tidsforståelsen er således en del af habitus, hvormed den får indflydelse på socialarbejdernes handlemønstre, vaner og valg.

Felt, Doxa og illusio

Bourdieus forståelse af felter er baseret på en tanke om, at den sociale verden består af relationer. Et felt kan defineres som *”... et netværk eller en konfiguration af objektive relationer mellem forskellige positioner.”* (Bourdieu og Wacquant 1996:84). I Bourdieus optik kan det sociale arbejde ses som et afgrænset socialt rum eller et felt. Feltet for socialt arbejde er særegent i forhold til andre felter bl.a. på grund af de aktører, der agerer i det ud fra deres indlejrede habituelle dispositioner. Feltets aktører, hvor jeg fokuserer på socialarbejdere og klienter, er disponerede for bestemte måder at percipere, handle, vurdere osv. hvilket er et resultat af de enkelte individers socialisering og erfaringsdannelse i forskellige sociale sammenhænge. Derudover er strukturerne i det felt, aktørerne agerer i, afgørende for deres handlemuligheder. Bourdieu beskriver relationen mellem habitus og felt således: *”Habitus og felt betegner knudepunkter af relationer. Et felt består af en serie objektive sociale relationer mellem samfundsmæssige relationer, hvis forankringspunkt er forskellige former for magt (kapital), mens habitus består af en serie historiske relationer, der så at sige er aflejret i den enkelte i form af bestemte perceptionsmatricer, vurderingskriterier og handlingsmønstre”* (Bourdieu og Wacquant 1996:28). En handling på feltet for det sociale arbejde bliver således til samspillet mellem forskellige strukturer: de mentale strukturer, som er indlejrede i de enkelte individer og de mere konkrete strukturer i feltet, herunder tilstedeværelsen af forskellige andre aktører og den ulige fordeling af magt imellem dem. Et felt er underlagt regelmæssigheder og normer, som aktørerne på feltet ligger under for og i høj grad følger ubevidst. Disse udtalte ”spilleregler” betegner Bourdieu som Doxa. Hvert felt har sin specifikke doxa, sine egne selvfølgelige forestillinger om ret og uret og normalt og unormalt. Et felts doxa består af et sæt før-refleksive, ikke bevidstgjorte, til dels kropsliggjorte adfærdsregler, der gælder på feltet. Doxa er implicit og ”spillereglernes” gyldighed betvivles ikke (Bourdieu og Wacquant 1996:85). Doxa hos Bourdieu er dog

dobbeltydig, da doxa både kan være bevidst (ideologisk) og ikke-bevidst.

Doxa fastholdes bl.a. af de rekrutteringsprocedurer som indvier og socialiserer nytilkomne i feltets doxa. Den doxabaserede indoktrinering er imidlertid aldrig fuldkommen, da doxa konstant reproduceres på feltet (Bourdieu og Wacquant 1996:85). Fælles for alle felter er, at der er en kamp på feltet mellem de etablerede på feltet og de nytilkomne på feltet. De nytilkomne står for en heterodoks, imens de etablerede står for feltets doxa. De nytilkomne får de etablerede til at lade doxa udmønte sig i en defensiv monopolbevarende diskurs.

Bourdieu anvender begrebet *illusio* til at beskrive, hvordan aktørerne på et felt, på nærmest fortryllende vis, er bundet til feltet eller – i Bourdieus spilanalogi – inddraget som deltagere i spillet på feltet. Dette betyder, at de investerer i feltet, kæmper om det og tager spillereglerne alvorligt. Hvilket betyder, at det, at være inddraget i et spil, investerer i det og tage det alvorligt. Feltets undergang begynder den dag, hvor *illusio* brydes og spillerne begynder at sætte spørgsmålstejn ved om spille i det hele taget er værd at spille (Bourdieu:1996:85ff).

Ved at agere i henhold til en bestemt doxa og på baggrund af deres særlige habitus indtager aktørerne nogle overordnede positioner i et felt. En position kan beskrives således: *”En position betegner primært ’rationalet’ i konkrete (institutionelle, sociale, individuelle) repræsentanters måde at forholde sig til problemfeltets problematik”* (Mathiesen 1999:34).

Positionerne er som regel ikke åbenlyst fremtrædende, hverken for aktørerne på det pågældende felt eller for forskeren, hvorfor de må konstrueres analytisk for at blive anskuelige. Man kan som socialarbejder fx udføre en given praksis og tro, at ens arbejde eksempelvis har en progressiv social virkning, hvor den sociale betydning i realiteten er en hel anden. De positioner, aktører indtager, er nemlig ikke nødvendigvis bevidste, men netop et resultat af individers habitus og felters indbyggede logik.

Symbolsk magt og symbolsk vold

Symbolsk magt beskriver Bourdieu således: *”Symbolsk magt er denne usynlige makten som bare kan utøves med delaktighed af de som ikke vet at de ligger under for den, eller endatil ikke vet at de otøver den.”* (Bourdieu 1996:38). Bourdieu taler i denne forbindelse om de symbolske redskabers strukturerede strukturer. Som et eksempel på et struktureret system, tager Bourdieu fat i sproget. Sproget er et struktureret system og et symbolsk redskab, der behandles grundlæggende som en betingelse for talens forståelighed. Sproget er således et

struktureret medie, der er konstrueret som en forklaring på det konstante forhold mellem lyd og mening. (Bourdieu 1996:40). Symbolske systemer er redskaber for kommunikation og viden, og de symbolske systemer kan udøve en strukturerende magt i kraft af det, at de selv er strukturerede. Som redskab for viden, får symbolerne betydning for viden om og konstruktion af verden. Som kommunikationsmidler får symbolerne betydning for vores sprog, kultur og opførsel. *"Symbolsk magt er magt til å konstruere virkeligheten..."* (Bourdieu 1996:40). Den symbolske magt skaber (social) orden, ved at skabe konsensus om, hvad der er meningsgivende i (den sociale) verden, hvilket betyder, at der fx eksisterer en homogen opfattelse af eksempelvis tid og rum som muliggør en samstemmighed mellem intellekterne. (Bourdieu 1996:40). Samtidig er den symbolske magt med til at etablere og fastholde de dominerendes magt over de dominerede. Forskellige grupper deltager i en symbolsk kamp for at definere den sociale verden, således at den passer bedst muligt til deres egne interesser. Den symbolske kamp handler om eneretten på legitim symbolsk vold eller om retten til at definere den sociale virkelighed og påtvinge andre deres definition af den sociale virkelighed (Bourdieu 1996:42-43).

Den symbolske magt definerer sig igennem et bestemt forhold mellem de som udøver magten og de som er underlagt magten, der viser sig i strukturerne på feltet. Den symbolske magt har kun en effekt, så længe den anerkendes på det felt eller i den sammenhæng, hvor den udøves. (Bourdieu 1996:45). *"Symbolsk magt, en underordnet magt, er en omdannet, forvandlet, det vil si ikke-gjenkjennbar, og legitimert form av andre magtformer..."* (Bourdieu 1996:45). Fx er den symbolske magt, der ligger i forholdet mellem socialarbejder og klient legitimeret gennem den magtform, lovgivningen på det sociale område består i. Forskellige former for kapital omdannes til symbolsk kapital, der er med til at skabe styrkeforholdene, ved at den vold, de forskellige kapitaler indeholder, anerkendes og miskendes. Således omformes styrkeforholdene til en symbolsk magt, der kan frembringe reelle virkninger. Den symbolske magt definerer sig igennem et bestemt forhold mellem de som udøver magten og de som er underlagt magten, den symbolske magt har kun en effekt, så længe den anerkendes på det felt eller i den sammenhæng, hvor den udøves (Bourdieu 1996:46). Hvis en dominerende gruppe i samfundet påfører andre grupper eller individer i det sociale rum bestemte meninger og betydninger i henhold til bestemte positioner og gør det på en måde, der skjuler de objektive magtrelationer, der muliggør påføringen, så er der tale om det, som Bourdieu kalder symbolsk vold (Jf. artiklen "En teori om symbolsk vold"). For at

kunne synliggøre magtforholdet mellem positionerne i et felt er det vigtigt, at man i feltkonstruktionen også fokuserer på de dominerede positioner. Bourdieu taler om en konfliktuel socialitet (Højbjerg og Mathiesen 2003:235), hvilket leder opmærksomheden hen på, at de forskellige aktører på det sociale område har forskellige interesser og en ulige adgang til magten i kampen om at definere det sociale arbejde. Ved at tage udgangspunkt i en konfliktuel socialitet, bliver det muligt at forklare, at samfundet og herunder det sociale arbejde og dets institutioner ændrer sig som følge af symbolske kampe mellem aktører med forskellige interesser, og at forandringerne derved også har bestemte værdiorienteringer. Når konkrete institutioner ændres som følge af, at styrkeforholdene mellem de dominerende positioner ændres, så ændres formålet med de pågældende institutioners aktiviteter, deres måde at fungere på og evt. også deres målgrupper.

PROBLEMER VED ANVENDELSEN AF BOURDIEU

I tråd med min socialkonstruktivistiske optik peger Bourdieu på, at man som forsker aktivt konstruerer sit analyseobjekt og ”opfinder” teoretiske begreber, man kan bruge til at beskrive det med (Mathiesen 2002:36). Bourdieus epistemologi adskiller sig fra fænomenologiens og hermeneutikkens ved at fokusere på den praktiske viden og logik i analysen af den sociale virkelighed, frem for på den oplevede virkelighed, som kommer til udtryk gennem diskurserne om virkeligheden (Mathiesen 2002:37).

Bourdieu er ofte blevet kritiseret for at være overvejende strukturalistisk og for ikke at tydeliggøre forandringspotentiallet i de sociale felter og for aktørerne, hvilket hænger dårligt sammen med mit socialkonstruktivistiske udgangspunkt og min anvendelse af diskursteori.

På trods af kritikken af ham, mener jeg dog ikke, at Bourdieu kan anskues for at være strukturalist, da han redegør for, at man ikke kan opfatte aktørerne som partikler, der er underlagt mekaniske kræfter (Bourdieu 1997:44). Bourdieu understreger, at aktørernes handlen hverken er rationel eller mekanisk, men er betinget af aktørernes virkelighedsopfattelse, som igen er betinget positioneringen i det sociale rum (Bourdieu 2004:26), og betegner i forlængelse heraf selv sit udgangspunkt som konstruktivistisk strukturalisme eller strukturalistisk konstruktivisme (Højbjerg og Mathiesen 2003:373).

Hermed lægger Bourdieu sig op af min metateoretiske tilgang til min undersøgelse. Bourdieu lægger ganske vist vægt på reproduktionen af sociale strukturer i sin teori, men dette skyldes, at det efter hans opfattelse er denne sociale dynamik, der oftest gør sig gældende, mens forandringer sker mere trægt (Bourdieu 1996:118ff). Bourdieu beskæftiger sig bl.a.

med, hvordan fx mentale og kropslige strukturer fungerer som ramme for den enkeltes handlinger, adfærd, tanker, følelser og vurderinger. Den enkelte aktørs forestillinger om virkeligheden har således betydning for, hvordan denne går til dagligdagens gøremål (Bourdieu 1996:21-22). Bourdieu er således hverken udpræget strukturalist eller individualist, men skaber sin egen forståelse der trækker på begge traditioner.

PRÆSENTATION AF NIKLAS LUHMANNS TEORI OM SOCIALE SYSTEMER

Den tyske systemteoretiker Niklas Luhmanns teori om sociale systemer har sit fundament i systemteorien¹⁷, og det er således en grundlæggende forudsætning for Luhmanns teori om sociale systemer, at der findes systemer samt at alle de systemer Luhmann beskæftiger sig med er autopoietiske (Luhmann 2000). Mere konkret antager Luhmann, at der findes selvreferentielle systemer, hvilket vil sige, *"... at der findes systemer med evne til at kunne frembringe relationer til sig selv og til at kunne skelne disse relationer fra relationer til deres omverden."* (Luhmann 2000: 49). Systemer kan ikke bestå uden deres omverden, differencen til omverdenen er en betingelse for selvreferencen og systemets selvrefererende operationer. Derfor bliver differentieringen mellem system og omverden essentiel i dannelsen af systembegrebet. Det er et grundlæggende vilkår, at alt enten er system eller omverden samt, at ingen systemer vil have identiske omverdener. Luhmann forstår enhver social kontakt som system, og samfundet forstås både som system og den samlede hensynstagen til alle mulige kontakter (Luhmann 2000). Der er både afhængighedsrelationer mellem system og omverden samt mellem system og andre systemer i systemets omverden, og det er vigtigt at foretage en skelnen mellem disse typer af afhængighedsrelationer. Systemerne i systemets omverden er orienterede imod deres egne omverdener (Luhmann 2000).

Denne tanke om autopoiesis samt sociale og psykiske systemer og forholdet mellem dem er relevante i forhold til min undersøgelse, da den kan bidrage som et perspektiv på, hvordan forskellige tidsforståelser påvirker det sociale arbejde i forbindelse med det andet spørgsmål i min problemformulering. I denne forbindelse mener jeg, at Luhmanns teori kan bruges til at forstå, hvordan tidsforståelsen ikke bare påvirker det sociale arbejde i form af mening eller diskurs, men også fungerer som en sammenhængskraft – både for aktiveringsstederne som sociale systemer og for klienter og socialarbejdere som psykiske systemer – da det at være i

¹⁷ Systemteorien bygger på en antagelse om, at der findes fire typer systemer: Maskiner, Organismer, Sociale systemer og Psykiske systemer. De sociale systemer er yderligere inddelt i tre systemtyper: Interaktioner, Organisationer og Samfund.

besiddelse af en bestemt tidsforståelse er afgørende i forbindelse med systemets selvreference og selvopretholdelse.

Luhmanns teori om sociale systemer er et forsøg på en universel teori, der kan beskrive hele sociologiens genstandsområde i en systemteoretisk udformning (Kneer og Nassehi 1993:37). Teoriens universalistiske præg gør det som udgangspunkt muligt for mig, at anvende den på min problemstilling, da det sociale arbejde kan betegnes som et delområde indenfor sociologiens genstandsområde, og da *"... alle sociale forhold kan interpreteres systemteoretisk."* (Kneer og Nassehi 1993:37). Jeg mener i forlængelse heraf, at teoriens universalistiske præg netop er det, der gør den velegnet i forbindelse med min undersøgelse, hvor jeg ønsker at se på tidsforståelsen som en forklaringsfaktor i sig selv, da min undersøgelse har karakter af at være eksplorativ, da tidsforståelser hos klienter og socialarbejdere og deres påvirkning af det sociale arbejde er et relativt ubeskrevet blad. Anvendelsen af middlerange-teorier, der beskæftiger sig med sociale fænomener eller socialt arbejde, vil ofte indebære, at der i disse teorier i forvejen ligger en forklaring af sammenhænge mellem sociale fænomener og omkringliggende eller iboende faktorer. Anvender jeg denne form for teorier, vil det derfor besværliggøre en identifikation eller synliggørelse af lige netop tidsforståelsernes betydning for og påvirkning af det sociale arbejde. Jeg mener derfor, at det giver god mening, at anvende en sådan 'grand theory', der giver plads til at udfolde tidsforståelsesbegrebet som forklaringsfaktor.

Den tyske systemteoretiker Niklas Luhmanns teori om sociale systemer har sit fundament i systemteorien, der bygger på en antagelse om, at der findes fire typer systemer: Maskiner, Organismer, Sociale systemer og Psykiske systemer. De sociale systemer er yderligere inddelt i tre systemtyper: Interaktioner, Organisationer og Samfund (Luhmann 2000: 37). Det er således en grundlæggende forudsætning for Luhmanns teori, at der findes systemer (Luhmann 2000:48). Mere konkret antager Luhmann, at der findes selvreferentielle systemer, hvilket vil sige, *"... at der findes systemer med evne til at kunne frembringe relationer til sig selv og til at kunne skelne disse relationer fra relationer til deres omverden."* (Luhmann 2000: 49). Systemer kan ikke bestå uden deres omverden, differencen til omverdenen er en betingelse for selvreferencen og systemets selvrefererende operationer. Derfor bliver differentieringen mellem system og omverden essentiel i dannelsen af systembegrebet. Det er et grundlæggende vilkår, at alt enten er system eller omverden

samt, at ingen systemer vil have identiske omverdener (Luhmann 2000:53). Verden er dog den eneste undtagelse fra det forhold, at alt enten er system eller omverden. Verden kan hverken forstås som system eller omverden, "*... den omfatter snarere alle systemer og deres dertilhørende omverdener*" (Kneer og Nassehi 1993:44), og er således enheden af system og omverden.

Luhmann forstår enhver social kontakt som system, og samfundet forstås både som system og den samlede hensynstagen til alle mulige kontakter (Luhmann 2000:50). Der er både afhængighedsrelationer mellem system og omverden samt mellem system og andre systemer i systemets omverden, og det er vigtigt at foretage en skelnen mellem disse typer af afhængighedsrelationer. Systemerne i systemets omverden er orienterede imod deres egne omverdener (Luhmann 2000:53-54). Koden benyttes til at strukturere kommunikation i funktionssystemet ved at etablere en forskel. Herved fastlægger koden funktionssystemets identitet (Luhmann; 1989:42). Koden udgøres af en binær modstilling, som er bestemmende for, hvad der hører til systemet, og hvad der hører til systemets omverden.

Luhmanns teori om sociale systemer er et forsøg på en universel teori, der kan beskrive hele sociologiens genstandsområde i en systemteoretisk udformning (Kneer og Nassehi 1993:37). Teoriens universalistiske præg gør det som udgangspunkt muligt for mig, at anvende den på min problemstilling, da det sociale arbejde kan betegnes som et delområde indenfor sociologiens genstandsområde, og da "*... alle sociale forhold kan interpreteres systemteoretisk.*" (Kneer og Nassehi 1993:37). Jeg mener i forlængelse heraf, at teoriens universalistiske præg netop er det, der gør den velegnet i forbindelse med min undersøgelse, hvor jeg ønsker at se på tidsforståelsen som en forklaringsfaktor i sig selv, da min undersøgelse har karakter af at være eksplorativ, da tidsforståelser hos klienter og socialarbejdere og deres påvirkning af det sociale arbejde er et relativt ubeskrevet blad. Anvendelsen af middlerange-teorier, der beskæftiger sig med sociale fænomener eller socialt arbejde, vil ofte indebære, at der i disse teorier i forvejen ligger en forklaring af sammenhænge mellem sociale fænomener og omkringliggende eller iboende faktorer. Anvender jeg denne form for teorier, vil det derfor besværliggøre en identifikation eller synliggørelse af lige netop tidsforståelsernes betydning for og påvirkning af det sociale arbejde. Jeg mener derfor, at det giver god mening, at anvende en sådan 'grand theory', der giver plads til at udfolde tidsforståelsesbegrebet som forklaringsfaktor.

AUTOPOIESIS

Autopoiesisbegrebet er helt grundlæggende for Luhmanns systemteori. Begrebet stammer oprindeligt fra biologien og betyder selvopretholdelse. Autopoiesisbegrebet dækker over det, at systemer selv producerer de elementer, de består af, og således er selvskabende, selvopretholdende og selvreferentielle. (Luhmann 2000: 72). Et systems autopoiesis medproducerer selv systemets grænser, men det skaber ikke selv omverdenen (Luhmann 2003: 46). Som en konsekvens af, at de er autopoietiske, lukker disse systemer sig om sig selv og deres operationer, hvilket betyder, at der ingen udveksling sker med omverdenen. Dette betyder dog ikke, at system og omverden ikke kan påvirke hinanden gensidigt. Luhmann opfatter sociale systemer som selvreferentielt lukkede, autopoietiske systemer. Det er dog ikke kun sociale systemer Luhmann forstår som værende som autopoietiske, bl.a. psykiske systemer (bevidsthedssystemer) benævnes også som autopoietisk organiseret hos Luhmann. *"Vi vil betegne systemer som autopoietiske, når de selv producerer og reproducerer de elementer, hvoraf de består. Alt hvad sådanne systemer anvender som enhed, dvs. deres elementer, deres processer, deres strukturer og sig selv, bliver først bestemt gennem netop sådanne enheder i systemet. Eller med andre ord: der forekommer hverken input af enheder i systemet, eller output af enheder fra systemet. Det betyder ikke, at der ikke forekommer relationer til omverdenen, men disse relationer ligger på et andet realitetsniveau end selve autopoiesis'en"* (Luhmann i Kneer og Nassehi 1993:63). Lukkethed er hos Luhmann ikke en modsætning til åbenhed, men derimod en forudsætning for systemers åbenhed (Kneer og Nassehi 1993:63). Luhmann mener, at sociale systemer hverken fungerer fuldstændigt åbne eller fuldstændigt lukkede. Denne dobbelthed skyldes, at systemer er lukkede i den forstand, at al enhed skabes i systemet af systemets enheder, mens systemer er åbne i den forstand, at de er afhængige af, at omverden bidrager til deres opretholdelse, uden dermed at bidrage med enheder til systemet. Systemer er således autonome (selvstyrende) men ikke autarke (selvforsynende). Selvfremstilling og selvopretholdelse af systemet sker ved hjælp af en rekursiv produktion af systemkomponenterne. *"Systemet... har en suveræn epistemisk status, fordi det bestemmer, hvilke signaler fra diffuse omgivelser som kan tilegnes af og gøres forståelige for systemet. Hvis systemet ikke kan opretholde sit selvstyre og sin selvreference (autopoiesis), risikerer det at kollapse i sine omgivelser."* (Järvinen og Bertilsson 1998:35).

SOCIALE SYSTEMER

Et socialt system er sammenhængen mellem sociale handlinger, der henviser til hinanden og som afgrænser sig fra en omverden. Handlinger, der ikke opretholder denne relation til meningssammenhængen, samt andre systemtyper udgør systemets omverden (Kneer og Nassehi 1993:42). Luhmann opererer med tre typer af sociale systemer:

organisationssystemer, interaktionssystemer og samfundssystemer (Luhmann 2000:37).

Interaktionssystemer opstår, når tilstedeværende personer, der sanser hinanden, handler. Et interaktionssystem er således en slags handlingssystem. Et eksempel på et

interaktionssystem kan fx være en aktivitet på et aktiveringssted. Alle handlinger, der udføres i forbindelse med aktiviteten som fx samtale og arbejdsprøvning tilhører

interaktionssystemet. Interaktionssystemet opløses, når aktiviteten ophører, og

interaktionssystemet er dermed et flygtigt system. Interaktionssystemet kan dog genopstå

ved en ny aktivitet (Kneer og Nassehi 1993:47). Interaktionssystemet i sin simpleste form kan fx forstås som et par mennesker, der taler sammen.

Organisationssystemer er også en form for handlingssystemer. I organisationssystemer er medlemskabet knyttet til bestemte betingelser. Medlemmerne af organisationssystemets adfærd reguleres kunstigt af regler og forventninger, og der kan dermed forventes bestemte handlemåder af systemets medlemmer på baggrund af deres medlemskab (Kneer og Nassehi 1993: 47 og Luhmann 2000:240f). Fx kan et aktiveringssted forstås som et organisationssystem med dets egne regler for adfærd og forventninger. Det er dog vigtigt at pointere at sociale systemer er afgrænset kommunikativt og ikke nødvendigvis af fx organisationers fysiske rammer.

Samfundet er det mest overordnede sociale system, da *"... enhver social kontakt bliver begrebet som system lige frem til samfundet forstået som helhed af varetagelsen af alle mulige kontakter."* (Luhmann 2000:18). Samfundet er således det mest omfattende sociale system og alle interaktionssystemer og organisationssystemer hører under samfundet som delsystemer. I samfundet optræder der desuden *"... en mangfoldighed af handlinger, som ikke bliver frembragt af interaktions- eller organisationssystemer."* (Kneer og Nassehi 1993:47), hvilket betyder at *"... samfundet er mere end summen af alle interaktions- og kommunikationssystemer."* (Kneer og Nassehi 1993: 47).

PSYKISKE SYSTEMER

Sociale systemer kan ikke eksistere uden psykiske systemer. Men sociale systemer består ikke af psykiske systemer (Luhmann 2000:50), hvilket vil sige at klienter og socialarbejdere i Luhmanns optik skal forstås som omverden til de førnævnte interaktions og organisationssystemer, i form af aktiviteter og aktiveringssteder. Luhmann opererer derfor med psykiske systemer som en særskilt systemtype, der tilhører de sociale systemers omverden. Psykiske systemer er autopoietiske systemer, hvis elementer er tanker eller forestillinger. Bevidsthedselementerne har begivenhedskarakter, hvilket vil sige, at de kun er af kort momentan varighed. *"En tanke viser sig, men allerede i næste øjeblik bukker den under og bliver erstattet af en ny tanke. Bevidstheden er altså hele tiden udsat for, at dens elementer forfalder."* (Kneer og Nassehi 1993:64-65). Luhmann opfatter bevidstheden som et autopoietisk system, der opretholder sig selv ved vedvarende at producere tanker. *"Autopoiesis vil ikke sige, at systemet eksisterer alene ud fra sig selv, via egen kraft og uden bidrag fra omverdenen. Det drejer sig i stedet kun om, at systemets enhed og dermed alle elementer, som systemet består af, bliver produceret af systemet selv. Dette er naturligvis kun muligt på basis af et kontinuum af materialitet."* (Luhmann i Kneer og Nassehi 1993:65). Således kan ingen bevidsthed eksistere uden bestemte bidrag fra dens omverden. Luhmann er dog først og fremmest interesseret i sociale sammenhænge frem for psykiske sammenhænge (Kneer og Nassehi 1993:68).

KOMMUNIKATION

Sociale systemers grundlæggende elementer er kommunikation. *"Et socialt system konstituerer sig som handlingssystem på basis af kommunikationens grundhændelse og med dennes operative midler. Det udfærdiger i sig selv en beskrivelse af sig selv for at fortsætte processen, for at styre reproduktionen af systemet."* (Luhmann 2000:142). Da sociale systemer er autopoietiske, er det kommunikation, der skaber kommunikation. Luhmann beskriver kommunikation som en syntese af tre selektioner: information (valg af indholdet af informationen), meddelelse (valg af måden at meddele på) og forståelse med hinanden (valget om at forstå meddelelsen på en bestemt måde), hvilket betyder at kommunikation ikke kan forstås som værende et resultat af en enkelt persons handlinger (Luhmann 2000:182). Kommunikation kan heller ikke forstås som overførsel af information fra en afsender til en modtager. Dette skyldes, at en sådan overførsel ville betyde, at en

information blev forstået ens af henholdsvis afsender og modtager, hvilket Luhmann ikke mener, at der er garanti for, at den bliver (Luhmann 2000:179ff).

STRUKTUREL KOBLING OG OMVERDENENS IRRITATION

Sociale og psykiske systemer er strukturelt koblede, hvilket vil sige, at de står i et komplementært forhold til hinanden, hvor det ene system ikke består uden det andet (Kneer og Nassehi 1993:75f). Strukturel kobling kan ikke forstås som gensidig forståelse. Der er tale om to forskelligartede systemer, som forbliver omverden for hinanden, og strukturel kobling er en koordinering imellem systemer. Kommunikation i det sociale system giver ikke adgang til det psykiske systems tanker, og tanker ikke er årsag til kommunikation. Det er kommunikation, der skaber kommunikation, og tanker der skaber tanker. Kommunikation kan derfor kun være kommunikation om tanker. Forståelse opstår, når den bliver udtrykt i en modkommunikation, der er affødt af kommunikationen forinden. På den måde skaber kommunikationen kommunikation, og systemets autopoiesis opretholdes. Sociale systemer kan ikke kommunikere med hinanden, således at mening passerer over grænserne. En sådan kommunikation ville indebære en samstemmende af mening, hvilket ville medføre en opløsning af systemernes grænser, og i forlængelse heraf en opløsning af systemerne. Dette betyder, at omverdenen ikke kan trænge ind i et system. Hvilke effekter påvirkningen af omverdenen får lov at få på et system, afgøres af det pågældende systems struktur. På denne måde kan systemet korrigere sig selv efter de forventede reaktioner fra omverdenen, gennem en kontinuerlig selvreference. Systemet kan i denne forbindelse forholde sig mere eller mindre åbent til dets omverden, da det er op til systemet selv at definere, hvad det vil lade gælde som information, og da denne information fortolkes efter systemets logik. Den irritation eller påvirkning, der foranlediger den systeminterne kommunikation, forstår Luhmann således som systeminterne operationer, og ikke et kausalforhold mellem system og omverden (Luhmann i Kneer & Nassehi:71).

MENING

I Luhmanns forståelse konstituerer sociale og psykiske systemer sig selv gennem mening. Luhmann definerer mening som enheden af forskellen aktualitet/potentialitet. Dette skal forstås således, at der tale om en aktualisering, så snart noget står i centrum for kommunikation og tanke. Denne aktualisering er omgivet af en række andre mulige aktualiseringer, der ikke er mulige at udnytte på samme tid. Disse andre mulige

aktualiseringer er således en mængde af potentialiteter (Åkerstrøm Andersen 1999:121), hvilket betyder, at det aktuelle og det potentielle ikke kan skilles ad. Kommunikationen og tanken former meningen, der har den egenskab, at den forsvinder i samme øjeblik, den opstår, hvilket betyder at kernen af aktualitet ændrer sig hele tiden. Sociale og psykiske systemer er derfor dynamiske systemer, der er i en konstant bevægelse af tilblivelse (Åkerstrøm Andersen 1999:123). Uanset hvad der aktualiseres i mening, danner aktualiseringen en ny difference mellem aktualitet og potentialitet, dvs. mellem det der tænkes eller kommunikeres om og de øvrige valgmuligheder (Kneer og Nassehi 1993: 81). Systemets grænser er meningsgrænser, som gør en forskel på, hvad der giver mening i systemet og i systemets omverden. Mening får sit eget liv i form af systemet, sin egen berettigelse, som der efterhånden ikke længere stilles spørgsmål ved. Meningen er styrende for, hvad systemet vælger at lade gælde som verden, som en håndterbar virkelighed. Mening er dermed en hjælp til at kunne selekttere i universet af muligheder; identificerede forventningsstrukturer (Luhmann 2000). I relation til min konkrete problemstilling, beskæftiger Luhmann sig med tidsforståelse som en af tre meningsdimensioner, hvilket betyder at tiden kan forstås som mening i et system.

PROBLEMER VED ANVENDELSEN AF LUHMANN

Luhmanns samfundsteori kan betegnes som epistemisk konstruktivisme (Järvinen og Bertilsson 1998:33). Luhmann har en epistemologisk tilgang til de problemer han undersøger, hvilket betyder, at der gøres der op med genstandens selvfølgelighed. Det interessante bliver derfor ikke, hvad der findes i verden men derimod de iagttagelser, der konstruerer verden. En sådan forskydning fra det ontologiske til det epistemologiske møder ofte den kritik at *"... en position, der opløser alt i systemintern konstruktion, samtidig benægter eksistensen af det ydre"* (Kneer & Nassehi 1997:102). Denne kritik møder Luhmann med argumentet: *"Det vil ikke sige, at realiteten bliver benægtet, for ellers var der intet der opererede, intet der iagttog og intet at begribe ved hjælp af forskelle. Det, der bestrides, er kun, den erkendelsesteoretiske relevans af en ontologisk fremstilling af realiteten"* (Kneer & Nassehi 1997:102). Dermed mener jeg ikke, at der er uoverensstemmelse mellem mit metateoretiske udgangspunkt og min anvendelse af Luhmanns systemteori. Systemteorien kritiseres dog ofte for individets manglende tilstedeværelse i teorien, hvilket bl.a. skyldes, at teorien ikke adgang til individets forforståelser og det indre livs betydning for kommunikation, da systemteorien ikke sætter individet i centrum for kommunikation. Bl.a.

Habermas kritiserer Luhmann for at have et subjekløst menneskesyn som følge af hans funktionalistiske orientering indenfor systemteorien (Luhmann m.fl. 1992:7). Denne kritik af Luhmann, mener jeg dog, er delvist misforstået. Luhmann anvender ganske vist ikke subjektbegrebet, men det betyder ikke, at mennesket ikke er tilstedeværende i systemteorien, da Luhmanns psykiske systemer kan sættes lig den menneskelige bevidsthed. I forlængelse af dette opstår der dog et nyt problem i min anvendelse af Luhmann, ved det at jeg ønsker at undersøge tidsforståelsen hos mennesker. Tidsforståelsen kan i Luhmanns forståelse sættes lig tanker i bevidsthedssystemet, som jeg ikke har direkte adgang til, da psykiske systemer er operativt lukket og selvbestemmende, hvilket betyder, at man fx ikke læse tankerne i andre bevidstheder. I forlængelse heraf, må jeg derfor spørge sig selv, om det overhovedet er muligt at undersøge tidsforståelsernes påvirkning af det sociale arbejde ud fra et systemteoretisk perspektiv. Jeg mener dog ikke, at Luhmanns antagelser problematiserer en undersøgelse af tidsforståelse mere end mine øvrige erkendelsesteoretiske og teoretiske perspektiver gør i forvejen. Luhmann antager nemlig, at vi har adgang til kommunikation om tanker, hvilket er i tråd med både min socialkonstruktivistiske optik og mit diskursteoretiske perspektiv, der peger på at vi har adgang til den sproglige begrebsliggørelse eller diskurser om tidsforståelsen, hvilket i systemteorien kan oversættes til kommunikation. Jeg har således adgang til italesættelsen af tidsforståelsen, hvilket giver god mening i en undersøgelse som min, hvor undersøgelsesgenstanden er tidsforståelser, der kun eksisterer gennem den menneskelige begrebsliggørelse af dem.

Bilag 8 – Analysens overordnede opbygning

Analysens opbygning	
Analysedel 1	
Analysespørgsmål	<i>Hvilke forskellige tidsforståelser findes der hos henholdsvis arbejdsløse klienter og socialarbejdere i det sociale arbejde, der omfatter aktiverende social indsats?</i>
Teoretisk perspektiv	- Diskursteori
Analysedelens hovedstruktur	- Fælles tidsmæssig forståelsesramme - Tematisk gennemgang af tidsforståelser, der er specifikke for klienterne - Tematisk gennemgang af tidsforståelser, der er specifikke for socialarbejderne - Tematisk gennemgang af tidsforståelsestemaer, der er fælles for klienter og socialarbejdere
Analysedel 2	
Analysespørgsmål	<i>Hvordan påvirkes det sociale arbejde af tidsforståelserne hos henholdsvis arbejdsløse klienter og socialarbejdere i det sociale arbejde, der omfatter aktiverende social indsats?</i>
Teoretisk perspektiv	- Diskursteori - Praksisteori - Systemteori
Analysedelens hovedstruktur	- Hvordan påvirker tidsforståelser hos klienter og socialarbejdere det sociale arbejde set fra et diskursteoretisk perspektiv? - Hvordan påvirker tidsforståelser hos klienter og socialarbejdere set fra et praksisteoretisk perspektiv? - Hvordan påvirker tidsforståelser hos klienter og socialarbejdere set fra et systemteoretisk perspektiv?

Bilag 9 - Oversigt over de definerede diskurser

Definitioner af de forskellige diskurser om tid	
Diskursens navn	Definitionen af diskursen – hvordan konstruerer diskursen forståelsen af tid?
Diskursen om lineær tid	Tiden forstås som en lineær størrelse, hvilket vil sige at tiden ses som en lang række af begivenheder inddelt i fortid, nutid og fremtid. Det at tiden er lineær muliggør at tiden kan struktureres og planlægges. Samtidig medfører tidens bevægelse mod fremtiden et fokus på fremtiden. Nutiden forstås som et evigt forsvindende øjeblik, hvorfor der er fokus på synlige resultater af tiden og dens anvendelse. Den lineære tidsforståelse kan betegnes som en overordnet tidsdiskurs. Nodalpunkt: 'tiden strækker sig som en lige linje inddelt i fortid, nutid og fremtid', Momenter: 'tiden bevæger sig kronologisk' og 'det er muligt at planlægge og strukturere fremtiden'.
Diskursen om samfundstiden	Samfundstiden kan betegnes som en overordnet samfundsmæssig tidsdiskurs, da samfundet i denne diskurs er underlagt en fælles tidsmæssig forståelsesramme. For at være en del af samfundet, må man derfor orientere sig mod samfundstiden og deltage i samfundets aktiviteter. Samfundstiden er særligt fokuseret mod arbejdsmarkedets tidsmæssige rytme og normer. Nodalpunktet: 'samfundet er underlagt en fælles tidsmæssig forståelsesramme' Momenter: 'for at være en del af samfundet, må man orientere sig mod samfundstiden og deltage i samfundets aktiviteter' og 'samfundstiden er særligt fokuseret mod arbejdsmarkedets tidsmæssige rytme og normer'.

Definitioner af de identificerede tidsforståelser i form af den fælles forståelsesramme

Definitioner af de forskellige diskurser om tid	
Diskursens navn	Definitionen af diskursen – hvordan konstruerer diskursen forståelsen af tid?
Diskursen om den flydende tid	Tiden forstås som en flydende størrelse, det er svært at få greb om. Det er derfor svært at gøre noget med tiden, som fx at planlægge tiden og anvende tiden til konkrete gøremål. Nodalpunkt: 'tiden flyder, når man går derhjemme og er ledig' Momenter: 'tiden flyder, fordi der mangler struktur i hverdagen', 'når tiden flyder, har man aldrig tid nok' og 'tiden kan ikke struktureres og planlægges'.
Kampen mellem den fysiske og den psykiske tid	Tiden forstås som en fast og håndgribelig størrelse. Det er muligt at gøre noget med tiden, som fx at planlægge tiden og anvende den til konkrete gøremål. Kroppen kan dog ikke følge med hovedet pga. fysiske begrænsninger og dette sætter begrænsninger for, hvad der kan gøres med tiden. Der er derfor et misforhold mellem den psykiske oplevelse af tiden og den fysiske anvendelse af tiden. Nodalpunkt: 'tiden kan struktureres og planlægges, men det er fysisk umuligt' Momenter: 'tiden kan struktureres og planlægges', 'kroppen kan ikke følge med hovedet', 'frustration over fysiske begrænsninger af planlægning' og 'de fysiske begrænsninger kræver omstilling'.
Orientering mod begivenheder frem for tidsorientering	Tiden forstås ikke som en betydningsfuld faktor i særlig høj grad. Der er en meget lav grad af tidsorientering og fokus er i stedet på de nødvendige begivenheder, der skal udføres. Der lægges ikke vægt på tidsanvendelse og planlægning. Nodalpunkt: 'tiden er ikke en faktor' Momenter: 'orientering mod begivenheder frem for tidsorientering', 'tidens anvendelse behøver ikke have synlige resultater', 'jeg planlægger ikke selv, men flyder med begivenhederne' og 'det nytter ikke at planlægge selv, så længe man er i systemets vold'.

Diskursen om at leve usamtidigt	Tiden forstås som samtidig over for usamtidighed. De der er i arbejde lever samtidigt i forhold til samfundet, mens de der er ledige lever usamtidigt. Oplevelsen af usamtidighed knyttes til en oplevelse af at være udenfor arbejdsmæssige og sociale sammenhænge. Nodalpunkt: 'som arbejdsløs lever man usamtidigt i forhold til det omgivende samfund' Momenter: 'man virker ikke ligesom de andre virker', 'det er positivt at arbejde og negativt at være ledig', 'at leve usamtidigt får negative konsekvenser for ens sociale relationer', 'man bliver ineffektiv af mangel på aktivitet og social kontakt', og 'usamtidighed medfører en nedsat grad af tidsorientering'.
Tiden er ikke min egen	Tiden forstås som en størrelse andre kan være herre over. Så længe man er klient i det sociale system, kan socialarbejderne forvalte ens tid og beslutte, hvad man skal gøre med tiden, fx ved at bestemme hvordan tiden skal planlægges og anvendes samt hvilken fremtid man skal arbejde sig hen imod. Nodalpunkt: 'tiden er ikke min egen' Momenter: 'socialarbejderne planlægger for mig', 'jeg indordner mig selvom jeg ikke er enig', 'jeg bliver passiv, når jeg ikke selv får lov til at planlægge' og 'ønsket om at tiden skal blive min egen'.
Tiden er min egen – selvom jeg indgår i et aktiveringsforløb	Tiden forstås som en størrelse, man selv er herre over, selvom man er klient i det sociale system. Inden for rammerne af aktiveringsstedet kan klienterne selv bestemme hvad de vil gøre med tiden, fx ved selv at lægge planer for fremtiden og selv styre hvordan den tid de tilbringer på aktiveringsstedet anvendes. Nodalpunkt: 'tiden er min egen selvom jeg indgår i et aktiveringsforløb' Momenter: 'det er mig selv, der planlægger', 'jeg har mulighed for at sige fra' og 'friheden hænger sammen med det at have klare planer for fremtiden'.

Behovet for en meningsfuld tidsanvendelse	Tiden forstås som en størrelse, der skal anvendes meningsfuldt fx gennem meningsfuld planlægning og meningsfulde gøremål. Den meningsfulde anvendelse af tid kobles til trivsel og motivation i forbindelse med det at indgå i et aktiveringssted. Nodalpunkt: 'klienterne har behov for at opleve, at de anvender deres tid meningsfuldt' Momenter: 'opgaverne i forløbet skal give mening', 'det giver mening, når der er en tidsfaktor', 'det giver mening, når der er et synligt resultat', 'aktiviteterne i forløbet skal matche klienternes kompetencer', 'man skal vide meningen opgaverne, hvis de skal opleves som meningsfulde', 'det der ikke anvendes meningsfuldt er spildt' og 'når opgaverne ikke opleves som meningsfulde udebliver man fra forløbet'.
--	---

Definitioner af de identificerede tidsforståelser hos klienterne

Definitioner af de forskellige diskurser om tid	
Diskursens navn	Definitionen af diskursen – hvordan konstruerer diskursen forståelsen af tid?
Tiden kan struktureres og planlægges	Tiden forstås som en fast og håndgribelig størrelse, der kan struktureres og planlægges, fx ved at lave aktiveringsforløb der strækker sig over tid, hvor klienterne skal udføre bestemte gøremål på bestemte tidspunkter. Det er således muligt at gøre noget med tiden, at mestre tiden. Nodalpunktet derfor 'tiden kan struktureres og planlægges' Momenter: 'strukturen hænger sammen med arbejdet med planlægning', 'struktur er rammen for det sociale arbejde' og 'struktur og planlægning er en del af det sociale arbejdes metode'.

Tidsstyring	Tiden forstås som en målbar størrelse og et styringsredskab i forbindelse med det sociale arbejde. Fx kan man måle på hvor lang tid klienterne skal være på aktiveringsstedet og om de kommer for sent. Og tiden kan bruges til at styre klienternes deltagelse i forløbet, ved fx at give anledning til sanktionering ved for sent fremmøde. Nodalpunkt: 'tiden kan anvendes som et styringsredskab' Momenter: 'tiden er en målbar størrelse', 'tiden kan give anledning til sanktioner' og 'tidsstyringen er ikke nødvendigvis positiv'.
Tidspres	Tiden forstås som en faktor, der kan give anledning til oplevelsen af pres i forbindelse med det sociale arbejde, når der er for lidt af den, fx når en opgave tager længere tid, end der er sat af til den. Nodalpunkt: 'socialarbejderne er underlagt et tidspres' Momenter: 'tidspreset er en ydre faktor som følge af det sociale system', 'tidspreset medfører, at der er for lidt tid til klienterne', 'tidspreset medfører dårlig kvalitet af det sociale arbejde' og 'tidspreset medfører, at socialarbejderne må gå på kompromis og prioritere'.
Det sociale arbejde tager tid	Tiden forstås som en vigtig faktor i forbindelse med det sociale arbejde. Her kobles muligheden for at lave godt socialt arbejde til det at have god tid, da udviklingsprocesserne i det sociale arbejde tager tid. Nodalpunkt: 'det sociale arbejde tager tid' Momenter: 'det tager tid for klienterne at omstille sig til aktiveringsstedet', 'det tager tid at finde frem til de rette metoder', 'det tager tid at skabe tillid i relationen til klienten', 'det tager tid at vurdere klienten og 'det sociale arbejdes udviklings- og forandringsprocesser tager tid'.

Det sociale arbejdes forandringsperspektiv	Tiden forstås som en faktor i forbindelse med den sociale forandring der er ønskelig i forbindelse med det sociale arbejde. Her ses den sociale forandring som en proces over tid. Nodalpunkt: 'tid er en faktor i det sociale arbejdes forandringsprocesser' Momenter: 'forandring er en proces over tid', 'forandring kan tage lang tid', 'forandring kan være flygtig' og 'den forandring, der tilstræbes er en større tilknytning til arbejdsmarkedet'.
---	--

Definitioner af de identificerede tidsforståelser hos socialarbejderne

Definitioner af de forskellige diskurser om tid	
Diskursens navn	Definitionen af diskursen – hvordan konstruerer diskursen forståelsen af tid?
Diskursen om det sociale arbejdes strukturering af klienternes hverdag	Tiden forstås som en faktor i det sociale arbejde med at skabe struktur i klienternes hverdag. Her skaber det sociale arbejdes strukturelle rammer i form af planer, forløb og ritualer en oplevelse af struktur hos størsteparten af klienterne, dog med undtagelse af klienterne i afklaringsforløbet, der er forbundet med en større grad af usikkerhed. <u>Mere struktur (socialarbejdere):</u> Nodalpunkt: 'det sociale arbejde skaber struktur i klienternes hverdag' Momenter: 'det at skulle møde op til et aktiveringsforløb skaber mere struktur i klienternes hverdag' og 'der er en strukturmæssig forskel på klienternes hverdag alt efter, om de går derhjemme eller følger et forløb'. <u>Mere struktur (klienter):</u> Nodalpunkt: 'det at følge et aktiveringsforløb skaber mere struktur i hverdagen' Momenter: 'det skaber mere struktur i hverdagen at møde op i forløbet' og 'frygten for at miste strukturen igen, når forløbet ophører'. <u>Mindre struktur (klienter):</u> Nodalpunkt: 'det at følge et forløb skaber mindre struktur i hverdagen' Momenter: 'oplevelsen af at tiden ikke er ens egen skaber oplevelsen af mangel på struktur', 'uvisheden om, hvad der skal ske skaber oplevelsen af mangel på struktur' og 'mangel på struktur påvirker klienterne negativt'.

Diskursen om ventetiden og uvisheden om fremtiden	Tiden forstås som en størrelse, der giver anledning til uvished og venten i forbindelse med det at være klient i det sociale arbejdes regi. Det er ikke muligt at gøre noget med tiden selv, da det er systemet, der afgør, hvad der skal ske i fremtiden og hvor lang tid der går før klienterne får svar på en afgørelse. Dette medfører handlingslammelse og nedsat trivsel. <u>Socialarbejdere:</u> Nodalpunkt: 'det sociale arbejde er forbundet med ventetid og uvished om fremtiden' Momenter: 'usikkerheden er forbundet med lang ventetid', 'usikkerheden er forbundet med en manglende tidshorisont', 'klienterne bliver stressede, hvis tiden er uvis', 'usikkerheden om fremtiden er forbundet med uvisheden om afgørelsen i klientens sag' og 'det er modsætningsfyldt at systemet stiller tidsmæssige krav til klienterne og samtidig lader dem vente'. <u>Klienter:</u> Nodalpunkt: 'det at følge et forløb er forbundet med ventetid og uvished om fremtiden' Momenter: 'der er lang ventetid på en afgørelse', 'ventetiden og uvisheden er frustrerende', 'ventetiden gør klienterne ligeglade' og 'ventetiden og uvisheden gør klienterne inaktive og sætter en stopper for deres planlægning'.
---	--

Definitioner af de identificerede tidsforståelser under temaerne, der er fælles for klienterne og socialarbejderne